

ADAM MICKIEWICZ

Dziady

ADAM MICKIEWICZ

Dziady

Dziady. Poema

Upiór¹

Serce ustało, pierś już lodowata,
Ścięły się usta i oczy zawarły;
Na świecie jeszcze, lecz już nie dla świata!
Cóż to za człowiek? — Umarły.

Patrz, duch nadziei życie mu nadaje,
Gwiazda pamięci promyków użyzca,
Umarły wraca na młodości kraje
Szukać lubego oblicza.

Pierś znowu tchnęła, lecz pierś lodowata,
Usta i oczy stanęły otworem,
Na świecie znowu, ale nie dla świata;
Czymże ten człowiek? — Upiorem.

Ci, którzy bliżej cmentarza mieszkali,
Wiedzą, iż upiór ten co rok się budzi,
Na dzień zaduszny mogiłę odwali
I dąży pomiędzy ludzi.

Aż gdy zadzwonią na niedzielę czwartą,
Wraca się nocą opadły na sile,
Z piersią skrwawioną, jakby dziś rozdartą,
Usypia znowu w mogile.

Pełno jest wieści o nocnym człowieku,
Żyją, co byli na jego pogrzebie;
Słysząc, iż zginął w młodocianym wieku,
Podobno zabił sam siebie.

Teraz zapewne wieczne cierpi kary,
Bo smutnie jęczał i płomieniem buchał;

Duch, Gotycyzm, Trup,
Upiór

Kochanek romantyczny,
Miłość romantyczna,
Miłość silniejsza niż śmierć,
Miłość tragiczna

Pamięć, Wspomnienia

Wierzenia

Grzech, Samobójstwo

¹Upiór — Upiorem jest tu nazwany duch powracający. Według wierzeń ludowych tak powracały na ziemię zwłaszcza dusze samobójców.

Niedawno jeden zakrystyjan² stary
Obaczył go i podszuchał.

Mówi, iż upiór, skoro wyszedł z ziemi,
Oczy na gwiazdę poranną wywrócił,
Załamał ręce i usta chłodnemi
Takową skargę wyrzucił:

„Duchu przeklęty, po co wśród parowu³
Nieczułej ziemi ogień życia wzniecasz?
Błasku przeklęty, zagasłeś i znowu,
Po co mi znowu przyświecasz?

O sprawiedliwy, lecz straszny wyroku!
Ujrzeć ją znowu, poznać się, rozłączyć;
I com ucierpiał, to cierpieć co roku,
I jakem skończył, zakończyć.

Żebyś cię znalazł, muszę między zgrają
Błądzić z długiego wyszedłszy ukrycia;
Lecz nie dbam, jak mię ludzie powitają;
Wszystkiemu doznał za życia.

Kiedyś patrzyła, musiałem jak zbrodzień
Odwracać oczy; słyszałem twe słowa,
Słyszałem co dzień, i musiałem co dzień
Milczeć jak deska grobowa.

Śmieli się niegdyś przyjaciele młodzi,
Zwali tęsknotę dziwactwem, przesadą;
Starszy ramieniem ściska i odchodzi
Lub mądrą nudzi mię radą.

Śmieszków i radców zarówno słuchałem,
Choć i sam może nie lepszy od drugich,
Sam bym się gorszył zbyt zbytecznym zapalem
Lub śmiał się z żalów zbyt długich.

Ktoś inny myślał, że obrażam ciebie,
Uwłaczam jego rodowitej dumie;
Przecież ulegał grzeczności, potrzebie,
Udawał, że nie rozumie.

Lecz i ja dumny, żem go równie zbadał,
Choć mię nie pyta, chociaż milczeć umiem;
Mówilem gwałtem, a gdy odpowiadał,
Udałem, że nie rozumiem.

Ale kto nie mógł darować mi grzechu,
Ledwie obelgę na ustach przytrzyma,
Niechętnie lica gwałci do uśmiechu
I litość kłamie oczyma;

Kara, Cierpienie, Rozpacz,
Samotnik, Sprawiedliwość

Falsz

²zakrystyjan (z łac. *sacrista*) — dziś: zakrystianin, sługa kościelny opiekujący się świątynią, przedmiotami liturgicznymi (naczyniami i szatami) oraz przygotowujący kapłanów do obrzędów w kościele rzymskokatolickim.

³parów — rodzaj doliny, przekształconej z wąwozu, charakteryzującej się płaskim dnem i dość stromymi zboczami porośniętymi roślinnością; tu: chodzi o podługowate zagłębienie w ziemi, inną nazwę grobu, w którym zazwyczaj (poza tą jedną nocą) umarli kochanek spoczywa.

Takiemu tylko nigdy nie przebaczył,
Wszakżem skargami nigdy ust nie zmazał,
Anim pogardy wymówić nie raczył,
Kiedym mu uśmiech okazał.

Tegoż dziś doznam, jeśli dziką postać
Cudzemu światu ukażę spod cieni;
Jedni mię będą egzorcyzmem chłostać,
Drudzy uciekną zdziwieni.

Ten dumą śmieszy, ten litością nudzi,
Inny szyderskie oczy zechce krzywić.
Do jednej idąc, za cóż tyle ludzi
Muszę obrażać lub dziwić?

Cóżkolwiek będzie, dawnym pójdę torem:
Szydercom litość, śmiech litościwemu.
Tylko, o luba! tylko ty z upiorem
Powitaj się po dawnemu.

Spojrzyj i przemów, daruj małą winę,
Że śmiem do ciebie raz jeszcze powrócić,
Mara przeszłości, na jedną godzinę
Obecne szczęście zakłócić.

Wzrok twój, nawykły do świata i słońca,
Może się trupiej nie ulęknie głowy,
I może raczysz cierpliwie do końca
Grobowej dosłuchać mowy.

I ścigać myśli po przeszłych obrazach
Błądzące jako pasożytne ziele⁴,
Które wśród gmachu starego po głazach
Rozpierzchłe gałązki ściele.”

Dziady, część II

DZIADY. Jest to nazwisko uroczystości obchodzonej dotąd między pospółstwem w wielu powiatach Litwy, Prus i Kurlandii, na pamiątkę dziadów, czyli w ogólności zmarłych przodków. Uroczystość ta początkiem swoim zasięga czasów pogańskich i zwała się niegdyś uczta⁵ kozła⁵, na której przewodniczył Kozłarz, Huslar, Guślarz⁶, razem kapłan i poeta (gęślarz).

W teraźniejszych czasach, ponieważ światło duchowieństwo i właściciele usiłowali wykorzystać zwyczaj połączony z zabobonnymi praktykami i zbytkiem częstokroć naganym, pospółstwo więc święci Dziady tajemnie w kaplicach lub pustych domach niedaleko cmentarza. Zastawia się tam pospolicie uczta z rozmaitego jada, trunków, owoców i wywołują się dusze nieboszczyków. Godna uwagi, iż zwyczaj częstowania zmarłych zdaje się być wspólny wszystkim ludom pogańskim, w dawnej Grecji za czasów homerycznych,

⁴pasożytne ziele — chwast.

⁵uczta kozła — pogański obrzęd uczty kozła utrzymał się długo, do wieku XVI, u Prusów i na Żmudzi; odbywał się on w jesieni, po żniwach. W ofierze za wyznane grzechy gromady zabijano kozła, spożywano go, a resztki biesiady zakopywano, przeznaczając je duchom przodków, zarazem bóstwom ziemnym. Obrzędowi towarzyszył kapłan, wajdelota.

⁶Huslar, Guślarz — słowa te nie mają nic wspólnego z „uczta kozła” i „koźlarzem”; dalej poeta wiąże je z wyrazem gęślarz (gęśle, białorus. *busli* — słowiański instrument strunowy, por. góralskie „gęśliki”).

w Skandynawii, na Wschodzie i dotąd po wyspach Nowego Świata. Dziady nasze mają to szczególnie, iż obrzędy pogańskie pomieszane są z wyobrażeniami religii chrześcijańskiej, zwłaszcza iż dzień zaduszny przypada około czasu tej uroczystości. Pospólstwo rozumie, iż potrawami, napojem i śpiewami przynosi ulgę duszom czyscowym⁷.

Cel tak pobożny święta, miejsca samotne, czas nocny, obrzędy fantastyczne przemawiały niegdyś silnie do mojej imaginacji; słuchałem bajek, powieści i pieśni o nieboszczykach powracających z prośbami lub przestrogi; a we wszystkich zmyśleniach poczwarnych można było dostrzec pewne dążenie moralne i pewne nauki, gminnym sposobem zmysłowie⁸ przedstawiane.

Poema niniejsze przedstawi obrazy w podobnym duchu, śpiewy zaś obrzędowe, gusła i inkantacje⁹ są po większej części wiernie, a niekiedy dosłownie z gminnej poezji wzięte.

Guślarz — Starzec pierwszy z chóru — Chór wieśniaków i wieśniaczek — kaplica, wieczór.

There are more things in Heaven and Earth, / Than are dreamt of in your philosophy.¹⁰

Shakespeare

*Są dziwy w niebie i na ziemi, o których
ani śniło się waszym filozofom.*

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

Noc

GUŚLARZ

Zamknijcie drzwi od kaplicy
I stańcie dokoła truny¹¹;
Żadnej lampy, żadnej świecy,
W oknach zawieście całuny.
Niech księżyc jasność błada
Szczelinami tu nie wpada.
Tylko żwawo, tylko śmiało.

STARZEC

Jak kazałeś, tak się stało.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Czyscowe duszeczki!
W jakiegokolwiek świata stronie:
Czyli która w smole płonie,
Czyli marznie na dnie rzeczki,
Czyli dla dotkliwszej kary
W surowym wszczępiona drewnie,
Gdy ją w piecu gryzą żary,
I piszczy, i płacze rzewnie;
Kaźda spieszcie do gromady!
Gromada niech się tu zbierze!

Duch, Zaświaty

⁷czyścowym — dziś popr.: czyścowym.

⁸zmysłowie — zmysłowo, tzn. za pomocą obrazów przemawiających do zmysłów.

⁹inkantacje — śpiewane lub recytowane zaklęcia, tu: przyzywające duchy itp.

¹⁰Cytat z *Hamleta* Shakespeare'a (cz. I sc. 5). Słowa te mówi Hamlet w rozmowie z Horacym w związku z pojawiającym się duchem ojca.

¹¹truna (starop.) — trumna.

Oto obchodzimy Dziady!
Zstępujcie w święty przybytek;
Jest jałmużna, są pacierze,
I jedzenie, i napitek.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Podajcie mi garść kądzieli,
Zapalam ją; wy z pośpiechem,
Skoro płomyk w górę strzeli,
Pędźcie go z lekkim oddechem.
O tak, o tak, dalej, dalej,
Niech się na powietrzu spali.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Naprzód wy z lekkimi duchy,
Coście wśród tego padolu
Ciemnoty i zawieruchy,
Nędzy, płaczu i mozołu
Zabłysnęli i spłonęli
Jako ta garstka kądzieli¹².
Kto z was wietrznym błądzi szlakiem,
W niebieskie nie wzleciał bramy,
Tego lekkim, jasnym znakiem
Przyzywamy, zaklinamy.

CHÓR

Mówcie, komu czego braknie,
Kto z was pragnie, kto z was łaknie.

GUŚLARZ

Patrzcie, ach, patrzcie do góry,
Cóż tam pod sklepieniem świeci?
Oto złocistymi pióro
Trzepioce się dwoje dzieci.
Jak listek z listkiem w powiewie,
Kręcą się pod cerkwi wierzchołkiem;
Jak gołąbek z gołąbkim na drzewie,
Tak aniołek igra z aniołkiem.

GUŚLARZ I STARZEC

Jak listek z listkiem w powiewie,
Kręcą się pod cerkwi wierzchołkiem;
Jak gołąbek z gołąbkim na drzewie,
Tak aniołek igra z aniołkiem.

ANIOŁEK

do jednej z wieśniaczek

Dziecko, Kondycja ludzka,
Duch, Zaświaty

Anioł

¹²kądziel — włókna lnu, konopii lub wełny, które następnie przędzie się, skręcając z nich nić.

Do mamy lecim, do mamy.
Cóż to, mamo, nie znasz Józia?
Ja to Józio, ja ten samy¹³,
A to siostra moja Różia.
My teraz w raju latamy,
Tam nam lepiej niż u mamy.
Patrz, jakie główki w promieniu,
Ubiór z jutrzeńki światełka,
A na oboim ramieniu
Jak u motylków skrzydełka:
W raju wszystkiego dostatek,
Co dzień to inna zabawka:
Gdzie stąpim, wypływa trawka,
Gdzie dotknem, rozkwita kwiatek.

Lecz choć wszystkiego dostatek,
Dręczy nas nuda i trwoga.
Ach, mamo, dla twoich dzieciak
Zamknięta do nieba droga!

CHÓR

Lecz choć wszystkiego dostatek,
Dręczy ich nuda i trwoga,
Ach, mamo, dla twoich dzieciak
Zamknięta do nieba droga!

GUŚLARZ

Czego potrzebujesz, duszeczko,
Żeby się dostać do nieba?
Czy prosisz o chwałę Boga,
Czyli o przysmaczek słodki,
Są tu pączki, ciasta, mleczko
I owoce, i jagódki.
Czego potrzebujesz, duszeczko,
Żeby się dostać do nieba?

ANIOŁEK

Nic nam, nic nam nie potrzeba.
Zbytkiem słodczy na ziemi
Jesteśmy nieszczęśliwymi.
Ach, ja w moim życiu całem
Nic gorzkiego nie doznałem.
Pieszczoty, łakotki, swawole,
A co zrobię, wszystko caca.
Śpiewać, skakać, wybiec w pole,
Urwać kwiatków dla Rozalki,
Oto była moja praca,
A jej praca stroić lalki.
Przylatujemy na Dziady
Nie dla modłów i biesiady,
Niepotrzebna msza ofiarna;
Nie o pączki, mleczka, chrusty —
Prosim gorczycy dwa ziarna;
A ta usługa tak marna
Stanie za wszystkie odpusty.

¹³ten samy — ten sam.

Bo słuchajcie i zważcie u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie doznał goryczy ni razu,
Ten nie dozna słodyczy w niebie.

CHÓR

Bo słuchajmy i zważmy u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie doznał goryczy ni razu,
Ten nie dozna słodyczy w niebie.

GUŚLARZ

Aniołku, duszeczko!
Czego chciałeś, macie obie.
To ziarneczko, to ziarneczko,
Teraz z Bogiem idźcie sobie.
A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha.
Widzicie Pański krzyż?
Nie chcecie jadła, napoju,
Zostawcież nas w pokoju!

A kysz, a kysz!

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha.
Widzicie Pański krzyż?
Nie chcecie jadła, napoju,
Zostawcież nas w pokoju;
A kysz, a kysz!

Widmo znika.

GUŚLARZ

Już strasza północ przybywa,
Zamykajcie drzwi na kłódki;
Weźcie smolny pęk łuczywa,
Stawcie w środku kocioł wódki.
A gdy laską skinę z dała,
Niechaj się wódka zapala.
Tylko żwawo, tylko śmiało.

STARZEC

Jużem gotów.

GUŚLARZ

Daję hasło.

STARZEC

Buchnęło, zawrzało
I zgasło.

CHÓR

Ciemno wszędzie, glucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Obrzędy, Wierzenia

Duch, Zaświaty

Dalej wy z najcięższym duchem,
Coście do tego padło
Przykuci zbrodni łańcuchem
Z ciałem i duszą pospołu.
Choć zgon lepiankę rozkruszy,
Choć was anioł śmierci woła,
Żywot z cielesnej katuszy
Dotąd wydrzeć się nie zdoła.
Jeżeli karę tak srogą
Ludzie nieco zwolnić mogą
I zbawić piekielnej jamy,
Której jesteście tak blisko:
Was wzywamy, zaklinamy
Przez żywioł wasz, przez ognisko!

CHÓR

Mówcie, komu czego braknie,
Kto z was pragnie, kto z was łaknie?

GŁOS

za oknem

Hej, kruki, sowy, orlice!
O wy przeklęte żarłoki!
Puśćcie mnie tu pod kaplicę,
Puśćcie mnie choć na dwa kroki.

GUŚLARZ

Wszelki duch! jakaż potwora!
Widzicie w oknie upióra?
Jak kość na polu wybladły;
Patrzcie! patrzcie, jakie lice!
W gębie dym i błyskawice,
Oczy na głowę wysiadły,
Świecą jak węgle w popiele.
Włos rozczochrany na czele.
A jak suchy snop cierniowy
Płonąc miotłę ognia ciska,
Tak od potępieńca głowy
Z trzaskiem sypią się iskrzyska.

Upiór, Ogień

Oko

GUŚLARZ I STARZEC

A jak suchy snop cierniowy
Płonąc miotłę ognia ciska,
Tak od potępieńca głowy
Z trzaskiem sypią się iskrzyska.

WIDMO

z za okna

Dzieci! nie znacie mnie, dzieci?
Przypatrzcie się tylko z bliska,
Przypomnijcie tylko sobie!
Ja nieboszczyk pan wasz, dzieci!
Wszak to moja była wioska.
Dziś ledwo rok mija trzeci,
Jak mnie złożyliście w grobie.
Ach, zbyt ciężka ręka boska!
Jestem w złego ducha mocy,

Pan, Szlachcic, Upiór

Cierpienie, Kara

Okropne cierpię męczarnie.
Kędy noc ziemię ogarnie,
Tam idę szukając nocy;
A uciekając od słońca
Tak pędzę żywot tułaczy,
A nie znajdę błęd¹⁴ końca.
Wiecznych głodów jestem pastwą;
A któż mię nakarmić raczy?
Szarpie mię żarłoczne ptastwo¹⁵;
A któż będzie mój obrońca?
Nie masz, nie masz mękom końca!

CHÓR

Szarpie go żarłoczne ptastwo,
A któż mu będzie obrońca?
Nie masz, nie masz mękom końca!

GUŚLARZ

A czegoż potrzeba dla duszy,
Aby uniknąć katuszy?
Czy prosisz o chwałę nieba?
Czy o poświęcone gody?
Jest dostatkiem mleka, chleba,
Są owoce i jagody.
Mów, czego trzeba dla duszy,
Aby się dostać do nieba?

Głód, Kara, Sprawiedliwość,
Zaświaty

WIDMO

Do nieba?... bluźnisz daremnie...
O nie! ja nie chcę do nieba;
Ja tylko chcę, żeby ze mnie
Prędejsz się dusza wywlekła.
Stokroć wolę pójść do piekła,
Wszystkie męki zniosę snadnie¹⁶;
Wolę jęczeć w piekle na dnie,
Niż z duchami nieczystymi
Błąkać się wiecznie po ziemi,
Widzieć dawnych uciech ślady,
Pamiętki dawnej szkarady;
Od wschodu aż do zachodu,
Od zachodu aż do wschodu
Umierać z pragnienia, z głodu
I karmić drapieżne ptaki.
Lecz niestety! wyrok taki,
Że dopóty w ciele muszę
Potępioną włóczyć duszę,
Nim kto z was, poddani moi,
Pożywi mię i napoi.

Wspomnienia, Wyrzuty
sumienia

Ach, jak mnie pragnienie pali;
Gdyby mała wody miarka!
Ach! gdybyście mnie podali
Choćby dwa pszenicy ziarka!

¹⁴błęd^{om} — tu: błędzeniu.

¹⁵ptastwo — ptactwo.

¹⁶snadnie — dziś: łatwo.

CHÓR

Ach, jak go pragnienie pali!
Gdyby mała wody miarka!
Ach, gdybyśmy mu podali
Choćby dwa pszenicy ziarka!

CHÓR PTAKÓW NOCNYCH

Darmo żebrze, darmo płacze:
My tu czarnym korowodem,
Sowy, kruki i puchacze,
Niegdyś, panku, sługi twoje.
Któreś ty pomorzył głodem,
Zjemy pokarmy, wypijem napoje.
Hej, sowy, puchacze, kruki,
Szponami, krzywymi dzioby
Szarpajmy¹⁷ jadło na sztuki!
Chociażbyś trzymał już w gębie,
I tam ja szponę zagłębię;
Dostanę aż do wątroby.

Nie znależ litości, panie!
Hej, sowy, puchacze, kruki,
I my nie znajmy litości:
Szarpajmy jadło na sztuki,
A kiedy jadła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości.

KRUK

Nie lubisz umierać z głodu!
A pomnisz, jak raz w jesieni
Wszedłem do twego ogrodu?
Gruszka dojrzeła, jabłko się czerwieni;
Trzy dni nic nie miałem w ustach,
Otrząsnąłem jabłek kilka.
Lecz ogrodnik skryty w chrustach¹⁸
Zaraz narobił hałasu
I poszczuł psami jak wilka.
Nie przeskoczyłem tarasu¹⁹,
Dopędziła mię obława;
Przed panem toczy się sprawa,
O co? o owoce z lasu,
Które na wspólną wygodę
Bóg dał jak ogień i wodę.
Ale pan gniewny zawoła:
„Potrzeba dać przykład grozy”.
Zbiegł się lud z całego siola²⁰,
Przywiązano mnie do sochy²¹,
Zbito dziesięć pęków łozy.
Każdą kość, jak z kłosa żyto,
Jak od suchych strąków grochy,

Chłop, Pan, Ptak, Zemsta,
Gotycyzm

Kradzież, Przemoc,
Własność, Jabłko

Sąd

Miłosierdzie

¹⁷szarpajmy — dziś popr.: szarpmy.

¹⁸chrusty — tu: krzaki.

¹⁹taras — nasyp ziemny; tu: ogrodzenie.

²⁰siolo — wieś.

²¹Przywiązano... do sochy — sochą nazywał się w staropolszczyźnie słup, tu mowa o słupie specjalnie przysposobionym do kaźni na dziedzińcu dworskim; przywiązywano doń skazańca i wymierzano mu chłostę.

Od skóry mojej odbito!
Nie znałeś litości, panie!

CHÓR PTAKÓW

Hej, sowy, puchacze, kruki,
I my nie znajmy litości!
Szarpajmy jądło na sztuki;
A kiedy jądła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości!

SOWA

Nie lubisz umierać z głodu!
Pomnisz, jak w kucyją²² samą,
Pośród najęźszego chłodu,
Stałam z dziecięciem pod bramą.
Panie! wołałam ze łzami,
Zlituj się nad sierotami!
Mąż mój już na tamtym świecie,
Córkę zabrałeś do dwora,
Matka w chacie leży chora,
Przy piersiach maleńkie dziecię.
Panie, daj nam zapomogę,
Bo dalej wyżyć nie mogę!

Wdowa, Kobieta, Dziecko

Ale ty, panie, bez duszy!
Hulając w pjanej ochocie,
Przewalając się po złocie,
Hajdukowi rzekłeś z cicha:
„Kto tam gościom trąbi w uszy?
Wypędź żebraczkę, do licha”.
Posłuchał hajduk niecnota,
Za włosy wywlekl za wrota!
Wepchnął mię z dzieckiem do śniegu!
Zbita i przeziębła srodze,
Nie mogłam znaleźć noclegu;
Zmarzłam z dziecięciem na drodze.
Nie znałeś litości, panie!

Miłosierdzie, Żebrak

CHÓR PTAKÓW

Hej, sowy, puchacze, kruki,
I my nie znajmy litości!
Szarpajmy jądło na sztuki,
A kiedy jądła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości!

WIDMO

Nie ma, nie ma dla mnie rady!
Darmo podajesz talerze,
Co dasz, to ptastwo zabierze.
Nie dla mnie, nie dla mnie Dziady!

Tak, muszę dręczyć się wiek wiekiem,
Sprawiedliwe zrzędzenia boże!

Bóg, Kondycja ludzka,
Pycha, Miłosierdzie

²²w kucyją — w dzień Wigilii świąt Bożego Narodzenia (kucja to nazwa potrawy wigilijnej ludów ruskich, sporządzonej z pszenicy, miodu i maku).

Bo kto nie był ni razu człowiekiem,
Temu człowiek nic nie pomoże.

CHÓR

Tak, musisz dręczyć się wiek wiekiem,
Sprawiedliwe zrządzenia boże!
Bo kto nie był ni razu człowiekiem,
Temu człowiek nic nie pomoże.

GUŚLARZ

Gdy nic tobie nie pomoże,
Idźże sobie precz, nieboże.
A kto prośby nie posłucha,
W Imię Ojca, Syna, Ducha.
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie bierzesz jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju!
A kysz, a kysz!

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha.
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie bierzesz jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju!
A kysz, a kysz!

Widmo znika.

GUŚLARZ

Podajcie mi, przyjaciele,
Ten wianek na koniec laski.
Zapalam święcone ziele,
W górę dymy, w górę blaski!

Obrzędy, Wierzenia

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Teraz wy, pośrednie duchy,
Coście u tego padółu
Ciemnoty i zawieruchy
Żyłyście z ludźmi pospołu;
Lecz, od ludzkiej wolne skazy,
Żyłyście nie nam, nie światu,
Jako te cząbry i ślazy²³,
Ni z nich owocu, ni kwiatu.
Ani się ukarmi zwierzę,
Ani się człowiek ubierze;
Lecz w wonne skręcone wianki
Na ścianie wiszą wysoko.
Tak wysoko, o ziemianki,
Była wasza pierś i oko!
Która dotąd z czystym skrzydłem
Niebieskiej nie przeszła bramy,

Anioł, Kobieta

²³cząbry i ślazy — nazwy ziół.

Was tym światłem i kadzidłem
Zapraszamy, zaklinamy.

CHÓR

Mówcie, komu czego braknie,
Kto z was pragnie, kto z was łaknie.

GUŚLARZ

A toż czy obraz Bogarodzicy?
Czyli anielska postać?
Jak lekkim rzutem obręcza
Po obłokach zbiega tęcza,
By z jeziora wody dostać,
Tak ona świeci w kaplicy.
Do nóg biała spływa szata,
Włos z wietrzykami swawoli,
Po jagodach uśmiech lata,
Ale w oczach łza niedoli.

Matka Boska

GUŚLARZ I STARZEC

Do nóg biała spływa szata,
Włos z wietrzykami swawoli,
Po jagodach uśmiech lata,
Ale w oczach łza niedoli.

Duch, Kobieta, Kondycja
ludzka, Miłość

GUŚLARZ I DZIEWCZYNA

GUŚLARZ

Na głowie ma kraśny wianek²⁴,
W ręku zielony badylek,
A przed nią bieży²⁵ baranek,
A nad nią leci motylek.
Na baranka bez ustanku
Woła: baś, baś, mój baranku,
Baranek zawsze z daleka:
Motylka różeczką goni
I już, już trzyma go w dłoni;
Motylek zawsze ucieka.

Sielanka

DZIEWCZYNA

Na głowie mam kraśny wianek,
W ręku zielony badylek,
Przede mną bieży baranek,
Nade mną leci motylek.
Na baranka bez ustanku
Wołam: baś, baś, mój baranku,
Baranek zawsze z daleka;
Motylka różeczką gonię
I już, już chwytam go w dłonie;
Motylek zawsze ucieka.

DZIEWCZYNA

Tu niegdyś w wiosny poranki
Najpiękniejsza z tego siola,

²⁴Na głowie ma kraśny wianek... (odnośnie wersów 386–405 i 406–417) — w wydaniu z roku 1823 poeta zaznacza, że zwrotki te mają być śpiewane jako duet (Duo), zaś od wiersza 406 śpiewa sama Dziewczyna, co w powyższym wydaniu było oznaczone napisem Aria.

²⁵bieży — biegnie.

Zosia pasając baranki
Skacze i śpiewa wesoła.
La la la la

Oleś za gołąbków parę
Chciał raz pocałować w usta;
Lecz i prośbę, i ofiarę
Wyśmiała dziewczyna pusta.
La la la la

Józio dał wstążkę pasterce,
Antoś oddał swoje serce;
Lecz i z Józia, i z Antosia
Śmieje się pierzchliwie Zosia²⁶.
La la la la

Tak, Zosią byłam, dziewczyną z tej wioski.
Imię moje u was głośne,
Że chociaż piękna, nie chciałam zamęścia
I dziewiętnastą przeigrawszy wiosnę,
Umarłam nie znając troski
Ani prawdziwego szczęścia.
Żyłam na świecie; lecz, ach! nie dla świata!
Myśl moja, nazbyt skrzydlata,
Nigdy na ziemskiej nie spoczęła błoni.
Za lekkim zefirkiem goni,
Za muszką, za krasnym wiankiem,
Za motylkiem, za barankiem;
Ale nigdy za kochankiem.
Pieśni i fletów słuchałam rada:
Często, kiedy sama pasę,
Do tych pasterzy goniłam stada,
Którzy mą wielbili krasę;
Lecz żadnego nie kochałam.
Za to po śmierci nie wiem, co się ze mną dzieje,
Nieznajomym ogniem pałam;
Choć sobie igram do woli,
Latam, gdzie wietrzyk zawieje,
Nic mię nie smuci, nic mię nie boli,
Jakie chcę, wyrabiam cuda.
Przędę sobie z tęczy rąbki²⁷,
Z przezroczystych łez poranku²⁸
Tworzę motylki, gołąbki.
Przecież nie wiem, skąd ta nuda:
Wyglądam kogoś za każdym szelestem,
Ach, i zawsze sama jestem!
Przykro mi, bez ustanku
Wiatr mną jak piórkiem pomiata.
Nie wiem, czy jestem z tego, czy z tamtego świata:
Gdzie się przybliżam, zaraz wiatr oddali,
Pędzi w górę, w dół, z ukosa:
Tak pośród pierzchliwej fali
Wieczną przelatując drogę,

Kobieta, Młodość,
Kondycja ludzka, Szczęście

Próżność

Nauka, Nuda

²⁶Z Getego. Swobodny przekład z wiersza Goethego *Die Spröde (Nieprzystępna)*. [przypis autorski]

²⁷*rąbek* — rodzaj cienkiej podłużnej chusty.

²⁸*Z... łez poranku* — z kropli rosy.

Ani wzbić się pod niebiosa,
Ani ziemi dotknąć nie mogę.

CHÓR

Tak pośród pierzchliwej fali
Przez wieczne lecąc bezdroże,
Ani wzbić się pod niebiosa,
Ani dotknąć ziemi nie może.

GUŚLARZ

Czego potrzebujesz, duszeczko,
Żeby się dostać do nieba?
Czy prosisz o chwałę Boga,
Czy o przysmaczek słodki?
Są tu pączki, ciasta, mleczko,
I owoce, i jagódki.
Czego potrzebujesz, duszeczko.
Żeby się dostać do nieba?

DZIEWCZYNA

Nic mnie, nic mnie nie potrzeba!
Niechaj podbiegną młodzieńce,
Niech mię pochwyć za ręce,
Niechaj przyciągną do ziemi,
Niech poigram chwilę z niemi.
Bo słuchajcie i zważcie u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie dotknął ziemi ni razu,
Ten nigdy nie może być w niebie.

Ciało

CHÓR

Bo słuchajmy i zważmy u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie dotknął ziemi ni razu,
Ten nigdy nie może być w niebie,

GUŚLARZ

do kilku wieśniaków

Darmo bieżycie; to są marne cienie,
Darmo rączki ściąga biedna,
Wraz ją spędzi wiatru tchnienie.
Lecz nie płacz, piękna dziewico!
Oto przed moją żrenicą
Odkryto przyszłe wyroki:
Jeszcze musisz sama jedna
Latać z wiatrem przez dwa roki,
A potem staniesz za niebieskim progiem.
Dziś modlitwa nic nie zjedna.
Lećże sobie z Panem Bogiem.
A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha!
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie chciałaś jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju.
A kysz, a kysz!

Wizja

Wiatr

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha!
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie chciałaś jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju.
A kysz, a kysz!

Dziewica znika.

GUŚLARZ

Teraz wszystkie dusze razem,
Wszystkie i każdą z osobna,
Ostatnim wołam rozkazem!
Dla was ta biesiada drobna;
Garście maku, soczewicy
Rzucam w każdy róg kaplicy.

Obrzędy, Wierzenia

CHÓR

Bierzcie, czego której braknie,
Która pragnie, która łaknie.

GUŚLARZ

Czas odemknąć drzwi kaplicy.
Zapalcie lampy i świecy.
Przeszła północ, kogut pieje,
Skończona straszna ofiara,
Czas przypomnieć ojców dzieje.
Stójcie...

Noc

CHÓR

Cóż to?

GUŚLARZ

Jeszcze mara!

Kochanek romantyczny,
Upiór, Obrzędy

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

do jednej z wieśniaczek

Pasterko, ot tam w żałobie...
Wstań, bo czy mi się wydaje,
Czy ty usiadłaś na grobie?
Dziatki! patrzajcie, dla Boga!
Wszak to zapada podłoga
I blade widmo powstaje;
Zwraca stopy ku pasterce²⁹
I stanęło tuż przy boku.
Zwraca lice³⁰ ku pasterce,
Białe lice i obsłony,
Jako śnieg po nowym roku.
Wzrok dziki i zasępiony

Wzrok

²⁹ku pasterce — jeżeli Widmo jest tą samą postacią, co Pustelnik z cz. IV, to Pasterka jest ukochaną jego, wymienioną tam nawet po imieniu: Maria. Miejsce to, w związku ze wskazówką podaną później w sc. IX Części III, pozwoliłoby oznaczyć czas akcji cz. II, a zapewne i IV może na Zaduszki r. 1821.

³⁰lice a. lica — twarz.

Utopił całkiem w jej oku.
 Patrzcie, ach, patrzcie na serce!
 Jaka to pąsowa pręga³¹,
 Tak jakby pąsowa wstęga
 Albo jak sznurkiem korale,
 Od piersi aż do nóg sięga.
 Co to jest, nie zgadnę wcale!
 Pokazał ręką na serce,
 Lecz nic nie mówi pasterce.

CHÓR

Co to jest, nie zgadnię wcale.
 Pokazał ręką na serce,
 Lecz nic nie mówi pasterce.

GUŚLARZ

Czego potrzebujesz, duchu młody?
 Czy prosisz o chwałę nieba?
 Czyli o święcone gody?
 Jest dostatkiem mleka, chleba,
 Są owoce i jagody.
 Czego potrzebujesz, duchu młody,
 Żeby się dostać do nieba?

Widmo milczy.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
 Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Odpowiadaj, maro błada!
 Cóż to, nic nie odpowiada?

CHÓR

Cóż to, nic nie odpowiada?

GUŚLARZ

Gdy gardzisz mszą i pierogiem.
 Idźże sobie z Panem Bogiem;
 A kto prośby nie posłucha,
 W imię Ojca, Syna, Ducha!
 Czy widzisz Pański krzyż?
 Nie chciałeś jadła, napoju?
 Zostawże nas w pokoju.
 A kysz, a kysz!

Widmo stoi.

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
 W imię Ojca, Syna, Ducha!
 Czy widzisz Pański krzyż?
 Nie chciałeś jadła, napoju?
 Zostawże nas w pokoju.
 A kysz, a kysz!

³¹pąsowa pręga — wyjaśni się dopiero w cz. IV, że to znak śmierci samobójczej.

GUŚLARZ
Przebóg! cóż to za szkarada?
Nie odchodzi i nie gada!

CHÓR
Nie odchodzi i nie gada!

GUŚLARZ
Duszo przeklęta czy błoga³²,
Opuszczaj święte obrzędy!
Oto roztwarta podłoga,
Kędy wszedłeś, wychodź tędy.
Bo cię przeklnę w imię Boga.

Przekleństwo

po pauzie
Precz stąd na lasy, na rzeki,
I zgiń, przepadnij na wieki!

Widmo stoi.
Przebóg! cóż to za szkarada?
I milczy, i nie przepada!

CHÓR
I milczy, i nie przepada!

GUŚLARZ
Darmo proszę, darmo gromię,
On się przeklęctwa nie boi.
Dajcie kropidło z ołtarza...
Nie pomaga i kropidło!
Bo utrapione straszycło
Jak stanęło, tak i stoi,
Niemo, głucho, nieruchomie,
Jak kamień pośród cmentarza.

CHÓR
Bo utrapione straszycło
Jak stanęło, tak i stoi,
Niemo, głucho, nieruchomie,
Jak kamień pośród cmentarza.

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ
To jest nad rozum człowieczy!
Pasterko! znasz tę osobę?
W tym są jakieś straszne rzeczy.
Po kim ty nosisz żalobę?
Wszak mąż i rodzina zdrowa?
Cóż to! nie mówisz i słowa?
Spojrzyj, odezwij się przecie!
Czyś ty martwa, moje dziecko?
Czegóż uśmiechasz się? czego?
Co w nim widzisz wesołego?

Miłość romantyczna,
Miłość silniejsza niż śmierć,
Żaloba

³²błoga — błogosławiona, tzn. zbawiona.

CHÓR
Czegóż uśmiechasz się, czego?
Co w nim widzisz wesołego?

GUŚLARZ
Daj mnie stulę i gromnicę,
Zapalę, jeszcze poświęcę...
Próżno palę, próżno święcę,
Nie znika przeklęta dusza.
Weźcie pasterkę pod rękę,
Wyprowadźcie za kaplicę.
Czegóż oglądasz się, czego?
Co w nim widzisz powabnego?

CHÓR
Czegóż oglądasz się? czego?
Co w nim widzisz powabnego?

GUŚLARZ
Przebóg, widmo kroku rusza!
Gdzie my z nią, on za nią wszędzie...
Co to będzie, co to będzie?

CHÓR
Gdzie my z nią, on za nią wszędzie.
Co to będzie, co to będzie?

Dziady, część IV

Mieszkanie Księdza — stół nakryty, tylko co po wieczery — Ksiądz — Pustelnik — dzieci — dwie świece na stole — lampa przed obrazem Najświętszej Panny Marii — na ścianie zegar bijący.

Ich hab alle mürrbe Leichenschleier auf, die in Särgen lagen — ich entfernte den erbabenen Trost der Ergebung, bloss um mir immer fort zu sagen: „Ach, so war es ja nicht! — Tausend Freuden sind auf ewig nachgeworfen in Gräfte und [du] stehst allein hier und überrechnest sie!“ Dürftiger! Dürftiger! Schlage nicht das ganze zerrissene Buch der Vergangenheit auf!... Bist du noch nicht traurig genug?³³

Jean Paul

KSIĄDZ
Dzieci, wstawajmy od stoła!
Teraz, po powszednim chlebie,
Klękajcie przy mnie dokoła,
Podziękujmy Ojcu w niebie.
Dzień dzisiejszy³⁴ Kościół święci
Za tych spółchrześcijan dusze,
Którzy spomiędzy nas wzięci

Dziecko, Ksiądz, Książka,
Pobożność, Chleb

³³„Podniosłem wszystkie zmurszałe całuny leżące w trumnach; oddaliłem wzniosłą pociechę rezygnacji, jedynie po to, by sobie wciąż mówić: — Ach, przecież to tak nie było! Tysiąc radości zrzucano na zawsze w doły grobowe, a ty stoisz tu sam i przeliczasz je. Nienasycony! nienasycony! nie otwieraj całkowicie podartej księgi przeszłości!... Czyż nie dość jeszcze jesteś smutny?” — cytat z: Jean Paul (Jean Paul Friedrich Richter) *Biographische Belustigungen unter der Gehirnschale einer Riesin. Eine Geistesgeschichte (Rozrywki biograficzne pod czaszką olbrzymki. Opowieść o duchach)*.

³⁴Dzień dzisiejszy — Zaduszki.

Czyscowe cierpią katusze.
Za nich ofiarujmy Bogu.

rozkłada książkę
Oto stosowna nauka.

DZIECI
czytają
„Onego czasu...”

KSIĄDZ
Kto tam? kto tam stuka?

Pustelnik wchodzi ubrany dziwacznie.
DZIECI
Jezus, Maryja!

KSIĄDZ
Któż to jest na progu?

zmieszany
Ktoś ty taki?... po co?... na co?

DZIECI
Ach, trup, trup! upiór, ladaco!
W imię Ojca!... zgiń, przepadaj!

KSIĄDZ
Ktoś ty, bracie? odpowiadaj.

PUSTELNIK
powolnie i smutnie
Trup... trup!... tak jest, moje dziecię.

Kochanek romantyczny,
Samotnik, Trup

DZIECI
Trup... trup... ach! ach! nie bierz tata³⁵!

PUSTELNIK
Umarły!... o nie! tylko umarły dla świata!
Jestem pustelnik, czy mnie rozumiecie?

KSIĄDZ
Skąd przychodzisz tak nierano³⁶?
Kto jesteś? jakie tve miano³⁷?
Kiedy się tobie przypatruję z bliska,
Zdaje się, że cię kiedyś widziałem w tej stronie.
Powiedz, mój bracie, jakiegoś ty rodu?

PUSTELNIK
O tak! tak, byłem tutaj... o, dawno! za młodu!
Przed śmiercią!... będzie trzy lata!
Lecz co tobie do mego rodu i nazwiska?
Gdy dzwonią po umarłym, dziad stoi przy dzwonie,
Pytają ludzie, kto zeszedł ze świata?

Czas, Młodość, Przemiana,
Przemijanie

³⁵*nie bierz tata* — jesteśmy w mieszkaniu księdza grecko-katolickiego; w w. 357 mowa o jego zmarłej małżonce.

³⁶*nierano* — późno.

³⁷*miano* — imię.

udając dziada
„A na co ta ciekawość? zmów tylko pacierze”.
Otóż ja także umarły dla świata.
Na co tobie ciekawość, zmów tylko pacierze.
Nazwiska.

patrzy na zegar
jeszcze rano... powiedzieć nie mogę;
Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raju,
I dążę do tegoż kraju³⁸.
Mój Księżu, pokaż, jeśli wiesz, drogę!

Ksiądz, Zaświaty

KSIĄDZ
łagodnie, z uśmiechem
Drogi śmierci pokazywać nie chciałbym nikomu.

poufale
My, księża, tylko błędne prostujemy ścieżki.

PUSTELNIK
z żalem
Inni błędzą, Ksiądz w małym, ale własnym domu,
Czy to na wielkim świecie pokój lub zamieszki,
Czy gdzie naród upada, czy kochanek ginie,
O nic nie dbasz usiadłszy z dziećmi przy kominie.
A ja się męczę w słotnej, ciemnej porze!
Słyszysz, jaki szturm na dworze?
Czy widzisz łyskanie gromu?

Bezpieczeństwo, Dom

Burza

ogląda się
Błogosławione życie w małym, własnym domu!

śpiewa
Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy,
I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy³⁹.
W cichym, własnym domu!

Serce

śpiewa
Z pałaców sterczących dumnie⁴⁰
Znijdź, piękna, do mojej chatki;
Znajdziesz u mnie świeże kwiatki,
Czułe serce znajdziesz u mnie.
Widzisz ptasząt zalecanki,
Słyszysz srebrny szmer strumyka;
Dla kochanka i kochanki
Dosyć domku pustelnika.

KSIĄDZ
Kiedy tak chwalisz mój dom i kominek,
Patrz, oto ogień służąca nakłada,
Siądź i pogrzej się; tobie potrzebny spoczynek.

Sługa

PUSTELNIK
Pogrzej się! dobra, Księżu, arcyprzednia rada!

Miłość, Ogień

³⁸do tegoż kraju — do tego samego, tzn. pośmiertnego.

³⁹Pieśń gminna. [przypis autorski]

⁴⁰Z Szyllera. — Swobodna przeróbka ostatniej zwrotki z wiersza Fryderyka Schillera *Der Jungling am Bache* (*Młodzieniec nad potokiem*). [przypis autorski]

śpiewa pokazując na piersi

Nie wiesz, jaki tu żar płonie,
Mimo deszczu, mimo chłodu,
Zawsze płonie!
Nieraz chwytam śniegu, lodu,
Na gorącym cisnę łonie;
I śnieg tonie, i lód tonie,
Z piersi moich para bucha,
Ogień płonie!
Stopiłby kruszce i głązy,
Gorszy niż ten tysiąc razy,

pokazując kominek

Milion razy!
I śnieg tonie, i lód tonie,
Z piersi moich para bucha,
Ogień płonie!

KSIĄDZ

na stronie

Ja swoje, a on swoje; — nie widzi, nie słucha.

do Pustelnika

Jednak do nitki przemoczony wszystkim,
Zbladłeś, przeziąbłeś strasznie, drżysz jak listek.
Ktokolwiek jesteś, długą przejść musiałeś drogę.

PUSTELNIK

Kto jestem?... jeszcze rano⁴¹... powiedzieć nie mogę.
Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raję,
A dążę do tegoż kraju.
Tymczasem małą dam tobie przestrozę.

Ksiądz, Zaświaty, Rozpacz,
Pozory

KSIĄDZ

na stronie

Trzeba z nim, widzę, innego sposobu.

PUSTELNIK

Pokaż... wszak dobrze wiesz do śmierci drogę?

Czas, Młodość, Miłość
tragiczna

KSIĄDZ

Dobrze, gotówem⁴² na wszelkie usługi,
Lecz od twojego wieku aż do grobu
Gościniec jest arcydługi.

PUSTELNIK

z pomieszaniem i smutnie sam do siebie
Ach, tak prędko przebiegłem gościniec tak długi!

KSIĄDZ

Dlatego jesteś znużony i chory.
Posił się; wraz przyniosę jadło i napoje.

⁴¹*Jeszcze rano* — *Jeszcze wcześniej*. Porę akcji oznaczono niżej w w. 141: Pustelnik wszedł do Księdza tuż przed godz. 9 wieczór. Według prof. Pigońa związek chronologiczny między cz. II a IV nie występuje dość jasno: w cz. II Widmo zjawia się na obrzędzie, kiedy już „przeszła północ” (w. 515), w cz. IV Pustelnik znika z plebanii właśnie o północy. Wynikałoby stąd, że akcja cz. IV rozgrywa się albo tego samego dnia, lecz wcześniej niż akcja cz. II, albo też nie tego samego roku.

⁴²*gotówem* — *jestem gotów*.

PUSTELNIK
z obłąkaniem
A potem pójdziem?

KSIĄDZ
z uśmiechem
Zróbmy na drogę przybory.
Czy dobrze?

PUSTELNIK
z roztargnieniem i nieuwagą
Dobrze.

KSIĄDZ
Chodźcie, dzieci moje!
Oto mamy w domu gościa;
Nim ja powrócę, bawcie jegomościa.

odchodzi
DZIECKO
oglądając
Czemu waspan tak jesteś dziwacznie ubrany?
Jak strach albo rozbójnik, co to mówią w bajce,
Z różnych kawałków sukmany,
Na skroniach trawa i liście,
Wytarte płótno, przy pięknej kitajce⁴³?

postrzega sztylet, Pustelnik chowa
Jaka to na sznurku blacha?
Różne paciorki, wstążek okrajce?
Cha cha cha cha!
Dalibóg, waspan wyglądasz na stracha!
Cha cha cha cha!

PUSTELNIK
zrywa się i jakby przypomina się
O dziatki, wy się ze mnie śmiać nie powinniście!
Słuchajcie, znałem pewną kobietę za młodu,
Tak jak ja nieszczęśliwą, z takiego powodu!
Miała taką sukienkę i na głowie liście.
Gdy weszła do wsi, cała wieś nawałem,
Urągając się z jej biedy,
Pędzi, śmieje się, wykrzyka,
Podrzyźnia, palcem wytyka:
Ja się raz tylko, raz tylko zaśmiałem!
Kto wie, jeśli nie za to?... słuszne sądy boże!
Lecz któż mógł przewidzieć wtedy,
Że ja podobną sukienkę włożę?
Ja byłem taki szczęśliwy!

śpiewa
Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy,
I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy.

Ksiądz przychodzi z winem i talerzem.
PUSTELNIK

Dziecko, Kara, Miłość
niespełniona, Miłość
tragiczna, Szaleniec,
Szczęście, Śmiech

Śpiew

Kochanek romantyczny,
Miłość tragiczna,
Samobójstwo, Ksiądz

⁴³kitajka — rodzaj materii jedwabnej (pierwotnie chińskiej, skąd nazwa od *Kitaj* — Chiny), tafta.

z wymuszoną wesołością
Księżo, a lubisz ty smutne piosenki?

KSIĄDZ

Nasłuchałem się ich w życiu dosyć, Bogu dzięki!
Lecz nie traćmy nadziei, po smutkach wesele⁴⁴.

PUSTELNIK

śpiewa

A odjechać od niej nudno⁴⁵,
A przyjechać do niej trudno!⁴⁶
Prosta piosenka, ale dobrą myśl zawiera!

KSIĄDZ

No! potem o tym, teraz zajrzyjmy do misy.

Jedzenie

PUSTELNIK

Prosta pieśń! o! w romansach znajdziesz lepszych wiele!

z uśmiechem, biorąc książki z szafy
Księżo, a znasz ty żywot Heloisy⁴⁷?
Znasz ogień i łzy Wertera⁴⁸?

Książka, Miłość, Poeta,
Poezja

śpiewa

Tylem wytrwał, tyle wycierpiałem,
Chyba śmiercią bole się ukoją;
Jeśli płochym obraził zapalem;
Tę obrazę krwią okupię moją⁴⁹⁵⁰.

dobywa sztylet

KSIĄDZ

wstrzymuje

Co to ma znaczyć?... szalony! czy można?
Odbierzcie mu żelazo, rozdejmijcie⁵¹ pięście.
Jesteś ty chrześcijanin? taka myśl bezbożna!
Znasz ty Ewangeliją?

PUSTELNIK

A znasz ty nieszczęście?

chowa sztylet

Ale dobrze! nie trzeba chwycić się przed porą,

patrzy na zegar

Skazówka na dziewiątej i trzy świece⁵² gorą!

⁴⁴po smutkach wesele — w myśl starożytnego przysłowia: *post nubila Phoebus* — po chmurach słońce.

⁴⁵nudno — w znaczeniu prowinc: przykro, smutno.

⁴⁶Z pieśni gminnej. [przypis autorski]

⁴⁷żywot Heloisy — chodzi o poczytny wówczas romans J. J. Rousseau *Nowa Heloiza*.

⁴⁸ogień i łzy Wertera — powieść J. W. Goethego *Cierpienia młodego Wertera* przedstawiała nieszczęśliwą miłość bohatera, zakończoną samobójstwem.

⁴⁹Z Getego. [przypis autorski]

⁵⁰Wzmianka nieścisła; jest to swobodny przekład wiersza nie Goethego, lecz K. E. Heitzensteina, a tylko na temat poddany przez utwór Goethego: *Lotte bei Werthers Grabe* (*Lotta u grobu Wertera*). Pieśń ta była bardzo rozpowszechniona w Niemczech.

⁵¹rozdejmijcie — rozewrzyjcie, roztwórzcie.

⁵²trzy świece — według wyobrażeń ludowych trzy światła miały własność przyciągania zjaw duchowych. — Te trzy światła będą gasnąć po kolei same przez się co godzina (w. 709, 1126, wskazówka po w. 1281), zamykając trzy stopnie wyznań Gustawa. Tajemnicze ich gaśnięcie ma podkreślać nadprzyrodzony charakter

śpiewa

Tylem wytrwał, tyle wycierpiałem,
Chyba śmiercią bole się ukoją;
Jeśli płochym obrazil zapalem,
Tę obrazę krwią okupię moją.

Za coś dla mnie tyle ulubiona?
Za com z twoim spotkał się wejrzeniem?
Jednąm wybrał z tylu dziewcząt grona,
I ta cudzym przykuta pierścieniem!

Ach, jeśli ty Getego znasz w oryginale,
Gdyby przy tym jej głoszek i dźwięk fortepianu!
Ale cóż? ty o boskiej tylko myślisz chwale,
Oddany twego tylko powinnościom stanu.

przerzucając książkę

Wszakże lubisz książki świeckie?...
Ach, te to, książki zbójckie!

ciska książką

Młodości mojej niebo i tortury!
One zwichnęły osadę mych skrzydeł
I wyłamały do góry,
Że już nie mogłem na dół skręcić lotu.

Kochanek przez sen tylko widzianych mamideł;
Nie cierpiąc rzeczy ziemskich nudnego obrotu,
Gardzący istotami powszedniej natury,
Szukałem, ach! szukałem tej boskiej kochanki,
Której na podłonecznym nie bywało świetcie,
Którą tylko na falach wyobraźnej pianki
Wydęło tchnienie zapachu,
A żądza w swoje własne przystroiła kwiecie.
Lecz gdy w czasach tych zimnych nie ma ideału,
Przez terażniejszość w złote odleciałem wieki,
Bujałem po zmyślonym od poetów niebie,
Goniąc i błędząc, w błędach nieznużony goniec;
Wreszcie, na próżno zbiegłszy kraj daleki,
Spadam i już się rzucam w brudne uciech rzeki:
Nim rzucę się, raz jeszcze spojrzę koło siebie!
I znalazłem ją na koniec!
Znalazłem ją blisko siebie,
Znalazłem ją!... ażeby utracił na wieki!

KSIĄDZ

Podzielał twoją boleść, nieszczęśliwy bracie!
Lecz może jest nadzieja? są różne sposoby...
Słuchaj, czy już od dawna doświadczasz choroby?

PUSTELNIK

Choroby?

KSIĄDZ

Czy już dawno płaczesz po twej stracie?

zjawiska Pustelnika. Według wskazówki inscenizacyjnej przed tekstem, palą się dwie świece na stole i lampka przed obrazem, a zatem trzy światła.

Marzenie, Życie snem

Choroba, Dziecko,
Kochanek romantyczny,
Szaleniec, Szaleństwo

PUSTELNIK

Jak dawno? dałem słowo, powiedzieć nie mogę;
Kto inny powie tobie. Mam ja towarzysza,
Zawszy z nim razem odbywamy drogę!

ogląda się

Ach, tu tak ciepło, wygodna zacisza;
A na podwórzu wicher, gromy, burza sroga!
Mój towarzysz zapewne biedny drży u proga!
Gdy nas razem wyroki nielitośne pędzą,
Dobry Księżu, i jego przyjmij na gospodę.

KSIĄDZ

Nigdy nie zamykałem drzwi moich przed nędzą.

PUSTELNIK

Ale stój, stój, mój bracie, ja sam go przywiode.

odchodzi

DZIECIĘ

Cha cha cha! tato, co się jemu dzieje?
Biega i gada ani to, ni owo.
Jakie dziwaczne ubiory!

KSIĄDZ

Dzieci, będzie ten płakał, kto się z płaczu śmieje!
Nie śmiećcie się! to człowiek bardzo biedny, chory.

Śmiech

DZIECI

Chory? a on tak biega, wygląda tak zdrowo!

Rozum, Serce

KSIĄDZ

Zdrów na twarzy, lecz w sercu głębokie ma rany.

PUSTELNIK

ciągnąc gałąź jedliny

Chodź, bracie, chodź tu!...

KSIĄDZ

do Dzieci

On ma rozum pomieszany.

PUSTELNIK

do jodły

Chodź, bracie, nie lękaj się dobrego księżyny.

Rośliny

DZIECI

Tato! ach, patrzaj, co on w ręku niesie:
Jak zbójca z wielką gałęzią jedliny.

PUSTELNIK

do Księdza, ukazując gałąź

Pustelnik przyjaciela znajdzie chyba w lesie!
Może cię zdziwia jego postać?

KSIĄDZ

Czyja?

PUSTELNIK
Mojego przyjaciela.

KSIĄDZ

Jako? tego kija?

PUSTELNIK
Niezgrabny, jak mówiłem, wychowany w lesie.
Przywitaj się!

podnosi gałąź

DZIECI

Co robisz? co robisz? ach, zbójca!
Pójdźże precz, rozbójniku, nie zabij nam ojca!

PUSTELNIK
O, prawda, moje dziatki, jest to wielki zbójca!
Ale on tylko sam siebie rozbija!

Samobójstwo

KSIĄDZ
Upamiętaj się, bracie; do czego ta jodła?

PUSTELNIK
Jodła? a, Ksiądz uczony! o głowo ty, głowo!
Przypatrz się lepiej, poznaj gałąź cyprysową;
To pamiętki rozstania, mego losu godła.

bierze książki

Weź księgę, i odczytaj dzieje zeszłych wieków:
Dwie były poświęcone krzewiny u Greków.
Kto kochał, od swej lubej ukochany wzajem,
Błogie włosy mirtowym przyozdabiał majem.

Drzewo

po pauzie

Jej ręką ułamana gałąź cyprysowa
Zawsze mi przypomina ostatnie „bądź zdrowa!”
Przyjąłem ją, schowałem, dotąd wiernie służy!
Nieczuła, lepsza od tych niby czułych ludzi.
Jej płacz mój nie rozśmiesza i skarga nie nudzi;
Jedna mi pozostała, z przyjaciół tak wielu!
Wszystkie tajniki serca mojego posiada;
Jeśli chcesz o mnie wiedzieć, pytaj, przyjacielu,
Zostawię was sam na sam, niech resztę wygada.

Przyjaźń, Samotnik

do gałęzi

Powiedz, jak dawno płacę lubej straty.
Dawno to być musiało! przed dawnymi laty!
Pamiętam, kiedy cyprys przyjąłem z jej ręki
Był to listeczek taki, ot taki maleńki;
Zaniosłem, posadziłem na piasku, daleko...
I gorącą łez moich polewałem rzeką.
Patrz, jaka z liścia gałązka urosła,
Jaka gęsta i wyniosła!
Kiedy mię boleść ostatnia dotłoczy,
Nie chcąc na zagniewane poglądać niebios⁵³,
Okryłem mój grobowiec cieniem tych warkoczy.

⁵³zagniewane... niebios — aluzja do śmierci samobójczej Pustelnika.

z łagodnym uśmiechem
Ach, taki właśnie był kolor jej włosów
Jak te cyprysu gałązki! Chcesz? pokażę.

Kochanek romantyczny,
Cierpienie, Ciało,
Cierpienie, Śmierć

szuka i ciągnie od piersi
Nie mogę odpiąć tej zawiązki.

coraz z większym sileniem się
Zawiązka miękka... z warkocza dziewicy...
Lecz skorom tylko położył na łonie,
Opasała mię wkoło na kształt włosienicy;
Pierś przejada... w ciało tonie!...
Tonie, tonie, i wkrótce przetnie mi oddechy!
Wiele cierpie! ach! bo też wielkie moje grzechy!

Miłość romantyczna

KSIĄDZ
Uspokój się, uspokój! Przyjm słowo pociechy!
Ach, tak okropne bole, moje dziecię,
Za twe na ziemi jakiegokolwiek grzechy
Przyjmie w rachunku Bóg na tamtym świecie!

Ksiądz

PUSTELNIK
Grzechy? i proszę, jakież moje grzechy?
Czyliż niewinna miłość wiecznej godna męki?
Ten sam Bóg stworzył miłość, który stworzył wdzięki.
On dusze obie łańcuchem uroku
Powiązał na wieki z sobą!
Wprzód, nim je wyjął ze światłości stoku,
Nim je stworzył i okrył cielesną żalobą,
Wprzódy je powiązał z sobą!
Teraz, kiedy złych ludzi odłącza nas ręka,
Rozciąga się ten łańcuch, ale się nie spęka!
Czucia nasze dzielącej uległe przeszkodzie,
Chociaż nigdy nie mogą napotkać się z bliska,
Przecież zawždy po jednym biegają obwodzie,
Łańcuchem od jednego skreślone ogniska.

KSIĄDZ
Jeżeli Pan Bóg złączył, ludzie nie rozłączą!
Może się troski wasze pomyślnie zakończą.

Rozstanie

PUSTELNIK
Chyba tam! gdy nad podłym wzbijemy się ciałem,
Złączy się znowu jedność, dusza z duszą zleje;
Bo tutaj wszelkie dla nas umarły nadzieje,
Tutaj ja się z mą lubą na wieki rozstałem!

Dusza

po pauzie
Obraz tego rozstania dotąd w myśli stoi.
Pamiętam, wśród jesieni... przy wieczornym chłodzie;
Jutro miałem wyjechać... błędę po ogrodzie!
W rozmyślaniu, w modlitwach szukałem tej zbroi,
Którą bym odział serce, miękkie z przyrodzenia,
I wytrzymał ostatni pocisk jej spojrzenia!
Błądziłem po zaroślach, gdzie mnie oczy niosą.
Noc była najpiękniejsza!
Pamiętam dziś jeszcze:
Na kilka godzin pierwszej wylały się deszcze,

Noc

Deszcz

Cała ziemia kroplistą polyskała rosą.
 Doliny mgła odziewa jakby morze śniegu,
 Z tej strony chmura gruba napędzała lawy⁵⁴,
 A z tamtej strony księżyc przezierał bladawy,
 Gwiazdy toną w błękicie po nocnym obiegu.
 Spojrzę... jak raz nade mną świeci gwiazdka wschodnia⁵⁵;
 O, znam ją odtąd dobrze, witamy się co dnia!
 Spojrzę na dół... na szpaler... patrz, tam przy altanie,
 Ujrzałem ją niespodzianie!
 Suknią między ciemnymi bielejąca drzewy
 Stała w miejscu, grobowej podobna kolumnie;
 Potem biegła, jak lekkie zefiru powiewy,
 Oczy zwrócone w ziemię... nie spojrzała ku mnie!
 A lica jej bardzo blade.
 Nachylam się, zajrzę z boku,
 I dojrzałem łezkę w oku;
 Jutro, rzekłem, jutro jadę!
 „Bądź zdrów!” — odpowie z cicha: ledwie posłyszałem,
 „Zapomnij!”... Ja zapomnę? o! rozkazać snadno⁵⁶!
 Rozkaż, luba, twym ceniom, niechaj wraz przepadną
 I niech zapomną biegać za twym ciałem!...
 Rozkazać snadno!
 Zapomnij!!

Gwiazda

Pamięć, Wspomnienia

śpiewa

Przestań płakać, przestań szlochać
 Idźmy każdy w swoją drogę,
 Ja cię wiecznie będę...

urywa śpiewanie

wspominać,

kiwa głową

śpiewa

Ale twoją być nie mogę!
 Wspominać tylko?... jutro, jutro jadę!
 Chwytam za rączki i na piersi kładę.

śpiewa

Najpiękniejsza, jak aniołek raj,
 Najpiękniejsza ze wszystkich dziewica,
 Wzrok niebieski, jako słońce w maju,
 Odstrzelone od modrych wód lica.
 Pocałunek jej, ach, nektar boski!
 Jako płomień chwyta się z płomieniem,
 Jak dwóch lutni zlewają się głoski
 Harmonijnym ożenione brzmieniem.
 Serce z sercem zbiega, zlatuje się, ściska,
 Lica, usta łączą się, drżą, palą,

Pocałunek

⁵⁴lawy — tutaj: masy ciemności.

⁵⁵gwiazdka wschodnia — jest ona niejako przewodniczką miłosnej opowieści Gustawa; chodzi o Wenus, która widoczna bywa najlepiej tuż przed wschodem słońca (i dlatego nazywana była Jutrzenką), ale też tuż po zachodzie słońca, w przeciwnej, zachodniej części nieba (i z tego powodu nazywano ją też Gwiazdą Zachodnią, gr. Hespero); przez romantycznego kochanka planeta Wenus zostaje utożsamiona z boginią miłości w mit. rzym., od której bierze ona swą nazwę.

⁵⁶snadno — łatwo.

Dusza wionie w duszę... niebo, ziemia pryska
Roztopioną dokoła nas falą^{5758!}

Księżu! o nie! ty tego nie czujesz obrazu!
Ty cukrowych ust lubej nie tknąłeś ni razu!
Niech ludzie świeccy bluźnią, szaleją młokosy,
Serce twe skamieniało na natury głosy.
O luba, zginałem w niebie,
Kiedym raz pierwszy pocałował cię!

Ksiądz

śpiewa

Pocałunek jej, ach, nektar boski!
Jako płomień chwyta się z płomieniem,
Jak dwóch lutni zlewają się głoski
Harmonijnym ożenione brzmieniem.

chwyta Dziecię i chce pocałować; Dziecię ucieka
KSIĄDZ

Czegóż boisz się sobie równego człowieka?

Strach

PUSTELNIK

Przed nieszczęśliwym, ach, wszystko ucieka,
Jakby przed straszylem z piekła!
Ach, tak! i ona przede mną uciekła!
„...Bądź zdrów!”... i w długiej ulicy
Niknie na kształt błyskawicy.

do Dzieci

I czegoż ona przede mną uciekła?
Czyli ją śmiałym przeraził wejrzeniem?
Czyli słówkiem lub skinieniem? Muszę przypomnieć!

przypomina

Tak się w głowie kręcił...
Nie! nie! ja wszystko widzę jak na dłoni,
Nie zgubiłem żadnego wyrazu z pamięci;
Dwa tylko słowa powiedziałem do niej.

z żalem

Księżu, dwa tylko słowa!
„Jutro! bądź zdrowa!”
„Bądź zdrów!...” Gałązkę odrywa, podaje...:
„Oto jest, rzekła: co nam tu

na ziemię pokazuje

zostaje!
Bądź zdrów!” — i w długiej ulicy⁵⁹
Niknie na kształt błyskawicy!

KSIĄDZ

Młodzieńcze, ja głęboko czuję, co cię boli!
Lecz słuchaj, są tysiące biedniejszych od ciebie.
Ja sam już nie na jednym płakałem pogrzebie.
Po ojcu i po matce już mówię pacierze,
Dwoje małych dzieciątek aniołkami w niebie;

Kondycja ludzka, Ksiądz,
Śmierć, Bóg, Przemijanie

Kobieta, Małżeństwo, Żona

⁵⁷Szyllera [przypis autorski]

⁵⁸Jest to przekład wiersza F. Schillera.

⁵⁹ulica — tu: aleja parkowa.

Ach, i moja współniczka szczęścia i niedoli,
Małżonka moja, którą kochałem tak szczerze!...
Ale cóż robić? Pan Bóg daje, Pan Bóg bierze!
Niechaj się dzieje według Jego świętej woli!

PUSTELNIK

mocno

Żona?

KSIĄDZ

Ach, to wspomnienie serce mi rozdarło!

PUSTELNIK

Jak to? gdzie się obróć, wszyscy płaczą żony!
Lecz ja nie winien, twojej nie widziałem żony!

spostrzeża się

Słuchaj! przyjmij pociechę, małżonku strapiony,
Żona twoja przed śmiercią już była umarłą!

Śmierć

KSIĄDZ

Jak to?

PUSTELNIK

mocniej

Gdy na dziewczynę zawołają: żono!

Już ją żywcem pogrzebiono!
Wyrzeka się przyjaciół, ojca, matki, brata,
Nawet... słowem, całego wyrzeka się świata,
Skoro stanęła na cudzym progu!

KSIĄDZ

Chociaż wyznania twoje mgłą żalu pokrywa,
Wszakże ta, której płaczesz, jest podobno żywa?

PUSTELNIK

z ironią

Żywa? właśnie jest za co podziękować Bogu!
Żywa? jako? nie wierzysz! cóż się tobie zdaje?
Poprzysięgnę, uklęknę, palce na krzyż złożę,
Ona umarła i ożyć nie może!...

po pauzie z wolna

Ależ bo różne są śmierci rodzaje:
Jedna śmierć jest pospolita.
Śmiercią tą starzec, kobieta,
Dziecię, mąż, słowem, tysiące
Ludzi umiera co chwila;
I taką śmiercią Maryla,
Którą widziałem na łące.

śpiewa

Tam u Niemnowej odnogi,
Tam u zielonej rozłogi,
Jaki to sterczy kurhanek?
Spodem uwieńczon jak w wianek,
W maliny, ciernie i głogi...

przestaje śpiewać

Ach, i to jest widok srogi,
Kiedy piękność w życia kwiecie,
Ledwie wschodząca na świecie,
Żegnać się musi z lubym jeszcze światem!
Patrz, patrz, błada na pościeli,
Jak na obłoczkach mglisty poranek!
Z płaczem dokoła stanęli:
I smutny ksiądz u łóżka,
I smutniejsza czeladka,
I smutniejsza od niej družka,
I smutniejsza od nich matka,
I najsmutniejszy kochanek.
Patrz, uchodzi z lica krasa,
Wzrok zapada i zagasa,
Ale jeszcze, jeszcze świeci;
Usta, gdzie się róża kwieci,
Więdną, gubią blask szkarłatu.
I jak z piwoniji kwiatu
Wycięty wąski listeczek,
Taka siność jej usteczek.
Podniosła głowę nad łóżko,
Rzuciła na nas oczyma:
Głowa opada na łóżko,
W twarzyczce bladość opłatka.
Ręce stygną, a serduszko
Bije z cicha, bije z rzadka,
Już stanęło, już jej nie ma;
Oko to, niegdyś podobne słońku...
Czy widzisz, Księżo, pierścienie?
Smutna pamiątka została!
Jak w pierścionku
Brylant pała,
Takie jaśniały w oczach płomienie.
Lecz iskra duszy już się nie pali!
Błyszczą one jak rdzeni spróchniałej świecielka,
Jak na gałązkach wody perełka,
Kiedy ją wicher skryształili.
Podniosła głowę nad łóżko,
Rzuciła na nas oczyma,
Głowa opada na łóżko,
W twarzyczce bladość opłatka,
Ręce stygną, a serduszko
Bije z cicha, bije z rzadka.
Już stanęło... już jej nie ma!

DZIECIĘ

Umarła! ach, jaka szkoda!
Słuchając płakałem szczerze.
Czy to znajoma twoja, czy siostrzyczka młoda?
Ale nie płacz, niechaj jej wieczny pokój świeci,
Będziemy za nią co dzień mówili pacierze.

PUSTELNIK

To jedna śmierć, moje dzieci;
Ale jest straszniejsza druga,
Bo nie umarza od razu,

Oko

Miłość niespełniona

Powolna, bolesna, długa:
Śmierć ta dwie społem osoby ugodzi,
Lecz moje tylko zabija nadzieje,
Drugiej bynajmniej nie szkodzi.
Ona żyje, ona chodzi,
Kilka drobnych łez wyleje,
Potem w niej czucie rdzawieje,
I została na kształt głazu.
Ach, dwie osoby uderza od razu!
Lecz moje tylko zabiła nadzieje,
A jej bynajmniej nie szkodzi!
Kwitnie życiem, kwitnie zdrowiem.
Taką śmiercią umarła... kto? o nie... nie powiem!
Nieprawdaż, dzieci? straszniejsza daleko,
Gdy trup z rozwartą, ot tak, powieką.

Gotycyzm, Trup, Upiór

Dzieci uciekają.

Jednak umarła!... Kiedy płaczę, ręce łamię,
Zbiegli się ludzie dokoła,
Wyciągają długie szyje,
Jeden mówi, że ja kłamię,
Drugi potrąca i woła:
„Patrz, szaleńcze, ona żyje!”

do Księdza

Nie wierz, choćby ci szyderce
Po tysiąc razy mówili:
Słuchaj, co mówi to serce:
Nie masz, nie masz Maryli!

po pauzie

Jeszcze rodzaj śmierci trzeci:
Śmierć wieczna⁶⁰, jak Pismo mówi.
Biada, biada człowiekowi,
Którego ta śmierć zabierze!
Tą śmiercią może ja umrzeć⁶¹, dzieci;
Ciężkie, ciężkie moje grzechy!

Grzech, Samobójstwo

KSIĄDZ

Przeciwko światu i przeciwko sobie
Cięższe twoje, niżeli przeciw Bogu, grzechy.
Człowiek nie jest stworzony na łzy i uśmiechy,
Ale dla dobra bliźnich swoich, ludzi.
Jakkolwiek w twardej Bóg doświadcza próbie,
Zapomnij o swym proszku, zważ na ogrom świata.
Ta myśl wielka pomniejsze zapaly przystudzi.
Sługa boży pracuje do późnego lata,
Gnuśnik tylko zawczasu zamyka się w grobie⁶²,
Nim go Pan trąbą straszliwą przebudzi.

Kondycja ludzka, Ksiądz,
Sąd Ostateczny, Praca

PUSTELNIK

zdziwiony

Księżo! a to są czary? sztuka niepojęta!

Vanitas

⁶⁰śmierć wieczna — potępienie.

⁶¹tą śmiercią może ja umrzeć — według odtwarzanych tu wierzeń, duch błędzący nie wiedział, jaki nań padnie ostateczny wyrok losu.

⁶²zawczasu zamyka się w grobie — popełnia samobójstwo.

na stronie

Musi posiadać czarodziejskie sztuki,
Albo też nas podsłuchał i wszystko pamięta.

do Księdza

Wszak ja od niej słyszałem też same nauki!
Cała rzecz słowo w słowo jak z ust jej wyjęta,
Przy owym pożegnaniu, owego wieczora.

z ironią

Właśnie, właśnie to była do kazania pora!
Słyszałem od niej słówek pięknobrzmiących wiele:
„Ojczyzna i nauki, sława, przyjaciele!”
Lecz teraz groch ten całkiem od ściany odpada,
Ja sobie spokojnie drzemię.
Kiedys duch mój przy wieszczym zapalał się rymie,
Kiedys budził mię ze snu tryumf Milcyjada.

Miłość tragiczna, Nauka

Młodość, Kondycja ludzka,
Los

śpiewa

Młodości, ty nad poziomy
Wylatuj, a okiem słońca
Ludzkości całe ogromy
Przeniknij z końca do końca!⁶³

Już tchnienie jej rozwiało te kształty olbrzymie!
Został się lekki cienik, mara blada,
Drobniuchne źdźbła odłamki,
Które lada motyl spasa,
Które by ona mogła wciągnąć z odetchnieniem;
A ona chce budować na tym proszku zamki!
Zrobiwszy mnie komarem, chce zmienić w Atlasa⁶⁴
Dźwigającego nieba kamiennym ramieniem.
Na próżno! jedna tylko iskra jest w człowieku,
Raz tylko w młodocianym zapala się wieku.
Czasem ją oddech Minerwy⁶⁵ roznieci,
Wtenczas nad ciemne plemiona
Powstaje mędrzec, i gwiazda Platona
W długie wieki wieków świeci.
Iskrę tę jeśli дума rozżarzy w pochodnie,
Wtenczas zagrzmi bohater, pnie się do szkarłatu⁶⁶
Przez wielkie cnoty i przez większe zbrodnie,
I z pastuszego kija robi berło światu
Albo skinieniem oka stare trony wali.

po pauzie, z wolna

Czasem tę iskrę oko niebianki zapali,
Wtenczas trawi się w sobie, świeci sama sobie
Jako lampa w rzymskim grobie.

KSIĄDZ

O nieszczęśliwy zapaleńcze młody!
W żalach, które tak mocno zraniona pierś jąka,

Książd, Miłość, Nauka,
Cnota, Zaświaty

⁶³Młodości... Przeniknij z końca do końca! [w. 494–7] — czterowiersz wyjęty z *Ody do młodości*, która z powodów cenzuralnych nie została ogłoszona w tomiku *Poezji* z r. 1882.

⁶⁴Atlas — postać z mit. gr., tytan skazany przez Zeusa na dźwiganie sklepienia nieba w płn-zach. Afryce.

⁶⁵Minerwa — w mit. rzym. bogini mądrości (oraz wojny i pokoju); odpowiednik greckiej Ateny, córki Zeusa, zrodzonej z jego głowy.

⁶⁶do szkarłatu — tj. do władzy, szata szkarłatna (purpurowa) była symbolem władców.

Że nie jesteś zbrodniarzem, odkrywam dowody;
I że piękność, za którą twój się rozum błąka,
Nie z samej tylko powabna urody.
Jak z zapalem kochałeś, tak naśladowaj godnie
Myślenia i uczucia niebieskiej istoty.
Zbrodniarz ją kochający wróciłby do cnoty,
A ty niby cnotliwy, puszczasz się na zbrodnię!
Jakakolwiek przeszkoda tutaj was rozdzieli:
Idą ku sobie gwiazdy, choć je mgły zaciemnia,
Mgła zniknie, gwiazda z gwiazdą na wieki się spoi,
Łańcuchy tu wiążące prysną razem z ziemią,
A tam nad ziemią znowu poznają się swoi,
I namiętność, choć zbytnią, Pan Bóg wam przebaczy.

PUSTELNIK

Jako? ty wiesz o wszystkim? co to wszystko znaczy?

Kochanek romantyczny,
Szaleństwo, Zdrada

udaje głos Księdza

Jej serce równie święte, jak powabne lice!
Łańcuch, który tu wiąże, nad ziemią opadnie!

Ty wiesz o wszystkim, ty nas podsłuchałeś zdradnie,
Wyłudziłeś tajemnicę
Ukrywaną w sercu na dnie,
O której przyjaciele nie wiedzą najszczerzi.
Bo jedną rękę na cyprysu drzewie,
A drugą kładąc na piersi,
Zaprzysięgliśmy milczeć, i nikt o tym nie wie.

Ale tak, przypominam... tak, jednego razu,
Kiedy przez czarodziejski pędzla wynalazek
Odkradzione jej wdzięki przeniosłem w obrazek,
Przyjaciółom okazać chciałem cud obrazu.
Lecz to, co mnie unosi, ich nawet nie ruszy,
Czułość dla nich zabawą, która nam potrzeba;
Nie mają oka duszy, nie przejrzą do duszy!
Zimnym cyrklem chcą mierzyć piękności zalety!
Jak wilk lub jak astronom patrzą na niebo.
Inny jest wzrok pasterza, kochanka, poety.

Kochanek romantyczny,
Portret, Przyjaźń

Ach! ja tak ją na martwym ubóstwianym obrazku,
Że nie śmiem licem skazić jej bezbronnych ustek,
I gdy dobranoc daję przy księżycu blasku
Albo jeśli w pokoju lampa jeszcze płonie,
Nie śmiem rozkrzyć mych piersi, z szyi odpiąć chustek,
Nim jej liskiem cyprysu oczu nie zasłonię.
A moi przyjaciele!... żałuję pośpiechu!...
Jeden, gdy ubóstwienie w oku moim czyta,
Ledwie zgryzioną wargą nie upuścił śmiechu,
I rzekł ziewając: „At sobie kobieta!”
Drugi przydał: „Jesteś dziecko!”...
Ach, ten to starzec z swoim przeklętym rozumem
Pewnie wydał nas zdradziecko!

Starość

coraz z większym pomieszaniem

Opowiedział na rynku, przed dziećmi, przed tłumem;
A ktoś z tych dziatki, albo z gawiedzi,
Przyszli i księdzu wyznał na spowiedzi...

z największym obłąkaniem

Możesz ty mnie podstępnie badał na spowiedzi?

KSIĄDZ

I na cóż nam te zdrady, spowiedź i podstępny?
Chociaż się dziwnym kłębkim twoja żalność gmatwa,
Lecz czyj wzrok na bieg czucia nie jest całkiem tępy.
Temu do wywikłania tajemnica łatwa.

PUSTELNIK

Prawda! lecz to są ludzkiej własności narowy⁶⁷,
Że, co dzień cały w sercu tkwi boleśnie,
Na noc przechodzi do głowy:
Wtenczas człowiek sam nie wie, co rozplecie we śnie.
Dawno, dawno!... raz miałem przypadek ten samy.
Po pierwszym z nią widzeniu wróciwszy do domu
Poszedłem spać, ni słówka nie mówiąc nikomu.
Nazajutrz, gdy dzień dobry przyniosłem dla mamy:
„Co to jest, mówi do mnie, żeś taki pobożny?
Modlisz się przez noc całą, wzdychasz nieustannie
I litaniją mówisz o Najświętszej Pannie⁶⁸”.
Zrozumiałem i na noc zamknąłem podwoje,
Ale teraz nie mogę być równie ostrożny.
Nie mam domu; gdzie przyjdę, tam posłanie moje,
A często przez sen gadam... w myślach jak na fali!
Ustawna burza, zawieja,
Błysnie i zmierzchnie,
Mnóstwo się zarysów skleja,
W jakieś tworzydło ocali⁶⁹,
I znowu pierzchnie.
Jeden tylko obrazek na zawsze wryty,
Czy rzucam się na piasek i patrzę w głąb ziemną,
Błyszczą jak księżyc w wodzie odbity:
Nie mogę dostać, lecz błyszczą przede mną;
Czyli wzrokiem od ziemi strzelę na błękity,
Za moim wzrokiem dokoła
Płynie i postać anioła
Aż na górne nieba szczyty.
Potem jak orlik na żaglach pierza

Sen, Kochanek
romantyczny, Miłość
romantyczna, Tajemnica,
Matka Boska, Pobożność,
Miłość platoniczna

Burza

Ptak, Oko, Wzrok

patrząc w górę

Stanie w chmurze i z wysoka,
Nim sam upadnie na zwierza,
Już go zabił strzałą oka;
Nie wzrusza się i z lekka w jednym miejscu chwieje,
Jakby uplatany w sidło
Albo do nieba przybity za skrzydło:
Tak właśnie ona nade mną jaśniej!

⁶⁷ludzkiej własności narowy — właściwości (lub: wady) natury ludzkiej.

⁶⁸litaniją mówisz o Najświętszej Pannie — Matka słyszała z ust śpiącego imię ukochanej: Maria, i zrozumiała je inaczej.

⁶⁹w jakieś tworzydło ocali — scali się w jakiś twór, utworzy jakąś postać.

śpiewa

Czyli słońce światu płonie,
Czy noc wciąga szatę ciemną;
Jej wyglądam, za nią gonię,
Zawsze przy mnie, lecz nie ze mną!

Otóż, gdy ona stanie przed moimi oczyma,
A sam jestem na polu albo w gajów cieniu,
Na próżno każę milczeć, język nie dotrzyma,
Przemówię do niej słówko, nazwę po imieniu,
A zły człowiek podsłucha.
Tak właśnie dziś rano
Zdradliwie mię podsłuchano.
Ranek był... wraz opiszę.
Pamiętam dziś jeszcze,
Na kilka godzin pierwszej wylały się deszcze,
W dolinach tuman na kształt prószonego śniegu,
A na łąkach zaranna połyska się rosa,
Gwiazdy w błękit tonęły po nocnym obiegu:
Jedna tylko nade mną świeci gwiazdka wschodnia.
Którą wtenczas widziałem, którą widzę co dnia.
Tam przy altanie

sposstrzega się

cha! cha! pobiegłem z ukosa...
To nie o tym poranku! ha! szal romansowy!
Przeklęty zawrocie głowy!...

po pauzie przypomina

Był ranek; kiedy dumam, narzekam i jęczę,
Deszcz lał jak z wiadra, tęgi wichur dmuchał,
Utulilem głowę w krzaczek...

z łagodnym uśmiechem

Ten ładaco mię podsłuchał...
Lecz nie wiem, czy tylko jęki,
Czy nawet imię podsłuchał;
Bo bardzo blisko był krzaczek.

KSIĄDZ

O biedny, biedny młodzieńcze!
Co mówisz? kto cię podsłuchał?

PUSTELNIK

poważnie

Kto? oto pewny robaczek maleńki,
Który pełzał tuż przy głowie,
Świętojański to robaczek.
Ach, jakie ludzkie stworzenie!
Przypelznął do mnie i powie
(Zapewne mię chciał pocieszyć):
„Biedny człowieku, po co to jęczenie?
Ej, dosyć rozpaczą grzeszyć!
Kto temu winien, że piękna dziewczyna,
Żeś czuły? nie twoja wina.
Patrz, mówił dalej robaczek,
Na iskrę, co ze mnie strzela

Serce, Zwierzęta, Ogień,
Miłość

I cały objaśnia krzaczek.
Zrazu szukałem w niej chluby,
Teraz widzę, że będzie przyczyną mej zguby
I zbawi nieprzyjaciela.
Iluż to braci moich zle jaszczurki spasy⁷⁰!
Kląłem więc ozdobę własną,
Która na mnie śmierć sprowadza,
Chcę, żeby te iskry zgasły;
Ale cóż robić? nie moja w tym władza,
I póki żyję, te iskry nie zgasną”.

po pauzie, pokazując na serce
Tak, póki żyję, te iskry nie zgasną!

DZIECI

A posłuchajcie... a jaki cud, jaki!
Tato, słyszałeś o cudzie?

Cud, Dziecko, Modlitwa

Ksiądz odchodzi, ściskając ramionami.
Czy można, żeby robaki
Rozmawiały tak jak ludzie?

PUSTELNIK

Czemuż nie? chodź tu, malcze, pod kantorek,
Nachyl się i przyłóż uszko;
Tu biedna duszka prosi o troje paciorek⁷¹.
Aha, słyszysz, jak kołata?

DZIECKO

Tak tak, tak tak, tata, tata.
A dalibógże kołata,
Jak zegarek pod poduszką.
Co to jest? tata, tek, ta tek!

PUSTELNIK

Mały robaczek, kołatek,
A niegdyś wielki lichwiarz!

Duch, Skąpiec, Wierzenia

do kołatka

Czego żądasz duszko?

udaje głos
„Proszę o troje paciorek”.
A tuś mi, panie sknero! znałem się z tym dziadem,
Był moim bliskim sąsiadem;
Zakopawszy się do złota,
Zawaliwszy chatę drągiem,
Nie dbał, że w progu jęczy wdowa i sierota,
Nikogo nie obdarzył chlebem ni szelągami.
Za życia dusza jego przy pieniądzy worku
Leżała na dnie w kantorku.
Za to i teraz po śmierci,
Nim słuszną karę odbierze w piekle,
Słyszycie, jak gryzie wściekle,
Jak świdruje i jak wierci.

⁷⁰spasły — zjadły.

⁷¹troje paciorek — trzy pacierze.

Przecież, jeśli łaska czyja,
Mówcie trzy Zdrowaś Maryja.

Ksiądz wchodzi ze szklanką wody.

PUSTELNIK

coraz mocniej pomieszany

A co, słyszałeś pisk złego ducha?

KSIĄDZ

Przebóg, co się tobie plecie?

ogłąda się

Nic nie ma, wszędzie noc głucha!

PUSTELNIK

Nadstaw tylko lepiej ucha.

do Dziecięcia

Chodź tu, chodź tu, moje dziecię!

Czy słyszałeś?

DZIECIĘ

Prawda, tato,

Coś tam gada.

PUSTELNIK

Cóż ty na to?

KSIĄDZ

Pójdźcie spać, dzieci, co się wam marzy,

Nic ani szańnie, cicho wokoło.

PUSTELNIK

do Dzieci z uśmiechem

Nie dziw, głosu natury nie dosłyszają starzy!

KSIĄDZ

Mój bracie, weź wody w dłonie

I zmyj trochę twoje czoło,

Może ten zapal gwałtowny ochłonie.

PUSTELNIK

bierze i myje, tymczasem zegar zaczyna bić, po kilku uderzeniach Pustelnik upuszcza

wodę i patrzy nieporuszony poważnie i ponuro

Oto dziesiąta wybija

Czas

Kur pieje.

I kur pierwsze daje hasło;

Czas ucieka, życie mija

Świeca jedna na stoliku gaśnie.

I pierwsze światło zagasło.

Jeszcze, jeszcze dwie godziny,

zaczyna drżeć

Jak mnie zimno!

Ksiądz tymczasem patrzy zdziwiony nieco na świecę.

Wiatr zimny świszcze przez szczeliny:
Jak tu zimno!

idzie do pieca

Gdzież jestem?

KSIĄDZ

W przyjaciela domu.

PUSTELNIK

przypomnij

Pewnie cię nastraszyłem o niezwyklej porze,
Do nieznanego miejsca, w dziwnym ubiorze?
Musiałem wiele gadać? ach, nie mów nikomu!
Jestem biedny podróżny, z dalekich stron jadę.

ogląda się i przypomnij

W młodości jeszcze, na środku gościńca,
Napadł, odarł mię całkiem

z uśmiechem

skrzydlaty złoczyńca.

Nie mam sukien; co znajdę, to na siebie kładę.

obrywa liście i szaty poprawia; z żalem

Ach, odarł mię, odebrał wszystkie skarby świata;
Została przy mnie jedna niewinności szata!

KSIĄDZ

który ciągle patrzył na świecę, do Pustelnika

Uspokój się, dla Boga!

do Dzieci

Kto to zgasił świecę?

PUSTELNIK

Każdy cud chcesz tłumaczyć; biegaj do rozumu...
Lecz natura, jak człowiek, ma swe tajemnice,
Które nie tylko chowa przed oczyma tłumu,

z zapalem

Ale żadnemu księdzu i mędrcom nie wyzna!

KSIĄDZ

bierze za rękę

Synu mój!

PUSTELNIK

poruszony i zdziwiony

Synu! Głos ten jakby blaskiem gromu

Rozum mój z mroczonego wydobywa cienia!

wpatruje się

Tak, poznaję, gdzie jestem, w czyim jestem domu.
Tak, tyś mój drugi ojciec, to moja ojczyzna⁷²!
Poznaję luby domek! jak się wszystko zmienia!
Dziatki urosły, ciebie przyprósza siwizna!

⁷²ojczyzna — tu w znaczeniu pierwotnym: ojcowizna.

Błądzenie, Miłość, Miłość
romantyczna, Kochanek
romantyczny, Życie jako
wędrówka

Cud, Ksiądz, Natura,
Rozum, Tajemnica

Dom, Ksiądz, Ojciec,
Nauczyciel, Syn, Syn
marnotrawny, Uczeń,
Wspomnienia

KSIĄDZ

pomieszany bierze świecę, wpatruje się
Jak to? znasz mię? to on!... nie... tak..., nie, być nie może!

PUSTELNIK

Gustaw.

KSIĄDZ

Gustaw! ty Gustaw!

ściska

Gustaw! wielki Boże!
Uczeń mój! syn mój!

GUSTAW

ściska, patrząc na zegar

Ojczy, jeszcze ściskać mogę!
Bo potem... wkrótce... zaraz pójdę w kraj daleki!
Ach, i ty będziesz musiał wybrać się w tę drogę,
Uściśniemy się wtenczas, ale już na wieki!

KSIĄDZ

Gustaw! skąd? kędyś? przebóg! tak długa wędrówka?
Gdzieś ty bywał dotychczas, przyjacielu młody?
Nie wiedzieć kędyś zniknął, jakbyś wpadł do wody,
Litery nie napisać, nie nakazać słówka?
Wszak to lat tyle... Gustaw! cóż się z tobą dzieje?
Ty niegdyś w mojej szkole ozdoba młodzieży,
Na tobie najpiękniejszym zakładał nadzieje;
Czy można tak się zgubić? w jakiejże odzieży?

GUSTAW

z gniewem

Starcze! a gdy ja zacznę oskarżać nawzajem,
Przeklinać twe nauki, na sam widok zgrzytać?
Ty mnie zabiłeś! — ty mnie nauczyłeś czytać!
W pięknych księgach i pięknym przyrodzeniu czytać!
Ty dla mnie ziemię piekłem zrobiłeś

Książka

z żalem i uśmiechem

i rajem!

mocniej i ze wzgardą

A to jest tylko ziemia!

KSIĄDZ

Co słyszę? o Chryste!
Ja ciebie chciałem zgubić? mam sumnienie czyste!
Kochałem cię jak syna!

Sumienie

GUSTAW

I dlatego właśnie
Daruję ci!

KSIĄDZ

Ach! o nic nie prosiłem Boga,
Jak abym cię raz jeszcze na życiu obaczył!

GUSTAW

uściska

Uścśniemy się jeszcze

patrzy na świecę

nim druga zagaśnie.

Pan Bóg do twojej prośby przychylić się raczył.

Lecz już późno,

patrzy na zegar

a długa do przebycia droga!

KSIĄDZ

Chociam mocno ciekawy słyszeć twe przygody,
Lecz teraz potrzebujesz spoczynku i wczasu. Jutro...

GUSTAW

Dziękuję, przyjąć nie mogę gospody,

Bo już mi na zapłatę nie staje zapasu.

Obowiązek

KSIĄDZ

Jak to?

GUSTAW

O! tak! przekłęci, którzy nic nie płacą!

Za wszystko trzeba płacić: lub wzajemną pracą,
Albo wdzięcznym uczuciem, datkiem jednej łezki,
Za którą znowu Ojciec odpłaci niebieski.
Ale ja, przeblądziwszy te kraje pamiątek,
Gdzie tyle łez zabiera każdy znany kątek,
I resztę uczuć, i lzy wylałem ostatnie,
A nowych długów nie chcę zaciągać bezpłatnie.

po pauzie

Niedawno odwiedzałem dom nieboszczki matki,
Ledwie go poznać mogłem! już ledwie ostatki!
Kędy spojrzysz, — rudera, pustka i zniszczenie!
Z płotów koły, z posadzek wyjęto kamienie,
Dziedziniec mech zarasta, piołun, ostu ziola,
Jak na smętarni w północ, milczenie dokoła!
O, inny dawniej był przyjazd mój w te bramy;
Po krótkim oddaleniu gdy wracał do mamy,
Już mię dobre życzenia spotkały z daleka,
Życzliwa domu czeladź aż za miastem czeka,
Na rynek siostry, bracia wybiegają mali,
„Gustaw! Gustaw!” wołają, pojazd zatrzymali:
Lecą nazad, gościńca wzięwszy po pierogu;
Mama z błogosławieństwem czeka mię na progu,
Wrzask współuczniów, przyjaciół, ledwo nie zagłuszy!...
Teraz pustka, noc, cichość, ani żywej duszy!
Słysząc tylko psa hałas i coś na kształt stuku:
Ach! tyż to, psie nasz wierny, nasz pocziwy Kruku!
Stróżu i niegdyś całej kochanku rodziny,
Z licznych sług i przyjaciół tyś został jedyny!
Choć głodem przemorzony i skurczony laty,
Pilnujesz wrót bez zamka i bez panów chaty.
Kruku mój! pójdz tu, Kruku! Bieży, staje, słucha,
Skacze na piersi, wyje i pada bez ducha!...

Dom, Dwór, Dzieciństwo,
Matka, Ruiny

Pies, Śmierć

Ujrzałem światło w oknach: wchodzę, cóż się dzieje?
 Z latarnią, z siekierami płądrują złodzieje,
 Burząc do reszty świętej przeszłości ostatki!
 W miejscu, gdzie stało niegdyś łóżko mojej matki,
 Złodziej rąbał podłogę i odrywał cegły,
 Chwyciłem, zgmiotłem, — oczy na łeb mu wybiegły!
 Siadam na ziemi płacząc; w przedporannym mroku
 Ktoś nasuwa się, kijem podpierając kroku.
 Kobieta w reszcie stroju, schorzała, wybladła,
 Bardziej do czyscowego podobna widziadła;
 Gdy obaczy straszliwą marę w pustym gmachu,
 Żegnając się i krzycząc ślania się z przestrichu.
 Nie bój się! Pan Bóg z nami! ktoś, moja kochana?
 Czego po domu pustym błąkasz się tak z rana?
 „Jestem biedna uboga, ze łzami odpowie;
 W tym domu niegdyś moi mieszkali panowie;
 Dobrzy panowie, niech im wieczny pokój świeci!
 Ale Pan Bóg nie szczęścił dla nich i dla dzieci:
 Pomarli, dom ich pustką, upada i gnije,
 O paniczu nie słyhać, pewnie już nie żyje”.
 Krwią mnie serce zabiegło, wsparłem się u proga...
 Ach! więc wszystko minęło?

Złodziej

Sluga

Przemijanie

Vanitas

KSIĄDZ

Prócz duszy i Boga!

Wszystko minie na ziemi: szczęście i niedole.

GUSTAW

Ileż znowu pamiątek w twoim domku, w szkole!
 Tum z dziećmi na dziedzińcu przesypywał piasek,
 Po gniazda ptasze w tamten biegaliśmy lasek,
 Kąpielą była rzeczka u okien ciekąca,
 Po błoniach z studentami graliśmy w zajęcia.
 Tam do gaju chodziłem w wieczór lub przede dniem,
 By odwiedzić Homera, rozmówić się z Tassem⁷³
 Albo oglądać Jana zwycięstwo pod Wiedniem⁷⁴.
 Wnet zwoływam spółuczniów, szykuję pod lasem;
 Tu krwawe z chmur pohańskich świecą się księżyce,
 Tam Niemców potrwożonych następują rotę;
 Każę wodze ukrócić, w toku złożyć grotę,
 Wpadam, a za mną szabel polskich błyskawice!
 Przerzadzają się chmury, wrzask o gwiazdy bije,
 Gradem lecą turbany i obcięte szyje,
 Janczarów⁷⁵ zgrają pierzchła lub do piasku wbita,
 Zrąbaną z koni jazdę rozniosły kopyta.
 Aż pod wał trzebim drogę!... ten wzgórek był wałem.
 Tam ona wyszła patrzeć na igraszkę dzieci,
 Tam, gdy ją przy chorągwi Proroka ujrzałem,
 Natychmiast umarł we mnie Godfred i Jan Trzeci.
 Odtąd wszystkich spraw moich, chęci, myśli panią,
 Ach, odtąd dla niej tylko, o niej, przez nią, za nią!
 Jej pełne dotąd jeszcze wszystkie okolice:

Dzieciństwo, Nauka,
 Szkoła, Zabawa

Miłość romantyczna,
 Wspomnienia

⁷³Tasso — chodzi o włoskiego poetę, Torquato Tasso (1544–1595), autora niezwykle popularnego w czasach romantyzmu poematu heroicznego *Jerozolima wyzwolona* (1575), którego głównym bohaterem był wspomniany tu poniżej Goffred; poemat opisuje walki chrześcijan z muzułmanami podczas pierwszej krucjaty.

⁷⁴*Jana zwycięstwo...* — chodzi o zwycięstwo króla polskiego Jana III Sobieskiego nad wojskami tureckimi pod Wiedniem (tzw. wiktoria wiedeńska, 1683).

⁷⁵*Janczarzy* — doborowe oddziały piechoty tureckiej.

Tu po raz pierwszy boskie obaczyłem lice,
Tu mnie pierwszej rozmowy uczciła wyrazem,
Tutaj, na wzgórkach, Russa⁷⁶ czytaliśmy razem;
Altankę jej pod tymi uwiązałem chłody,
Z tych lasów przynosiłem kwiateczki, jagody,
Z tych zdrojów, stojąc przy mnie, wywabiła wędką
Srebrnopiórego karpia, pstrąga z kraśną cętką;
A dziś!...

placze
KSIĄDZ

Placz; lecz niestety, boleść przypomnienia
Nas samych trawi, a nic wkoło nas nie zmienia!

Łzy

GUSTAW

Dzisiaj po latach tylu, po takiej przemianie,
Na miejscach najszczęśliwszych, w najsmutniejszym stanie!
Gdybyś wziął martwy kamień, z którym igra dziecię,
I gdybyś z tym kamieniem obchodził po świecie,
A potem, do Ojczyzny wróciwszy z daleka,
Ten sam kamień, dla tegoż samego człowieka,
Co nim kiedyś jak dziecko igrał przy piastunie,
Dziś dla starca zmarłego dał pod głowę w trunie;
Gdyby z tego kamienia gorzka łza nie ciekła,
Księżę, kamień bez sądu rzuć prosto do piekła!

KSIĄDZ

O! łza ta nie jest gorzka, gdy w obecne troski
Przypomnianego szczęścia miesza nektar boski;
Czułość ją u ludzkości wylewa ołtarza.
Gorzka trucizną sączą tylko łzy zbrodniarza.

GUSTAW

Słuchaj, powiem coś jeszcze... Byłem i w ogrodzie,
Pod tę porę, w jesieni, przy wieczornym chłodzie,
Też same cieniowane chmurami niebios,
Tenże bładawy księżyc i kroplista rosa,
I tuman na kształt z lekka prószącego śniegu;
I gwiazdy toną w błękit po nocnym obiegu,
I taż sama nade mną świeci gwiazdka wschodnia,
Którą wtenczas widziałem, którą widzę co dnia;
W tychże miejscach toż samo uczucie paliło.
Wszystko było jak dawniej — tylko jej nie było!
Podchodzę ku altance, jakiś szmer u wniścia,
To ona?... Nie! to wietrzyk żółkłe strząsał liścia.
Altano! mego szczęścia kolebko i grobie,
Tum poznał, tum pożegnał!... ach! com uczuł w tobie!
To miejsce może wczora było jej siedzeniem,
Ona wczora tym samym oddychała tchnieniem!
Słucham, oglądam wkoło, próżno wzrok się błąka,
Małgom tylko ujrzał nad sobą pająka,
Z listka wisząc, u słabej kołysał się nici,
Ja i on równie słabo do świata przybici!

Ogród, Rośliny,
Wspomnienia

Miłość, Przemijanie

⁷⁶Russa — mocno zniekształcone przez spolszczenie pisowni i fleksji nazwisko Jean-Jacquesa Rousseau (1712–1778), szwajcarskiego pisarza, filozofa i pedagoga, autora wspomnianej tu wcześniej powieści epistolarnej *Nowa Heloiza*; swoją twórczością wpisującą się w nurt sentymentalizmu oraz krytyką oświeceniowego racjonalizmu i ateizmu, zapowiadał epokę romantyczną.

Oparłem się o drzewo, wtem na końcu ławki
Widzę bukiety, trawkę, listek pośród trawki,
Tenże sam listek, listka mojego połowa,

dobywa listek

Który mi przypomina ostatnie: bądź zdrowa!
To mój dawny przyjaciel, czulem go powitał,
Długo z nim rozmawiałem i o wszystkim pytał:
Jak ona rano wstaje? czym się bawi z rana?
Jaką piosnkę najczęściej gra u fortepiana?
Do jakiego wybiega na przechadzkę zdroju?
W jakim najczęściej lubi bawić się pokoju?
Czy na moje wspomnienie rumieni się skromnie?
Czy sama czasem nie chcąc nie wspomina o mnie?...
Lecz co słyszę! o strasna ciekawości karo!

Kobieta, Miłość, Miłość
romantyczna, Przemijanie,
Pamięć

ze złością uderza się w czoło

Kobieta!...

śpiewa

Naprzód!...

urywa i do Dzieci

Dzieci! zacie piosnkę starą?

Śpiew

śpiewa

Naprzód ciebie wspomina
Co chwila, co godzina.

CHÓR DZIECI

Jakże kocha dziewczyna,
Co chwilę przypomina.

GUSTAW

Potem po raz co dnia,
A potem co tygodnia.

CHÓR DZIECI

Jakże czuła dziewczyna,
Co tydzień przypomina!

GUSTAW

A potem co miesiąca
Z początku albo z końca.

CHÓR DZIECI

Jakże dobra dziewczyna,
Co miesiąc przypomina!

GUSTAW

Biegną wody potoku,
Pamięć nie w naszej mocy:
Już tylko raz co roku,
Okolo Wielkiejnocy.

CHÓR DZIECI

Jaka grzeczna dziewczyna,
Jeszcze co rok wspomina!

GUSTAW

Więc

pokazując listek

ostatni przeszłości odrzuciła szczątek!

Więc już jej moich nosić nie wolno pamiątek!...:

Wychodziłem z ogrodu, krok mię własny zdradza,

Pod pałac niewidoma ciągnęła mię władza.

Tysiąc ogniów północne rozpędza ciemnoty,

Słychać wrzaski pojazdnych i karet tarkoty.

Już jestem blisko ściany, skradam się pomału,

Wciskam oczy ciekawe w podwoje z kryształu,

Wszystkie stoły nakryto, wszystkie drzwi przymknięto⁷⁷;

Muzyka, śpiewy — jakieś obchodzono święto!

Toast!... słyszałem imię... ach, nie powiem czyje!

Jakiś głos nieznajomy wykrzyknął: „Niech żyje!”

„Niech żyje!” z ust tysiąca zabrzmiały te słowa;

Tak, niech żyje!... i z cicha przydałem: bądź zdrowa!

Wtem (o, gdy mię wspomnienia same nie zabijają!) Ksiądz wyrzekł drugie imię⁷⁸ i krzyknął:

„Niech żyją!”

Kochanek romantyczny,
Rozpacz, Ślub, Wesele

Miłość tragiczna, Zazdrość

wpatruje się jakby we drzwi

Ktoś dziękuje z uśmiechem... znam głos... pewnie ona.

Nie wiem pewnie... nie mogę widzieć za zwierciadłem,

Wściekłość mię oślepiła, poparłem⁷⁹ ramiona,

Chciałem szyby rozsadzić... i bez duszy padłem...

Szaleństwo, Śmierć

po pauzie

Myślałem, że bez duszy... tylko bez rozumu!

KSIĄDZ

Nieszczęsny! dobrowolnych szukałeś męczarni.

GUSTAW

Jak trup samotny, obok weselnego tłumu,

Leżałem na zroszonej gorzkim płaczem darni:

Sprzeczność ostatnich w świetle pieszczot i męczarni!

Przebudzony, ujrzałem krwawy promyk wschodu.

Czekam chwilę: już nigdzie blasku ani szumu.

Ach, ta chwila jak piorun, a jak wieczność długa!

Na strasznym chyba sądzie taka będzie druga!

po pauzie z wolna

Wtem anioł śmierci wywiódł z rajskiego ogrodu⁸⁰!

KSIĄDZ

I na cóż ból rozdrażniać w przygojonej ranie?

Synu mój, jest to dawna, lecz słuszna przestroga,

Że kiedy co się stało i już nie odstanie,

Potrzeba w tym uznawać wolą Pana Boga.

Bóg, Kochanek
romantyczny, Miłość
romantyczna, Zdrada

⁷⁷ *drzwi przymknięto* — przymknąć, w znaczeniu prowinc., stałym u Mickiewicza: uchylić.

⁷⁸ *drugie imię* — była to zatem uczta weselna, drugi toast na cześć pana młodego.

⁷⁹ *poparłem* — popchnąłem, wytyżyłem.

⁸⁰ *anioł śmierci wywiódł...* — wówczas to Gustaw–samobójca targnął się na swoje życie.

GUSTAW

z żalem

O nie! nas Bóg urządził ku wspólnemu życiu,
Jednakowa nam gwiazda świeciła w powiciu,
Równi, choć różnych zdarzeń wykształceni ciekiem,
Postawą sobie bliscy, jednostajni wiekiem,
Ten sam powab we wszystkim, toż samo niechcenie,
Też same w myślach składnie i w czuciach płomienie.
Gdy nas wszędzie tożsamość łączy niedościgła,
Bóg osnuł przyszłe węzły,

Własność, Kobieta,
Męczyzna

z żalem największym

a tyś je rozstrzygła⁸¹!

mocniej, gniewny

Kobieto! puchu marny! ty wietrzna istoto!
Postaci twojej zazdrozczą anieli,
A duszę gorszą masz, gorszą niżeli!...
Przebóg! tak ciebie oślepiło złoto!
I honorów świecąca bańka, wewnątrz pusta!
Bodaj!... Niech, czego dotkniesz, przeleje się w złoto⁸²;
Gdzie tylko zwrócisz serce i usta,
Całuj, ściskaj zimne złoto!
Ja, gdybym równie był panem wyboru,
I najcudniejsza postać dziewicza,
Jakiej Bóg dotąd nie pokazał wzoru,
Piękniejsza niżli aniołów oblicza,
Niżli sny moje, niżli poetów zmyślenia,
Niżli ty nawet... oddam ją za ciebie,
Za słodycz twego jednego spojrzenia!
Ach, i gdyby w posagu
Płynęło za nią wszystkie złoto Tagu⁸³,
Gdyby królestwo w niebie,
Oddałbym ją za ciebie!
Najmniejszych względów nie zyska ode mnie,
Gdyby za tyle piękności i złota
Prosiła tylko, ażeby jej luby
Poświęcił małą cząstkę żywota,
Którą dla ciebie całkiem poświęca daremnie!
Gdyby prosiła o rok, o pół roka,
Gdyby jedna z nią pieszczota,
Gdyby jedno mgnienie oka,
Nie chcę! nie! i na takie nie zezwolę śluby.

Bogactwo, Pozycja
społeczna, Zdrada

Zemsta, Wesele

surowo

A ty sercem oziębłym, obojętną twarzą,
Wyrzekłaś słowo mej zguby
I zapaliłaś nieczne ogniska,
Którymi łańcuch wiążący nas pryska,
Które się wiecznym piekłem między nami żarzą,
Na moje wieczne męczarnie!
Zabiłaś mię, zwodnico! Nieba cię ukarzą,

⁸¹rozstrzygła — rozcięła (od: strzyc, czyli ciąć).

⁸²niech, czego dotkniesz, przeleje się w złoto — według mit. gr. taką kłętwą ukarali bogowie króla Midasa za nadmierną chciwość.

⁸³Tag — rzeka w Hiszpanii; w jej piasku w starożytności znajdowano ziarenka złota.

Sam ja... nie puszczę bezkarnie,
Idę, zadrżycie, odmieńce!

Walka klas

dobywa sztylet i ze wściekłą ironią
Błyskotkę niosę dla jasnych panów!
Ot, tym wina utoczę na ślubne toasty...
Ha! wyrodku niewiasty!
Śmiertelne ścisnę wokół szyi twojej wieńce!
Idę jak moją własność do piekła zagrabić, Idę!...

Morderstwo, Szatan,
Wyrzuty sumienia

wstrzymuje się i zamyśla
O nie! nie... nie... żeby ją zabić,
Trzeba być trochę więcej niż pierwszym z szatanów!
Precz to żelazo!

chowa

niech ją własna pamięć goni,

Sumienie

Ksiądz odchodzi.
Niech ją sumienia sztylety ranią!
Pójdę, lecz pójdę bez broni,
Pójdę tylko spojrzeć na nią.
W salach, gdzie te od złota świecące pijaki
Przy godowym huczą stole!
Ja w tej rozdartej sukni, z tym liściem na czole,
Wnijdę i stanę przy stole...
Zdziwiona zgraja od stołu powstała,
Przepijają do mnie zdrowiem,
Proszą mię siedzieć: ja stoję jak skała,
Ani słowa nie odpowiem.
Płaczą się skoczne kręgi przy śpiewach i brzęku,
Prosi mię w taniec družba godowa,
A ja z ręką na piersiach, z listkiem w drugim ręku,
Nie odpowiem ani słowa! wtem ona z swoim anielskim urokiem,
„Gościu mój, rzecze, pozwól! niech się dowiem,
Skąd przychodzisz, kto jesteś?” — Ja nic nie odpowiem;
Tylko na nią cisnę okiem,
Ha! okiem! okiem jadowitej żmije,
Całe piekło z mych piersi przywołam do oka;
Niech będzie ślepą, martwą jak opoka,
Na wskroś okiem przebiję!
Wgryzę się jak piekielny dym pod jej powieki
I w głowie utkwię na wieki,
Będę jej myśli czyste przez cały dzień brudził
I w nocy ją ze snu budził.

Oko, Wzrok

Truczna, Wąż

powolniej, z czułością
A ona tak jest czuła, tak łacno dotkliwa⁸⁴,
Jako na trawce wiosenne puchy,
Które lada zefiru zwiewają podmuchy
I lada rosa obrywa.
Kaźde wzruszenie moje natychmiast ją wzruszy,
Každy przyostry wyraz zadrąśnie;
Od cienia smutku mego jej wesołość gaśnie:
Tak znaleźmy nawzajem czucia wspólnej duszy,
Co jedno pomyśliło, już drugie odgadło.

Kochanek romantyczny,
Miłość platoniczna

Dusza, Miłość
romantyczna, Serce

⁸⁴dotkliwa — wrażliwa, silnie odczuwająca.

Całą istnością połączeni ścisło,
 Spojrzawszy tylko na twarzy zwierciadło,
 Serce nasze jak w czystym widzieliśmy stoku.
 Jakie tylko uczucie na mych oczach błysło,
 Natychmiast lotem promyka
 Aż do jej serca przenika,
 I na powrót błyszczą w oku.
 Ach tak! tak ją kochałem! pójdę teraz trwożyć
 I na kochanka larwę⁸⁵ potępieńca włożyć?
 Po co? czego chcę od niej? o zazdrości podła!
 I jakież są jej grzechy?
 Czyli mię słówkiem dwuznacznym podwiódła?
 Czy wabiącymi łowiła uśmiechy
 Albo kłamliwe układała lice?
 I gdzież są jej przysięgi, jakie obietnice?
 Miałemże od niej choć przez sen nadzieję?
 Nie! nie! sam urojone żywiłem mamidła,
 Sam przyprawilem jady, od których szaleję!
 Po cóż ta wściekłość? jakie do niej prawa?
 Co za moją wzgardzoną przemawia osobą?
 Gdzie wielkie cnoty? świetne czyny? sława?
 Nic, nic! ach, jedną miłość mam za sobą!
 Znam to; nigdy śmiały nie zgrzeszył zapędy,
 Nie prosiłem, ażeby była mnie wzajemną:
 Prosiłem tylko o maleńkie względy,
 Tylko żeby była ze mną,
 Choćby jak krewna z krewnym, jak siostrzyczka z bratem,
 Bóg świadkiem, przestałbym na tem.
 Gdybym mówił: widzę ją, widziałem ją wczora, jutro widzieć będę;
 Z nią z rana, w dzień koło niej, koło niej z wieczora,
 Oddam pierwszy dzień dobry, u stołu z nią siędę —
 Ach, jak byłbym szczęśliwy!

Lustro

Trucizna

po pauzie

Zapędzam się marnie.
 Ty pod zazdrosnych oczu, chytrych żądeł strażą!
 Ani obaczyć nie wolno bezkarnie.
 Pożegnać, porzucić każą... Umrzeć!...

z żalem

Kamienni ludzie! wy nie wiecie,
 Jak ciężka śmierć pustelnika!
 Konając patrzy na świat, sam jeden na świecie!
 Dłoń mu przychylna powiek nie zamyka!
 Żałobne grono łoża nie otoczy,
 Nikt nie pójdzie za trumną do wieczności domu,
 Garsteczki piasku nie rzuci na oczy,
 Zapłakać nie masz komu!
 O, gdybym mógł choć przez sen pokazać się tobie,
 Gdybyś na mojej pamiątkę męki
 Jeden przynajmniej dzionek chodziła w żałobie,
 Przypięła jedną czarną wstążkę do sukienki!...
 Może spojrzysz ukradkiem... i lezka boleści...
 I pomyślisz westchnąwszy: ach, on mię tak kocha!

Samotnik

Miłość romantyczna,
 Żaloba

Łzy

z dziką ironią

⁸⁵larwa — maska; postać o wyglądzie odrażającym.

Stój, stój, żalosne piskłę!.. precz, wrzasku niewieści!
Będęż, jak dziecko szczęścia, umierając szlochał?
Wszystko mi, wszystko niebiosy wydarły,
Lecz reszty dumy nie mogą odebrać!
Żywy, o nic przed nikim nie umiałem żebrać,
Żebrać litości nie będę umarły!

z determinacją

Rób, co chcesz, jesteś woli swojej panią,
Zapomnij... ja zapomnę!

Miłość romantyczna,
Kochanek romantyczny,
Pamięć

pomieszany

wszak już zapomniałem?

zamyślony

Jej rysy... coraz ciemniej... tak, już się zatary!
Już ogarniony wieczności otchłanią
Doczesnym pogardzam szalem...

Samobójstwo, Rozpacz

pauza

Ach, wzdycham! czegoż wzdycham? ha! westchnąłem za nią,
Nie! nie mogę zapomnieć o niej i umarły.
Wszakże ją widzę, wszak tu, o, tu stoi!
Płacze nade mną... jaka łezka szczerą!

Łzy

z żalem

Płacz, moja luba, twój Gustaw umiera!

z determinacją

No, dalej, śmiało, Gustawie!

podnosi sztylet

z żalem

Nie bój się, luba, on się nic nie boi!
Czego żałujesz, on nic z sobą nie zabiera!
Tak! wszystko! wszystko tobie zostawię,
Zostawię życie, i świat, i rozkosze,

z uściekłością

I twego⁸⁶!... wszystko... o nic... ani łzy nie proszę!

do Księdza, który wchodzi ze służącymi

Słuchaj ty... jeśli [cię] kiedy obaczy...

z wzmagającą się gwałtownością

Pewna nadludzka dziewica... kobieta,
I jeśli ciebie zapyta,
Z czego umarłem? nie mów, że z rozpaczy;
Powiedz, że byłem zawsze rumiany, wesoły,
Żem ani wspomniał nigdy o kochance,
Że sobie grałem w karty, piłem z przyjaciółmi...
Że ta pijatyka... tańce mi się w tańcu... ot

uderza nogą

skręciła noga.

Z tego umarłem...

⁸⁶twego... — domyślne: męża.

przebija się
KSIĄDZ

Jezus, Maria! bój się Boga!

chwytą za rękę, Gustaw stoi; zegar zaczyna bić
GUSTAW

Czas

pasując się ze śmiercią, patrzy na zegar
Łańcuch szeleści... Jednasta wybija!

KSIĄDZ
Gustawie!

Kur pieje drugi raz.
GUSTAW

To drugie hasło!
Czas ucieka, życie mija!

Zegar kończy bić, świeca druga gaśnie.
I drugie światło zagasło!
Koniec boleści!...

dobywa sztylet i chowa
KSIĄDZ

Ratujcie, przebóg, może jaka rada!
Ach, już, już kona, wbił do rękojeści,
Padł ofiarą szaleństwa!

Szaleniec, Szaleństwo

GUSTAW
z zimnym uśmiechem

Przecież nie upada!

KSIĄDZ
chwytą za rękę

O zbrodni! Boże, odpuść... Gustawie! Gustawie!

GUSTAW
Zbrodnia taka nie może popełniać się co dzień,
Daj pokój próżnej obawie;
Stało się — osądzono — tylko dla nauki
Scenę boleści powtórzył zbrodzień.

Czas, Nauka, Zbrodnia

KSIĄDZ
Jak to? co to jest?

GUSTAW

Czary, omamienie, sztuki.

KSIĄDZ
Ach! włosy mi się jeżą; drżą podę mną nogi,
W imię Ojca i Syna! co to wszystko znaczy?

GUSTAW
patrząc na zegar
Wybiło dwie godziny: miłości, rozpacz, i
A teraz następuje godzina przestrogi.

KSIĄDZ
chce go sadzić

Usiądź, połóż się, oddaj zabójcze narzędzie,
Pozwól rany opatrzyć —

GUSTAW

Daję tobie słowo,
Że aż do dnia sądnego sztylet w pochwach będzie.
O ranach próżna troska, wszak wyglądam zdrowo?

KSIĄDZ

Jak Bóg na niebie, nie wiem, co to...

GUSTAW

Skutki szalu,
Albo może kuglarstwo? — Są kosztowne bronie,
Których ostrze przenika i aż w duszy tonie;
Przecież wiadomie nie uszkodzą ciała.
Taką bronią po dwakroć zostałem przebity...

Cierpienie, Oko, Wyrzuty
sumienia

po pauzie z uśmiechem

Taką bronią za życia są oczy kobiety,

ponuro

A po śmierci grzesznika cierpiącego skrucha!

KSIĄDZ

W imię Ojca i Syna i Świętego Ducha!
Czego stoisz jak martwy? zaglądasz na stronę?
Ach, oczy!... przebóg, jakby bielmem powleczone!
Puls ustał... ręce twoje zimne jak żelazo!
Co to wszystko ma znaczyć?

Trup

GUSTAW

O tym inną razą!
Słuchaj, jakie mię na świat zamiary przywiodły.
Kiedy wchodząc do ciebie stanąłem u progu,
Pamiętam, że z dziatekami odprawiałeś modły,
Któręś za dusze zmarłe ofiarował Bogu.

KSIĄDZ

chwytając krucyfiks

Prawda, zaraz dokończym...

ciągnie Dzieci do siebie

GUSTAW

No, przyznaj się szczerze,
Czy wierzysz w piekło, w czyściec?...

Ksiądz, Wierzenia

KSIĄDZ

Ja we wszystko wierzę,
Cokolwiek w Piśmie Świętym Chrystus nam ogłasza
I w co zaleca wierzyć Kościół, matka nasza.

Urzędnik

GUSTAW

I w co twoje pobożne wierzyły pradziady?
Ach, najpiękniejsze święto, bo święto pamiętek,
Za cóż zniosłeś dotychczas obchodzone Dziady?

Zabobony

KSIĄDZ

Ta uroczystość ciągnie z pogaństwa początek;
Kościół mnie rozkazuje i nadaje władzę
Oświecać lud, wytępić reszty zabobonu.

GUSTAW

pokazując na ziemię

Jednak proszę przeze mnie, i ja szczerze radzę,
Przywrócić nam Dziady. Tam, u Wszechmocnego tronu,
Kędy nasz żywot ścisłe odważają szale,
Tam większym jest ciężarem łaza jednego sługi,
Którą szczerze wyleje nad tobą u zgonu,
Niż kłamliwe po drukach rozgłaszane żale,
Płatny orszak i kirem powleczone cugi.
Jeśli, żałując śmierci dobrego dziedzica,
Lud zakupioną świecę stawia mu na grobie,
W cieniach wieczności jaśniej błyszczą się ta świeca
Niż tysiąc lamp w niechętnej palonych żałobie.
Jeśli przyniesie miodu plastr i skromne mleko
I garścią mąki grobowiec posypie:
Lepiej posili duszę, o! lepiej daleko,
Niż krewni modnym balem wydanym na stypie.

Zaświaty, Żaloba

KSIĄDZ

Ani słowa. Lecz Dziady, te północne schadzki
Po cerkwiach, pustkach lub zimnych pieczarach,
Pelen guślarstwa obrzęd świętokradzki,
Pospółstwo nasze w grubej utwierdza ciemnocie;
Stąd dziwaczne powieści, zabobonów krocie
O nocnych duchach, upiorach i czarach.

Zabobony

GUSTAW

Więc żadnych nie ma duchów?

Duch, Rozum, Obraz
świata, Trup, Maszyna

z ironią

Świat ten jest bez duszy?
Żyje, lecz żyje tylko jak kościotrup nagi,
Który lekarz tajemną sprężyną rozruszy;
Albo jest to coś na kształt wielkiego zegaru,
Który obiega popędem ciężaru?

z uśmiechem

Tylko nie wiecie, kto zawiesił wagi!
O kołach, o sprężynach rozum was naucza;
Lecz nie widzicie ręki i klucza!
Gdyby z twych oczu ziemskie odpadło nakrycie,
Obaczyłbyś niejedno wkoło siebie życie,
Umarłą bryłę świata pędzące do ruchu.

do Dzieci, które wchodzią
Dzieci, chodźcie pod kantorek.

Cud, Dziecko, Duch,
Książdz, Pobożność, Rozum,
Strach

do kantorka

Czego potrzebujesz, duchu?

GŁOS Z KANTORKA

Proszę o troje paciorek.

KSIĄDZ

przerażony

W imię Ojca... niech biega... Altarystę⁸⁷ zbudzi,
Słowo stało się ciałem!... zawołajcie ludzi!...

GUSTAW

Wstydz się, wstydz się, mój ojczy, gdzie rozum? gdzie wiara?
Krzyż jest mocniejszy niżli wszyscy ludzie twoi,
A kto się Boga boi, ten się nic nie boi.

Bóg

KSIĄDZ

Mów, czego potrzebujesz... ach, to upiór! mara!

GUSTAW

Ja! nic nie potrzebuję, jest potrzebnych⁸⁸ tylu!

łowi koło świecy motyla

A tuś mi, panie motylu!

Sprawiedliwość, Wierzenia,
Zwierzęta, Zaświaty

do Księdza, pokazując motyla

Ten migający wkoło oćmy⁸⁹ rój skrzydlaty
Za życia gasił każdy promyczek oświaty,
Za to po strasznym sądzie ciemność ich zagarnie;
Tymczasem z potępioną błakając się duszą,
Chociaż nie lubią światła, w światło lecieć muszą,
To są dla ciemnych duchów najsroźsze męczarnie!
Patrzaj, ów motyl, strojny barwionymi szaty,
Był jakiś królik⁹⁰ albo pan bogaty,
I wielkim skrzydeł roztworem
Zaciemniał miasta, powiaty.
Ten drugi, mniejszy, czarny i pękaty,
Był książek głupim cenzorem
I przelatując sztuk nadobne kwiaty,
Oczerniał każdą piękność, którą tylko zoczył,
Każdą słodkość zatrutym wysysał ozorem
Albo przebijał do ziemi środka,
I nauk ziarno z samego zarodka
Gadziny zębem roztoczył...
Ci znowu, w licznym snujący się gwarze,
Są dumnych pochlebnie, czernideł pisarze.
Na jakie pan ich gniewał się zagony,
Tam przeklęta chmura leci,
I czy ledwie wschodzące, czy dojrzałe plony
Jako sarańcza⁹¹ wybija.
Za tych wszystkich, moje dzieci,
Nie warto zmówić i Zdrowaś Maryja.
Są inne, słuszniej godne litości istoty,
A między nimi twoi przyjaciele, uczniu,
Których ty wyobraźnią w górne pchnąłeś loty,
Których wrodzony ogień podniecałeś sztucznie.
Jaką, żyjąc, pokutę mieli za swe winy,
Oznajmiłem, wieczności przestąpiwszy progi:

Kara, Pan, Władza

Urzędnik

Pochlebstwo

Marzenie, Uczeń

⁸⁷*altarysta* — ksiądz utrzymujący się z fundacji przywiązanej do jakiegoś ołtarza, później także: sługa kościelny, zakrystianin.

⁸⁸*potrzebnych* — potrzebujących.

⁸⁹*oćma* — tu: ciemności.

⁹⁰*królik* — zdr. król.

⁹¹*sarańcza* — szarańcza.

Życie moje ścisnąłem w krótkie trzy godziny
I znowu wycierpiałem dla twojej przestrogi.
Im więc nies ulgę prośbą i mszalną ofiarą;
Dla mnie oprócz wspomnienia nic więcej nie proszę.
Za grzech mój życie było dostateczną karą,
A dziś, nie wiem, nagrodę czy pokutę znoszę.
Bo kto na ziemi rajskie doznawał pieszczoty,
Kto znalazł drugą swojej połowę istoty,
Kto nad świeckiego życia wylatując krańce,
Duszą i sercem gubi się w kochance,
Jej tylko myślą myśli, jej oddycha tchnieniem,
Ten i po śmierci również własną bytność traci,
I przyczepiony do lubej postaci,
Jej tylko staje się cieniem.
Jeśli, żyjąc, świętemu był uległy panu,
Niebieską z nim chwałę dzieli;
Albo ze złym do wiecznej strącony topieli,
Jest bolesnego współnikiem stanu.
Na szczęście Bóg mię zrobił poddanym anioła,
Dla niej i dla mnie przyszłość śmieje się wesoła.
Tymczasem, jak cień błędząc przy kochanych wdziękach,
Bywam albo w niebiosach, albo w piekła mękach.
Gdy ona wspomni, westchnie i leżkę wyleje,
Zbliżam się do usteczek, biały włos rozwiję,
Zmieszam się z odetchnieniem i przeniknę ciebie,
I jestem w niebie!
Lecz kiedy!... oh, czujecie, wy, coście kochali!
Jakim zawiść ogniem pali!...
Długo jeszcze po świecie błąkać się potrzeba,
Aż ją Bóg w swoje objęcie powoła;
Natenczas śladem lubego anioła
I cień mój błędny wkradnie się do nieba.

Zegar zaczyna bić.

śpiewa

Bo słuchajcie i zważcie u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto za życia choć raz był w niebie,
Ten po śmierci nie trafi od razu.

Zegar kończy bić, kur pieje, lampa przed obrazem gaśnie, Gustaw znika⁹².

CHÓR

Bo słuchajmy i zważmy u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto za życia choć raz był w niebie,
Ten po śmierci nie trafi od razu.

Dziady, część III

Świętej pamięci

⁹²*Gustaw znika* — tak jak znika duch z wybięciem godziny dwunastej, zwanej „godziną duchów”.

JANOWI SOBOLEWSKIEMU⁹³
CYPRIANOWI DASZKIEWICZOWI⁹⁴
FELIKSOWI KOŁAKOWSKIEMU⁹⁵

*spółuczniom, spółwięźniom, spółwygnańcom
za miłość ku ojczyźnie prześladowanym,
z tęsknoty ku ojczyźnie zmarłym
w Archangielsku, na Moskwie, w Petersburgu —
narodowej sprawie męczennikom*

poświęca Autor

⁹³Jan Sobolewski — rodem z Białegostoku, po ukończeniu Uniwersytetu Wileńskiego był nauczycielem w Krożach na Żmudzi. Wyrokiem carskim wcielony w r. 1824 do korpusu inżynierów, w jesieni 1829 r. zmarł w Archangielsku.

⁹⁴Cyprian Daszkiewicz — rodem z Podlasia (ur. 1803), uczeń szkół białostockich i Uniwersytetu Wileńskiego, prawnik i historyk, należał do filaretów: skazany na zesłanie do Rosji, przebywał od r. 1826 w Moskwie; tam zaprzyjaźnił się blisko z Mickiewiczem. Zmarł w Moskwie w grudniu 1829 r.

⁹⁵Feliks Kołakowski — rodem z Mozyrza, studiował filologię w Uniwersytecie Wileńskim, należał do filaretów, a zdaje się, i do filomatów. Obdarzony talentem poetyckim i lubiany przez kolegów. Zesłany do Rosji, oddał się studiom orientalistycznym w Kazaniu; zmarł w Petersburgu 1831 r.

[PRZEDMOWA]

Polska od pół wieku przedstawia widok z jednej strony tak ciągłego, niezmordowanego i niezłaganego okrucieństwa tyranów, z drugiej tak nieograniczonego poświęcenia się ludu i tak uporczywej wytrwałości, jakich nie było przykładu od czasu prześladowania chrześcijaństwa. Zdaje się, że królowie mają przeczucie Herodowe o zjawieniu się nowego światła na ziemi i o bliskim swoim upadku, a lud coraz mocniej wierzy w swoje odrodzenie się i zmartwychwstanie.

Dzieje męczeńskiej Polski obejmują wiele pokoleń i niezliczone mnóstwo ofiar; krwawe sceny toczą się po wszystkich stronach ziemi naszej i po obcych krajach. — Poema, które dziś ogłaszamy, zawiera kilka drobnych rysów tego ogromnego obrazu, kilka wypadków z czasu prześladowania podniesionego przez Imperatora Aleksandra.

Okolo roku 1822 polityka Imperatora Aleksandra, przeciwna wszelkiej wolności, zaczęła się wyjaśniać, gruntować i pewny brać kierunek. W ten czas podniesiono na cały ród polski prześladowanie powszechne, które coraz stawało się gwałtowniejsze i krwawsze. Wystąpił na scenę pamiętny w naszych dziejach senator Nowosilcow. On pierwszy instynktową i zwierzęcą nienawiść rządu rosyjskiego ku Polakom wyrozumował jak zabiwną i polityczną, wziął ją za podstawę swoich działań, a za cel położył zniszczenie polskiej narodowości. W ten czas całą przestrzeń ziemi od Prozny aż do Dniepru i od Galicji do Bałtyckiego morza zamknięto i urządzono jako ogromne więzienie. Całą administracją nakręcono jako jedną wielką Polaków torturę, której koło obracali carewicz Konstanty i senator Nowosilcow.

Systematyczny Nowosilcow wziął naprzód na męki dzieci i młodzież, aby nadzieje przyszłych pokoleń w zarodzie samym wytepić. Założył główną kwaterę katowstwa w Wilnie, w stolicy naukowej prowincji litewsko-ruskich. Były wówczas między młodzieżą uniwersytetu różne towarzystwa literackie, mające na celu utrzymanie języka i narodowości polskiej, Kongresem Wiedeńskim i przywilejami Imperatora zostawionej Polakom. Towarzystwa te, widząc wzmagające się podejrzenia rządu, rozwiązały się wprzód jeszcze, nim ukaz zabronił ich bytu. Ale Nowosilcow, chociaż w rok po rozwiązaniu się towarzystw przybył do Wilna, udał przed Imperatorem, że je znalazł działające; ich literackie zatrudnienia wystawił jako wyraźny bunt przeciwko rządowi, uwięził kilkaset młodzieży i ustanowił pod swoim wpływem trybunały wojenne na sądenie studentów. W tajemnej procedurze rosyjskiej oskarżeni nie mają sposobu bronięcia się, bo często nie wiedzą, o co ich powołano: bez zeznania nawet komisja według woli swojej jedne przyjmuje i w raporcie umieszcza, drugie uchyla. Nowosilcow, z władzą nieograniczoną od carewicza Konstantego zesłany, był oskarżycielem, sędzią i katem.

Skasował kilka szkół w Litwie, z nakazem, aby młodzież do nich uczęszczającą uważano za cywilnie umarłą, aby jej do żadnych posług obywatelskich, na żadne urzędy nie przyjmowano i aby jej nie dozwolono ani w publicznych, ani w prywatnych zakładach kończyć nauk. Taki ukaz, zabraniający czytać się, nie ma przykładu w dziejach i jest oryginalnym rosyjskim wymysłem. Obok zamknięcia szkół, skazano kilkudziesięciu studentów do min⁹⁶ sybirskich, do taczek, do garnizonów azjatyckich. W liczbie ich byli małoletni, należący do znakomitych rodzin litewskich. Dwudziestu kilku, już nauczycieli, już uczniów uniwersytetu, wysłano na wieczne wygnanie w głąb Rosji jako podejrzanych o polską narodowość. Z tyłu wygnańców jednemu tylko dotąd udało się wydobyć się z Rosji⁹⁷.

Wszyscy pisarze, którzy uczynili wzmiankę o prześladowaniu ówczesnym Litwy, zgadzają się na to, że w sprawie uczniów wileńskich było coś mistycznego i tajemniczego⁹⁸. Charakter mistyczny, łagodny, ale niezachwiany Tomasza Zana, naczelnika młodzieży, religijna rezygnacja, braterska zgoda i miłość młodych więźniów, kara boża, sięgająca widomie prześladowców, zostawiły głębokie wrażenie na umyśle tych, którzy byli świad-

Naród, Więzienie, Władza

Sąd

Kara, Szkoła, Uczeń

⁹⁶mina — kopalnia.

⁹⁷jednemu tylko — mianowicie samemu Mickiewiczowi.

⁹⁸Obacz dzieło Leonarda Chodźki: *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*. Małe piśmko drukowane w czasie rewolucji w Warszawie pod tytułem *Nowosilcow w Wilnie*, tudzież biografia Tomasza Zana w dykcjonarzach biograficznych i w dziele Józefa Straszewicza *Les Polonais et les Polonaises*. [przypis autorski]

kami lub uczestnikami zdarzeń; a opisane zdają się przenosić czytelników w czasy dawne, czasy wiary i cudów.

Kto zna dobrze ówczesne wypadki, da świadectwo autorowi, że sceny historyczne i charaktery osób działających skryślił sumiennie, nic nie dodając i nigdzie nie przesadzając. I po cóż by miał dodawać albo przesadzać; czy dla ożywienia w sercu rodaków nienawiści ku wrogom? czy dla obudzenia litości w Europie? — Czymże są wszystkie ówczesne okrucieństwa w porównaniu tego, co naród polski teraz cierpi⁹⁹ i na co Europa teraz obojętnie patrzy! Autor chciał tylko zachować narodowi wierną pamiątkę z historii litewskiej lat kilkunastu: nie potrzebował ohydzać rodakom wrogów, których znają od wieków; a do litościwych narodów europejskich, które płakały nad Polską jak niedołączne niewiasty Jeruzalemu nad Chrystusem, naród nasz przemawiać tylko będzie słowami Zbawiciela: «Córki Jerozolimskie, nie płaczcie nade mną, ale nad samymi sobą».

⁹⁹teraz — czyli po upadku powstania listopadowego.

LITWA

PROLOG

W Wilnie przy ulicy Ostrobramskiej, w klasztorze ks. ks. Bazyliańców, przerobionym na więzienie stanu — cela więźnia.

A strzeżcie się ludzi, albowiem was będą wydawać do siedzącej rady i w bożnicach swoich was biczować będą.

Mat. R. X w. 17

I do Starostów i do Królów będziecie wodzeni na świadectwo im i poganom.

w. 18

I będziecie w nienawiści u wszystkich dla imienia mego. Ale kto wytrwa aż do końca, ten będzie zbawion.

w. 22

Więzień wsparty na oknie; śpi

ANIOŁ STRÓŻ

Niedobre, nieczułe dziecię!
Ziemskie matki twej zasługi,
Prośby jej na tamtym świecie
Strzegły długo wiek twój młody
Od pokusy i przygody:
Jako róża, anioł sadów,
We dnie kwitnie, w noc jej wonie
Bronią senne dziecka skronie
Od zarazy i owadów.

Nieraz ja na prośbę matki
I za pozwoleniem bożem
Zstępowałem do twej chatki,
Cichy, w cichej nocy cieniu:
Zstępowałem na promieniu
I stawałem nad twym łóżem.

Gdy cię noc ukołysała,
Ja nad marzeniem namiętym
Stałem jak lilija biała,
Schylona nad źródłem mętym.
Nieraz dusza mnie twa zbrzydła,
Alem w złych myśli nacisku
Szukał dobrej, jak w mrowisku
Szukają ziarenek kadzidła.

Ledwie dobra myśl zaświeci,
Brałem duszę twą za rękę,
Wiodłem w kraj, gdzie wieczność świeci,
I śpiewałem jej piosenkę,
Którą rzadko ziemskie dzieci
Słyszą, rzadko i w uśpieniu,
A zapomną w odecknieniu.
Jam ci przyszłe szczęście głosił,
Na mych rękach w niebo nosił,

Syn marnotrawny, Matka,
Anioł, Opieka

Kwiaty

Sen, Zaświaty, Dusza

Śpiew, Raj

Bunt, Grzech

A tyś słyszał niebios dźwięki
Jako pjanych uczt piosenki.

Ja, syn chwały nieśmiertelnej,
Przybierałem wtenczas postać
Obrzydłej larwy piekielnej,
By cię straszyć, by cię chłostać;
Tyś przyjmował chłostę Boga
Jak dziki męczarnie wroga.
I dusza twa w niepokoju,
Ale z dumą się budziła,
Jakby w niepamięci zdroju
Przez noc całą męty piła.
I pamiątki wyższych światów
W głąb ciągnąłeś, jak kaskada,
Gdy w podziemną przepaść wpada,
Ciągnie liście drzew i kwiatów.

Natenczas gorzko płakałem,
Oblicze tuląc w me dłonie;
Chciałem i długo nie śmiałem
Ku niebieskiej wracać stronie,
Bym nie spotkał twojej matki;
Spyta się: «Jaka nowina
Z kuli ziemskiej, z mojej chatki,
Jaki sen był mego syna?»

WIĘZIEŃ

budzi się strudzony i patrzy w okno — rano

Nocy cicha, gdy wschodzisz, kto ciebie zapyta,
Skąd przychodzisz; gdy gwiazdy przed sobą rozsiejesz,
Kto z tych gwiazd tajnie przyszłej drogi twej wyczyta!
«Zaszło słońce», wołają astronomy z wieży,
Ale dlaczego zaszło, nikt nie odpowiada;
Ciemności kryją ziemię i lud we śnie leży,
Lecz dlaczego śpią ludzie, żaden z nich nie bada.
Przebudzą się bez czucia, jak bez czucia spali —
Nie dziwi słońca dziwna, lecz codzienna głowa;
Zmienia się blask i ciemność jako straż pułkowa;
Ale gdzież są wodzowie, co jej rozkazali?

Tajemnica, Noc, Nauka,
Mędrzec

Sen

A sen? — ach, ten świat cichy, głuchy, tajemniczy,
Życie duszy, czyż nie jest warte badań ludzi!
Któż jego miejsce zmierzy, kto jego czas zliczy!
Trwoży się człowiek śpiący — śmieje się, gdy zbudzi.
Mędracy mówią, że sen jest tylko przypomnienie —
Mędracy przeklećci!

Sen, Dusza

Czyż nie umiem rozróżnić marzeń od pamięci?
Chyba mnie wmówią, że moje więzienie
Jest tylko wspomnienie.
Mówią, że senne czucie rozkoszy i kaźni
Jest tylko grą wyobraźni; —
Głupi! zaledwie z wieści wyobraźnią znają
I nam wieszczom o niej bajają!
Bywałem w niej, zmierzyłem lepiej jej przestrzenie
I wiem, że leży za jej granicą — marzenie.

Marzenie

Prędzej dzień będzie nocą, rozkosz będzie kaźnią,
Niż sen będzie pamięcią, mara wyobraźnią.

kładzie się i wstaje znowu — idzie do okna
Nie mogę spocząć, te sny, to straszą, to łudzą:
Jak te sny mię trudzą!

Konflikt wewnętrzny,
Walka

drzemie
DUCHY NOCNE¹⁰⁰
Puch czarny, puch miękki pod głowę podłożmy,
Śpiewajmy, a cicho — nie trwóżmy, nie trwóżmy.

Kuszenie, Szatan, Noc,
Pokusa, Pożądanie

DUCH Z LEWEJ STRONY
Noc smutna w więzieniu, tam w mieście wesele,
U stołów tam muzyki huczą;
Przy pełnych kielichach śpiewają minstrele¹⁰¹,
Tam nocą komety się włóczą:
Komety z oczkami i z jasnym warkoczem.

Więzień usypia
Kto po nich kieruje łódź w biegu,
Ten zaśnie na fali, w marzeniu uroczem,
Na naszym przebudzi się brzegu.

ANIOŁ

My uprosiliśmy Boga,
By cię oddał w ręce wroga.
Samotność mędrców mistrzyni.
I ty w samotnym więzieniu,
Jako prorok na pustyni,
Dumaj o twym przeznaczeniu;

Samotnik, Los, Więzienie

CHÓR DUCHÓW NOCNYCH
W dzień Bóg nam dokucza, lecz w nocy wesele,
W noc późną próżniaki się tuczą,
I w nocy swobodniej śpiewają minstrele,
Szatany piosenek ich ucą.

Noc, Grzech, Szatan,
Kuszenie, Sen

Kto ranną myśl świętą przyniesie z kościoła,
Kto rozmów pocziwych smak czuje,
Noc-pjawka wyciągnie pobożną myśl z czoła,
Noc-wąż w ustach smaki zatruje.

Wąż

Śpiewajmy nad sennym, my, nocy synowie,
Usłużmy, aż będzie nam sługa.
Wpadnijmy mu w serce, biegajmy po głowie,
Nasz będzie — ach, gdyby spał długo!

Sługa

ANIOŁ
Modlono się za tobą na ziemi i w niebie,
Wkrótce muszą tyrani na świat puścić ciebie.

WIĘZIEŃ

budzi się i myśli

Sen, Zbrodniarz

¹⁰⁰*Duchy nocne...* *Duch z lewej strony* — duchy złe, szatańskie.

¹⁰¹*minstrel* — wędrowny śpiewak.

Ty, co bliźnich katujesz¹⁰², więzisz i wyrzynasz,
I uśmiechasz się we dnie, i w wieczór ucztujesz;
Czy ty z rana choć jeden sen twój przypominasz,
A jeśliś go przypomniał, czy ty go pojmujesz?

drzemie

ANIOŁ

Ty będziesz znowu wolny, my oznajmić przyszli.

WIĘZIEŃ

budzi się

Będę wolny? — pamiętam, ktoś mi wczora prawił;
Nie, skądże to, czy we śnie? czy Bóg mi objawił?

zasypia

ANIOŁOWIE

Pilnujmy tylko, ach, pilnujmy myśli,
Między myślami bitwa już stoczona.

Duch, Walka, Konflikt
wewnętrzny

DUCHY Z LEWEJ STRONY

Podwójmy napaść.

DUCHY Z PRAWEJ

My podwójmy straż.

Czy zła myśl wygra, czy dobra pokona,
Jutro się w mowach i w dziełach pokaże;
I jedna chwila tej bitwy wyrzeka
Na całe życie o losach człowieka.

WIĘZIEŃ

Mam być wolny — tak! nie wiem, skąd przyszła nowina,
Lecz ja znam, co być wolnym z łaski Moskwicina.
Łotry zdejmą mi tylko z rąk i nóg kajdany,
Ale wtłoczą na duszę — ja będę wygnany!
Błąkać się w cudzoziemców, w nieprzyjaciół tłumie,
Ja śpiewak¹⁰³, — i nikt z mojej pieśni nie zrozumie
Nic — oprócz niekształtnego i marnego dźwięku.
Łotry, tej jednej broni z rąk mi nie wydarły,
Ale mi ją zepsuto, przełamano w rękę;
Żywy, zostanę dla mej ojczyzny umarły,
I myśl legnie zamknięta w duszy mojej cieniu,
Jako dyjament w brudnym zawarty kamieniu.

Emigrant, Wolność, Poeta,
Rosja, Wygnanie

wstaje i pisze węglem z jednej strony:

D. O. M.¹⁰⁴

Przemiana, Śmierć,
Narodziny

GUSTAVUS

OBIIT M. D. CCC. XXIII

CALENDIS NOVEMBRIS

z drugiej strony:

¹⁰²Ty, co bliźnich katujesz — więzień ma na myśli swego prześladowcę, Senatora.

¹⁰³Ja śpiewak — więzień jest poetą. W tym i w wielu innych miejscach widzimy, że Mickiewicz używa bohaterowi *Dziadów* rysów swej własnej osobowości.

¹⁰⁴D. O. M. — napis łaciński: *Deo Optimo Maximo* (w skrócie, jak na nagrobkach) — «Bogu Najlepszemu, Największemu. Gustaw zmarł 1823 1 listopada. — Tu narodził się Konrad 1823 1 listopada». — Gustaw, zrozpaczony kochanek z cz. IV, przeistacza się w więzieniu w Konrada, bojownika sprawy narodowej.

HIC NATUS EST
CONRADUS M. D. CCC. XXIII
CALENDIS NOVEMBRIS

wspiera się na oknie — usypia

DUCH

Człowieku! gdybyś wiedział, jaka twoja władza!
Kiedy myśl w twojej głowie, jako iskra w chmurze,
Zabłyśnie niewidzialna, obłoki zgromadza,
I tworzy deszcz rodzajny lub gromy i burze;
Gdybyś wiedział, że ledwie jedną myśl rozniecisz,
Już czekają w milczeniu, jak gromu żywioły,
Tak czekają twej myśli — szatan i anioły:
Czy ty w piekło uderzysz, czy w niebo zaświecisz;
A ty jak obłok górny, ale błędny, pałasz
I sam nie wiesz, gdzie lecisz, sam nie wiesz, co zdziałasz.
Ludzie! każdy z was mógłby, samotny, więziony,
Myślą i wiarą zwać i podźwigać trony.

Duch, Konflikt
wewnętrzny, Kondycja
ludzka, Wolność

Więzienie, Więzień

AKT I

SCENA I¹⁰⁵

Korytarz — straż z karabinami stoi opodal — kilku więźniów młodych ze świecami wychodzą z cel swoich — północ

JAKUB

Czy można? — obaczym się?

ADOLF

Straż gorzałkę pije:

Kapral nasz.

JAKUB

Która była?

ADOLF

Północ niedaleko:

JAKUB

Ale jak nas runt¹⁰⁶ złowi, kaprala zasieka.

ADOLF

Tylko zgaś świecę; — widzisz — ogień w okna bije.

gaszą świecę

Runt dzieciństwo! runt musi do wrót długo pukać,
Dać hasło i odebrać, musi kluczków szukać: —
Potem — długi korytarz, — nim nas runt zacapi,
Rozbieżym się, drzwi zamkną, każdy padł i chrapi.

Inni więźniowie, wywołani z celi, wychodzą

ŻEGOTA

Dobry wieczór.

KONRAD

I ty tu!

KS. LWOWICZ

I wy tu?

SOBOLEWSKI

I ja tu.

FREJEND

A wiecie co, Żegoto, idziem do twej celi,
Świeży więzień dziś wstąpił do nowicyjatu¹⁰⁷,
I ma komin; tam dobry ogień będziemy mieli,
A przy tym nowość, — dobrze widzieć nowe ściany.

SOBOLEWSKI

Żegoto! a, jak się masz; — i ty tu, kochany!

ŻEGOTA

U mnie cela trzy kroki; was taka gromada.

¹⁰⁵Osobom występującym w sc. I nadał poeta rysy biograficzne, a częściowo nawet imiona lub nazwiska swych kolegów, towarzyszy więzienia.

¹⁰⁶runt — nocna inspekcja wart.

¹⁰⁷nowicyjat — okres przygotowania do życia zakonnego.

FREJEND

Wiecie co, pójdźmy lepiej do celi Konrada.
Najdalsza jest, przytyka do muru kościoła;
Nie słyhać stamtąd, choć kto śpiewa albo woła.
Myślę dziś głośno gadać i chcę śpiewać wiele;
W mieście pomysła, że to śpiewają w kościele.
Jutro jest Narodzenie Boże. — Eh — koledzy,
Mam i kilka butelek.

JAKUB

Bez kaprała wiedzy?

FREJEND

Kapral poczciwy, i sam z butelek skorzysta,
Przy tym jest Polak, dawny nasz legijonista,
Którego car przerobił gwałtem na Moskala.
Kapral dobry katolik, i więźniom pozwala
Przepędzić wieczór świętej Wigiliji razem.

Niewola, Polak, Żołnierz

JAKUB

Gdyby się dowiedzieli, nie uszłoby płazem.

Wchodzą do celi Konrada, nakładają ogień w kominie i zapalają świecę. — Cela Konrada jak w Prologu

KS. LWOWICZ

I skądże się tu wzięłeś, Żegoto kochany?
Kiedy?

Gospodarz, Wieś

ŻEGOTA

Dziś mię porwali z domu, ze stodoły.

KS. LWOWICZ

I ty byłeś gospodarz?

ŻEGOTA

Jaki! zawołany.
Żebyś ty widział moje merynosy¹⁰⁸, woły!
Ja, co pierwej nie znałem, co owies, co słoma,
Mam sławę najlepszego w Litwie ekonoma.

JAKUB

Wzięto cię niespodzianie?

ŻEGOTA

Od dawna słyszałem
O jakimś w Wilnie śledztwie; dom mój blisko drogi.
Widać było kibitki latające czwalem
I co noc nas przerażał poczty dźwięk złowrogi.
Nieraz gdyśmy wieczorem do stołu zasiedli
I ktoś żartem uderzył w szklankę noża trzonkiem,
Drżały kobiety nasze, staruszkowie bledli,
Mysząc, że już zajeżdża feldjeger ze dzwonkiem.¹⁰⁹
Lecz nie wiedziałem, kogo szukają i za co,

Strach, Niewola, Przemoc,
Wieś, Noc

Pieniądz, Chciwość, Władza

¹⁰⁸merynosy — rasa owiec.

¹⁰⁹Mysząc, że już zajeżdża feldjeger ze dzwonkiem. Feldjegry, czyli strzelcy polni cesarscy, są rodzajem żandar-mów: polują szczególnie na osoby rządowi podejrzane, jeżdżą pospolicie w kibitkach, to jest wózkach drewnia-nych bez resorów i żelaza, wąskich, płaskich i z przodu wyższych niż z tyłu. Byron wspomina o tych wozach w swoim *Don Juanie*. Feldjeger przybywa pospolicie w nocy, porywa podejrzaną osobę, nie mówiąc nigdy, gdzie

Nie należałem dotąd do żadnego spisku.
Sądzę, że rząd to śledztwo wynalazł dla zysku,
Że się więźniowie nasi porządnie oplacą
I powrócą do domu.

TOMASZ

Taką masz nadzieję?

ŻEGOTA

Jużci przecież bez winy w Sybir nas nie wysła;
A jakąż winę naszą znajdują lub wymyśla?
Milczycie, — wytłumaczcież, co się tutaj dzieje,
O co nas oskarżono, jaki powód sprawy?

Wina, Kara, Zbrodniarz

TOMASZ

Powód — że Nowosilcow przybył tu z Warszawy.
Znasz zapewne charakter pana Senatora.
Wiesz, że już był w nielasce u imperatora,
Że zysk dawniejszych łupiestw przepił i roztrwonil,
Stracił u kupców kredyt i ostatkiem gonil.
Bo pomimo największych starań i zabiegów
Nie może w Polsce spisku żadnego wysledzić;
Więc postanowił świeży kraj, Litwę, nawiedzić,
I tu przeniósł się z całym głównym sztabem szpiegów.
Żeby zaś mógł bezkarnie po Litwie plądrować
I na nowo się w łaskę samodziernicy wkręcić,
Musi z towarzystw naszych wielką rzecz wysnuwać
I nowych wiele ofiar carowi poświęcić.

ŻEGOTA

Lecz my się uniewinnim —

TOMASZ

Bronić się daremnie —

I śledztwo, i sąd cały toczy się tajemnie;
Nikommu nie powiedzą, za co oskarżony,
Ten, co nas skarży, naszej ma służyć obrony;
On gwałtem chce nas karać — nie unikniemy kary.
Został nam jeszcze środek smutny — lecz jedyny:
Kilku z nas poświęcimy wrogom na ofiary,
I ci na siebie muszą przyjąć wszystkich winy.
Ja stałem na waszego towarzystwa czele,
Mam obowiązek cierpieć za was, przyjaciele;
Dodajcie mi wybranych jeszcze kilku braci,
Z takich, co są sieroty, starsi, nieżonaci,
Których zguba niewiele serc w Litwie zakrwawi,
A młodszych, potrzebniejszych z rąk wroga wybawi.

Sąd

Poświęcenie, Przywódca,
Ofiara, Przyjaźń

ŻEGOTA

Więc aż do tego przyszło?

JAKUB

Patrz, jak się zasmucił.

Nie wiedział, że dom może na zawsze porzucił.

ją powiezie. Kibitka opatrzona jest dzwonkiem pocztowym. Kto nie był w Litwie, z trudnością wystawi sobie przestרח, jaki panuje w każdym domie, u którego wrót odezwie się dzwonek pocztowy. [przypis autorski]

FREJEND

Nasz Jacek musiał żonę zostawić w połogu,
A nie płacze —

FELIKS KOŁAKOWSKI

Polak, Syn

Ma płakać? owszem — chwała Bogu.
Jeśli powije syna, przyszłość mu wywieszczę —
Daj mi no rękę — jestem trochę chiromanta¹¹⁰,
Wywróżę tobie przyszłość twojego infanta¹¹¹.

patrzac na rękę

Jeśli będzie poczciwy, pod moskiewskim rządem
Spotka się niezawodnie z kibitką i sądem;
A kto wie, może wszystkich nas znajdzie tu jeszcze —
Lubię synów, to nasi przyszli towarzysze.

ŻEGOTA

Więzienie, Czas

Wy tu długo siedzicie?

FREJEND

Skądże datę wiedzieć?
Kalendarza nie mamy, nikt listów nie pisze;
To gorsza, że nie wiemy, póki mamy siedzieć.

SUZIN

Ja mam u okna parę drewnianych firanek
I nie wiem nawet, kiedy mrok, a kiedy ranek.

FREJEND

Przywódca, Więzień

Ale pytaj Tomasza, patrijarchę biedy;
Największy szczupak, on też pierwszy wpadł do matni;
On nas tu wszystkich przyjął i wyjdzie ostatni,
Wie o wszystkich, kto przybył, skąd przybył i kiedy.

SUZIN

To pan Tomasz! ja poznać nie mogłem Tomasza;
Daj mi rękę, znałeś mię krótko i niewiele:
Wtenczas tak była droga wszystkim przyjaźń wasza
Otaczali was liczni, bliżsi przyjaciele;
Nie dojrzałeś mię w tłumie, lecz ja ciebie znałem,
Wiem, coś zrobił, coś cierpiał, żebyś nas ocalił; —
Odtąd będę się z twojej znajomości chwalił,
I w dzień zgonu przypomnę — z Tomaszem płakałem.

FREJEND

Ale dla Boga, po co te łzy, płacze, zgroza.
Patrz — Tomasz, gdy był wolny, miał na swoim czole
Wypisano wielkimi literami: «koza».
Dziś w więzieniu jak w domu, jak w swoim żywiole.
On był na świecie jako grzyby kryptogamy,
Więdniał i schnął od słońca; — wsadzony do lochu,
Kiedy my, słoneczniki, bledniejemy, zdychamy,
On rozwija się, kwitnie i tyje po trochu.

¹¹⁰*chiromanta* — osoba potrafiąca wróżyć z linii papilarnych dłoni.

¹¹¹*infant* (z fr.) — dziecko; najczęściej w ten sposób określano dziecko królewskie, następcę tronu, dlatego też słowo to użyte na określenie mającego się narodzić potomka jednego z więźniów, nadaje całej wypowiedzi charakter ironiczny.

Ale też wziął pan Tomasz kuracją modną,
Sławną teraz na świecie kuracją głodną.

ŻEGOTA

do Tomasza

Głodem ciebie morzono?

Więzenie, Cierpienie,
Głód, Jedzenie, Trucizna,
Więzień

FREJEND

Dodawano stawy;
Ale gdybyś ją widział, — widok to ciekawy!
Dość było taką stawą w pokoju zakadzić,
Ażeby myszy wytruć i świerszcze wygładzić.

ŻEGOTA

I jakże ty jeść mogłeś!

TOMASZ

Tydzień nic nie jadłem,
Potem jeść próbowałem, potem z sił opadłem;
Potem jak po truciznie czułem bole, kłucia,
Potem kilka tygodni leżałem bez czucia.
Nie wiem, ile i jakim choroby przebywałem,
Bo nie było doktora, co by je nazywał.
Wreszcie jam wstał jadł znowu i do sił przychodziłem,
I zdaje mi się, żem się do tej stawy zrodziłem.

FREJEND

z wymuszoną wesołością

Wierście mi, tam za kozą¹¹² same urojenia;
Kto tu był, sekret kuchni i mieszkań przeniknął:
Jeść, mieszkać, źle czy dobrze — skutek przywyknienia.
Pytał raz Litwin, nie wiem, diabła czy Pińczuka¹¹³:
«Dlaczego siedzisz w błocie?» — «Siedzę, bom przywyknąłem».

Kondycja ludzka

JAKUB

Ależ przywyknąć, bracie!

FREJEND

Na tym cała sztuka:

JAKUB

Ja tu siedzę podobno od ośmiu miesięcy,
A tak tęsknię jak pierwej, nie mniej —

Więzień, Więzienie

FREJEND

I nie więććj?
Pan Tomasz tak przywyknął, że mu powiew zdrowy
Zaraz piersi obciąża, robi zawrót głowy.
On odwyknął oddychać, nie wychodzi z celi —
Jeśli go stąd wypędzą, koza się oplaci:
Bo on potem ni grosza na wino nie straci,
Tylko łyknie powietrza i wnet się podchmieli¹¹⁴.

¹¹²koza — więzienie.

¹¹³Pytał raz Litwin, nie wiem, diabła czy Pińczuka. Nazywa lud w Litwie Pińczukami obywatele błotnistych okolic Pińska. [przypis autorski]

¹¹⁴Tylko łyknie powietrza i wnet się podchmieli. Więźniowie, którzy długo byli w zamknięciu, wychodząc na świeże powietrze doświadczają pewnego rodzaju upojenia. [przypis autorski]

TOMASZ

Wolałbym być pod ziemią, w głodzie i chorobie,
Znosić kije i gorsze niżli kije — śledztwo,
Niż tu, w lepszym więzieniu, mieć was za sąsiedztwo. —
Łotry! wszystkich nas w jednym chcą zakopać grobie.

Przyjaźń

FREJEND

Jak to? więc płaczesz po nas — masz kogo żałować.
Czy nie mnie? pytam, jaka korzyść z mego życia?
Jeszcze w wojnie — mam jakiś talencik do bicia,
I mógłbym kilku dońcom¹¹⁵ grzbiety naszpikować.
Ale w pokoju — cóż stąd, że lat sto przeżyję
I będę kłął Moskalów, i umrę — i zgniję.
Na wolności wiek cały byłbym mizerakiem,
Jak proch, albo jak wino miernego gatunku; —
Dziś, gdy wino zatknięto, proch przybito kłakiem,
W kozie mam całą wartość butli i ładunku.
Wytchnąłbym się jak wino z otwartej konewki;
Spaliłbym jak proch lekko z otwartej panewki.
Lecz jeśli mię w łańcuchach stąd na Sybir wysła,
Obaczą mię Litwini bracia i pomyślą:
Wszakci to krew szlachecka, to młódź nasza ginie,
Poczekaj, zbójco caru¹¹⁶, czekaj, Moskwicinie! —
Taki jak ja, Tomaszu, dałby się powiesić,
Żebyś ty jedną chwilę żył na świecie dłużej:
Taki jak ja — ojczyźnie tylko śmiercią służy;
Umarłbym dziesięć razy, byle cię raz wskrzesić, —
Ciebie, lub ponurego poetę Konrada,
Który nam o przyszłości, jak Cygan, powiada. —

Ofiara, Przyjaźń

Szlachcic, Żołnierz

do Konrada

Wierzę, bo Tomasz mówił, żeś ty śpiewak wielki,
Kocham cię, boś podobny także do butelki:
Rozlewasz pieśń, uczuciem, zapalem oddychasz,
Pijem, czujęm, a ciebie ubywa — usychasz.

Poeta

*bierze za rękę Konrada i lży sobie ociera
do Tomasza i Konrada*

Wy wiecie, że was kocham, ale można kochać,
Nie płakać. Otóż, bracia, osuszcie lży wasze; —
Bo jak się raz rozczulę i jak zacznę szlochać,
I herbaty nie zrobię, i ogień zagaszę.

*robi herbatę
Chwila milczenia*

KS. LWOWICZ

Prawda, źle przyjmujemy nowego przybysza;

pokazując Żegotę

W Litwie zły to znak płakać we dniu inkrutowin¹¹⁷ —
Czy nie dosyć w dzień milczym! — he? — jak długa cisza.

¹¹⁵dońcom — chodzi o kozaków zw. dońskimi (tereny ich osiedlenia w Imperium Rosyjskim leżały nad Donem na Ukrainie), którzy tworzyli doborową kawalerię wojska ros.

¹¹⁶caru — gwarowa (z ros.) forma wołacza: carze.

¹¹⁷W Litwie zły to znak płakać we dniu inkrutowin. Nazywają inkrutowinami uroczystość, którą gospodarz obchodzi, wnosząc się do nowego mieszkania. [przypis autorski]

JAKUB
Czy nie ma nowin z miasta?

WSZYSCY
Nowin?

KS. LWOWICZ
Żadnych nowin?

ADOLF
Jan dziś chodził na śledztwo, był godzinę w mieście,
Ale milczy i smutny; — i jak widać z miny,
Nie ma ochoty gadać.

KILKU Z WIĘŹNIÓW
No, Janie! Nowiny?

JAN SOBOLEWSKI
ponuro
Niedobre — dziś — na Sybir — kibitek dwadzieście
Wywieźli.

ŻEGOTA
Kogo? — naszych?

JAN
Studentów ze Żmudzi.

WSZYSCY
Na Sybir?

JAN
I paradnie! — było mnóstwo ludzi.

KILKU
Wywieźli

JAN
Sam widziałem.

JACEK
Widziałeś! — i mego
Brata wywieźli? — wszystkich?.

JAN
Wszystkich, — do jednego
Sam widziałem. — Wracając, prosiłem kaprała
Zatrzymać się; pozwolił chwilę. Stałem z dala,
Skryłem się za słupami kościoła. W kościele
Właśnie msza była; — ludu zebrało się wiele.
Nagle lud cały runął przeze drzwi nawalem,
Z kościoła ku więzieniu. Stałem pod przysionkiem,
I kościół tak był pusty, że w głębi widziałem
Księdza z kielichem w rękę i chłopca ze dzwonkiem.
Lud otoczył więzienie nieruchomym wałem;
Od bram więzienia na plac, jak w wielkie obrzędy,
Wojsko z bronią, z bębniami stało we dwa rzędy;
W pośrodku nich kibitki. — Patrząc, z placu sadzi

Ofiara, Cierpienie, Więzień,
Zesłaniec

Rosjanin, Urzędnik

Policmejster na koniu; — z miny zgadłbyś łatwo,
Że wielki człowiek, wielki tryumf poprowadzi:
Tryumf Cara północy, zwycięzcy — nad dziatwą. —
Wkrótce znak dano bębniem i ratusz otwarty —
Widziałem ich: — za każdym z bagnietem szły warty,
Małe chłopcy, znędzniałe, wszyscy jak rekruci
Z golonymi głowami; — na nogach okuci.
Biedne chłopcy — najmłodszy, dziesięć lat, niebożę,
Skarżył się, że łańcucha podźwignąć nie może;
I pokazywał nogę skrwawioną i nagą.
Policmejster przejeżdża, pyta, czego żądał;
Policmejster człek ludzki, sam łańcuch oglądał:
«Dziesięć funtów, zgadza się z przepisana wagą». —
Wywiedli Janczewskiego; — poznałem, oszpetniał,
Szczerniał, schudł, ale jakoś dziwnie wyszlachetniał.
Ten przed rokiem swawolny, ładny chłopczyk mały,
Dziś poglądał z kibitki, jak z odludnej skały
Ów Cesarz! — okiem dumnym, suchym i pogodnym;
To zdawał się pocieszać spółników niewoli,
To lud żegnał uśmiechem, gorzkim, lecz łagodnym,
Jak gdyby im chciał mówić: nie bardzo mię boli.
Wtem zdało mi się, że mnie napotkał oczyma,
I nie widząc, że kapral za suknią mię trzyma,
Myślił, że uwolniony; — dłoń swą ucałował,
I skinął ku mnie, jakby żegnał i wieszował; —
I wszystkich oczy nagle zwróciły się ku mnie,
A kapral ciągnął gwałtem, ażeby się schował;
Nie chciałem, tylko staną bliżej przy kolumnie.
Uważałem na więźnia postawę i ruchy: —
On postrzegł, że lud płacze patrząc na łańcuchy,
Wstrząsł nogą łańcuch, na znak, że mu niezbyt ciężki. —
A wtem zacięto konia, — kibitka runęła —
On zdjął z głowy kapelusz, wstał i głos natężył,
I trzykroć krzyknął: «Jeszcze Polska nie zginęła». —
Wpadli w tłum; — ale długo ta ręka ku niebu,
Kapelusz czarny jako chorągiew pogrzebu,
Głowa, z której włos przemoc odarła bezwstydną,
Głowa niezawstydzona, dumna, z dała widna,
Co wszystkim swą niewinność i hańbę obwieszcza
I wystaje z czarnego tyłu głów natłoku,
Jak z morza łeb delfina, nawałnicy wieszczą,
Ta ręka i ta głowa zostały mi w oku,
I zostaną w mej myśli, — i w drodze żywota
Jak kompas pokażą mi, powiodą, gdzie cnota:
Jeśli zapomnę o nich, Ty, Boże na niebie,
Zapomnij o mnie. —

KS. LWOWICZ

Amen za was.

KAŻDY Z WIĘŹNIÓW

I za siebie.

JAN SOBOLEWSKI

Tymczasem zajeżdżały inne rzędem długim
Kibitki; — ich wsadzano jednego po drugim.
Rzuciłem wzrok po ludu ściśnionego kupie,

Dziecko

Święty, Polak, Patriotą,
Przemiana, Cnota

Niewola, Strach, Przemoc

Po wojsku, — wszystkie twarze poblady jak trupie;
 A w takim tłumie taka była cichość głucha,
 Żem sływał każdy krok ich, każdy dźwięk łańcucha.
 Dziwna rzecz! wszyscy czuli, jak nieludzka kara:
 Lud, wojsko czuje, — milczy, — tak boją się cara.
 Wywiedli ostatniego; — zdało się, że wzbraniał,
 Lecz on biedny iść nie mógł, co chwila się ślaniał,
 Z wolna schodził ze schodów i ledwie na drugi
 Szczebel stąpił, stoczył się i upadł jak długi;
 To Wasilewski, siedział tu w naszym sąsiedztwie;
 Dano mu tyle kijów onegdaj na śledztwie,
 Że mu odtąd krwi kropli w twarzy nie zostało.
 Żołnierz przyszedł i podjął z ziemi jego ciało,
 Niósł w kibitkę na ręku, ale ręką drugą
 Tajemnie lży ocierał; — niósł powoli, długo
 Wasilewski nie zemdłał, nie zwisnął, nie ciężał,
 Ale jak padł na ziemię prosto, tak otężał.
 Niesiony, jak słup sterczał i jak z krzyża zdjęte
 Ręce miał nad barkami żołnierza rozpięte;
 Oczy straszne, zbielałe, szeroko rozwarte; —
 I lud oczy i usta otworzył; — i razem
 Jedno westchnienie z piersi tysiąca wydarte,
 Głębokie i podziemne jęknęło dokoła,
 Jak gdyby jękły wszystkie groby spod kościoła.
 Komenda je zgłuszyła bębniem i rozkazem:
 «Do broni — marsz!» — ruszono, a środkiem ulicy
 Puściła się kibitka lotem błyskawicy.
 Jedna pusta; — był więzień, ale niewidomy¹¹⁸;
 Rękę tylko do ludu wyciągnął spod słomy,
 Siną, rozwartą, trupią; trząśł nią, jakby żegnał;
 Kibitka w tłum wjechała; — nim bicz tłumy przegnał,
 Stanęli przed kościołem; i właśnie w tej chwili
 Słyszałem dzwonek, kiedy trupa przewozili.
 Spojrzałem w kościół pusty i rękę kapłańską
 Widziałem, podnoszącą ciało i krew Pańską,
 I rzekłem: Panie! Ty, co sądami Piłata
 Przelałeś krew niewinną dla zbawienia świata,
 Przyjm tę spod sądów cara ofiarę dziecinną,
 Nie tak świętą ni wielką, lecz równie niewinną.

Ofiara, Śmierć, Trup

Chrystus

Krew, Ciało, Chleb, Wino,
 Obrzędy, Ksiądz

Chrystus

Długie milczenie

JÓZEF

Czytałem ja o wojnach; — w dawnych, dzikich czasach,
 Piszą, że tak okropne wojny prowadzono,
 Że nieprzyjaciół drzewom nie przepuszczał w lasach
 I że z drzewami na pniu zasiewy palono.
 Ale car mędrszy, srożej, głębiej Polskę krwawi,
 On nawet ziarna zboża zabiera i dławi;
 Sam szatan mu metodę zniszczenia tłumaczy.

Zbrodnia, Szatan, Śmierć,
 Ojczyzna, Rosja

KOŁAKOWSKI

I uczniowi najlepszą nagrodę wyznaczy.

Chwila milczenia

KS. LWOWICZ

Pobożność, Modlitwa,
 Ksiądz, Los

¹¹⁸niewidomy — niewidoczny.

Bracia, kto wie, ów więzień może jeszcze żyje;
Pan Bóg to sam wie tylko i kiedyś odkryje.
Ja, jak ksiądz, pomodłę się, i wam radzę szczerze
Zmówić za męczennika spoczynek pacierze. —
Kto wie, jaka nas wszystkich czeka jutro dola.

ADOLF

Zmówże i po Ksawerym pacierz, jeśli wola;
Wiesz, że on, nim go wzięli, w łeb sobie wystrzelił.

FREJEND

Łebski! — To z nami uczty wesołe on dzielił,
Jak przyszło dzielić biedę, on w nogi ze świata.

KS. LWOWICZ

Nieźle by i za tego pomodlić się brata.

JANKOWSKI

Wiesz, księżu: dalibógże, drwię ja z twojej wiary:
Cóż stąd, choćbym był gorszym niż Turki, Tatarzy,
Choćbym został złodziejem, szpiegiem, rozbójnikiem,
Austryjakiem, Prusakiem, carskim urzędnikiem;
Jeszcze tak prędko bożej nie lękam się kary; —
Wasilewski zabity, my tu — a są cary.

FREJEND

Toż chciałem mówić, dobrze, żeś ty za mnie zgrzeszył; —
Ale pozwól odetchnąć, bom całkiem osłupiał
Słuchając tych powieści — człek splotał się, zgłupiał.
Ej, Feliksie, żebyś ty nas trochę pocieszył!
Ty, jeśli zechcesz, w piekle diabła byś rozśmieszył.

KILKU WIĘŹNIÓW

Zgoda, zgoda, Feliksie, musisz gadać, śpiewać,
Feliks ma głos, hej, Frejend, hej, wina nalewać.

ŻEGOTA

Stójcie na chwilę — ja też szlachcic sejmikowy,
Choć ostatni przybyłem, nie chcę cicho siedzieć;
Józef nam coś o ziarnkach mówił, — na te mowy
Gospodarz winien z miejsca swego odpowiedzieć.
Lubo car wszystkie ziarna naszego ogrodu
Chce zabrać i zakopać w ziemię w swoim carstwie,
Będzie drożyna, ale nie bójcie się głodu;
Pan Antoni już pisał o tym gospodarstwie.

JEDEN Z WIĘŹNIÓW

Jaki Antoni?

ŻEGOTA

Znacie bajkę Goreckiego¹¹⁹?

A raczej prawdę?

Samobójstwo

Rozpacz, Zwątpienie, Kara,
Sprawiedliwość, Urzędnik,
Rosjanin, Niemiec

Szlachcic

Ojczyzna, Naród, Rosja,
Gospodarz

¹¹⁹bajkę Goreckiego — poniżej Żegota przytacza treść bajki *Diabeł i zboże* Antoniego Goreckiego (1787–1861), poety i bajkopisarza, uczestnika kampanii napoleońskich, a następnie powstania listopadowego; z Mickiewiczem zaprzyjaźnił się już na emigracji, później jeszcze połączyły ich również więzy rodzinne (syn Goreckiego, Tadeusz, poślubił Marię Mickiewiczównę).

KILKU

Jaką? Powiedz nam, kolego.

ŻEGOTA

Gdy Bóg wygnał grzesznika z rajskiego ogrodu,
Nie chciał przecie, ażeby człowiek umarł z głodu;
I rozkazał aniołom zboże przysposobić
I rozsypać ziarnami po drodze człowieka.
Przyszedł Adam, znalazł je, obejrzał z daleka
I odszedł; bo nie wiedział, co ze zbożem robić.
Aż w nocy przyszedł diabeł mądry i tak rzecze:
«Niedaremnie tu Pan Bóg rozsypał garść żyta,
Musi tu być w tych ziarnach jakaś moc ukryta;
Schowajmy je, nim człowiek ich wartość dociecze».
Zrobił rogiem rów w ziemi i nasypał żytem,
Napłwał i ziemią nakrył, i przybił kopytem; —
Dumny i rad, że boże zamiary przeniknął,
Całym gardłem rozśmiał się i ryknął, i zniknął.
Aż tu wiosną, na wielkie diabła zadziwienie,
Wyrasta trawa, kwiecie, kłosy i nasienie.
O wy! co tylko na świat idziecie z północą¹²⁰,
Chytróść rozumem, a złość nazywacie mocą;
Kto z was wiarę i wolność znajdzie i zagrzebie,
Myśli Boga oszukać — oszuka sam siebie.

Odrodzenie przez grób,
Bóg, Szatan

JAKUB

Brawo, Antoni! pewnie Warszawę nawiedzi
I za tę bajkę znowu z rok w kozie posiedzi.

Słowo, Kłamstwo, Prawda

FREJEND

Dobre to — lecz ja znowu do Feliksa wracam.
Wasze bajki — i co mi to za poezyje,
Gdzie muszę głowę trudnić, niżli sens namacam;
Nasz Feliks z piosenkami niech żyje i pije!

Szlachcic, Sarmata, Poezja

nalewa mu wino

JANKOWSKI

A Lwowicz co? — on pacierz po umarłych mówi!
Posłuchajcie, zaśpiewam piosnkę Lwowiczowi.

Bunt, Rozpacz, Przemoc,
Zwątpienie, Pobożność,
Bóg, Sprawiedliwość

śpiewa

Mówcie, jeśli wola czyja,
Jezus Maryja.
Nim uwierzę że nam sprzyja
Jezus Maryja:
Niech wprzód łotrów powybijają
Jezus Maryja.

Tam car jak dzika bestyja,
Jezus Maryja!
Tu Nowosilcow jak żmija,
Jezus Maryja!

Póki cała carska szyja,
Jezus Maryja,
Póki Nowosilcow pija,

¹²⁰z *północą* — z zasadami, którymi kieruje się mocarstwo północne, carat rosyjski.

Jezus Maryja,
Nie uwierzę, że nam sprzyja
Jezus Maryja.

KONRAD

Śluchaj, ty! — tych mnie imion przy kielichach wara.
Dawno nie wiem, gdzie moja podziła się wiara,
Nie mieszam się do wszystkich świętych z litaniji,
Lecz nie dozwolę bluźnić imienia Maryi.

KAPRAL

podchodząc do Konrada

Dobrze, że Panu jedno to zostało imię —
Choć szuler zgrany wszystko wyrzuci z kalety,
Nie zgrał się, póki jedną ma sztukę monety.
Znajdzie ją w dzień szczęśliwy, więc z kalety wyjmie,
Więc da w handel na procent, Bóg pobłogosławi,
I większy skarb przed śmiercią, niżli miał, zostawi.
To imię, Panie, nie żart — więc mnie się zdarzyło
W Hiszpaniji, lat temu — o, to dawno było,
Nim car mię tym oszpecił mundurem szelmowskim —
Więc byłem w legijonach, naprzód pod Dąbrowskim,
A potem wszedłem w sławny pułk Sobolewskiego.

SOBOLEWSKI

To mój brat!

KAPRAL

O mój Boże! pokój duszy jego!

Walny żołnierz — tak — zginął od pięciu kul razem;
Nawet podobny Panu. — Otóż — więc z rozkazem
Brata Pana jechałem w miasteczko Lamego —
Jak dziś pamiętam — więc tam byli Francuziska:
Ten gra w kości, ten w karty, ten dziewczęta ściska —
Nuż beczeć; — Każdy Francuz, jak podpije, beczy.
Jak zaczął tedy śpiewać wszyscy nic do rzeczy,
Siwobrode wąsiale takie pieśni tłuste!
Aż był wstyd mnie młodemu. — Z rozpusty w rozpustę,
Dalej bredzić na świętych; — otóż z większych w większe
Grzechy lażąc, nuż bluźnić na Pannę Najświętszą —
A trzeba wiedzieć, że mam patent sodalisa¹²¹
I z powinności bronię Maryi imienia —
Więc ja im perswadować: — Stulcie pysk, do bisa!
Więc umilkli, nie chcąc mieć ze mną do czynienia. —

Konrad zamysła się, inni zaczynają, rozmowę

Ale no Pan posłuchaj, co się stąd wyświęci.
Po zwadzie poszliśmy spać, wszyscy dobrze cięci —
Aż w nocy trąbią na koń — zaczął obóz trwożyć —
Francuzi nuż do czapek, i nie mogą włożyć: —
Bo nie było na co wdziać, — bo każdego główka
Była ślicznie odcięta nożem jak makówka.
Szelma gospodarz porznął jak kury w folwarku; —;
Patrząc, więc moja głowa została na karku;

¹²¹ *patent sodalisa* — dokument członkostwa w sodalicji mariańskiej (por. łac. *sodalitium*, towarzystwo, bractwo, związek), tj. bractwa, którego członkowie oddają szczególną cześć Najświętszej Marii Pannie (pierwsze takie związki zaczęły powstawać w XVI w.).

Matka Boska

Żołnierz, Wspomnienia,
Wojna

Przedmurze
chrześcijaństwa, Polak,
Pobożność, Pijaństwo

Morderstwo

W czapce kartka łacińska, pismo nie wiem czyje:
«*Vivat Polonus, unus defensor Mariae*»¹²².
Otóż widzisz Pan, że ja tym imieniem żyję.

JEDEN Z WIĘŹNIÓW
Feliksie, musisz śpiewać; nalać mu herbaty
Czy wina. —

FELIKS
Jednogłośnie decydują braty,
Że muszę być wesoły. Chociaż serce pęka,
Feliks będzie wesoły i będzie piosenka.

śpiewa

Nie dbam, jaka spadnie kara,
Mina¹²³, Sybir czy kajdany.
Zawsze ja wierny poddany
Pracować będę dla cara;

W minach kruszec kując młotem,
Pomyślę: ta mina szara
To żelazo, — z niego potem
Zrobi ktoś topór na cara.

Gdy będę na zaludnieniu,
Pojmę córeczkę Tatara;
Może w moim pokoleniu
Zrodzi się Paleń¹²⁴ dla cara.

Gdy w kolonijach osiedzę,
Ogród zorzę, grzędy skopię,
A na nich co rok siać będę
Same lny, same konopie.

Z konopi ktoś zrobi nici —
Srebrem obwita nić szara
Może się kiedyś poszczyci,
Że będzie szarfą dla cara¹²⁵.

CHÓR

śpiewa

Zrodzi się Paleń dla cara
ra — ra — ra — ra — ra — ra —

SUZIN
Lecz cóż to Konrad cicho zasępiony siedzi,
Jakby obliczał swoje grzechy do spowiedzi?
Feliksie, on nie słyszał zgoła twoich pieni;
Konradzie! — patrzcie — zbladnął, znowu się czerwieni.
Czy on słaby?

¹²²*Vivat Polonus, unus defensor Mariae* (łac.) — Niech żyje Polak, jedyny obrońca Marii — przygoda, jak się zdaje, oparta o wydarzenie rzeczywiste. Opowiedział je uczestnik tamtych walk Adam Amilkar Kosiński pod tym właśnie łacińskim tytułem w jednym ze swych *Opowiadań żołnierskich* (Lipsk 1845).

¹²³*mina* — (z franc.) kopalnia.

¹²⁴*Paleń* — hr. Piotr Pahlen (1746–1826) minister rosyjski, organizator spisku, który doprowadził do zamordowania cara Pawła I (1801).

¹²⁵*szarfą dla cara* — szarfą, stanowiącą dekorację munduru carskiego, udusili spiskowcy cara Pawła.

FELIKS

Stój, cicho — zgodłem, że tak będzie —
O, my znamy Konrada, co to znaczy, wiemy.
Północ jego godzina. — Teraz Feliks niemy,
Teraz, bracia, piosenkę lepszą posłyszemy.
Ale muzyki trzeba; — ty masz flet, Frejendzie,
Graj dawną jego nutę, a my cicho stójmy
I kiedy trzeba, głosy do chóru nastrójmy.

JÓZEF

patrząc na Konrada

Bracia! duch jego uszedł i błądzi daleko:
Jeszcze nie wrócił — może przyszłość w gwiazdach czyta,
Może się tam z duchami znajomymi wita,
I one mu powiedzą, czego z gwiazd docieką.
Jak dziwne oczy — błyszczą ogień pod powieką,
A oko nic nie mówi i o nic nie pyta;
Duszy teraz w nich nie ma; błyszczą jak ogniska
Zostawione od wojska, które w nocy cieniu
Na daleką wyprawę ruszyło w milczeniu —
Nim zgasną, wojsko wróci na swe stanowiska.

Frejend próbuje różnych nut

KONRAD

śpiewa

Pieśń ma była już w grobie, już chłodna, —
Krew poczuła — spod ziemi wygląda —
I jak upiór powstaje krwi głodna:
I krwi żąda, krwi żąda, krwi żąda.
Tak! zemsta, zemsta, zemsta na wroga,
Z Bogiem i choćby mimo Boga!

Chór powtarza

I Pieśń mówi: ja pójdę wieczorem,
Naprzód braci rodaków gryźć muszę,
Komu tylko zapuszczę kły w duszę,
Ten jak ja musi zostać upiorem.
Tak! zemsta, zemsta, etc. etc.

Potem pójdziem, krew wroga wypijem,
Ciało jego rozrąbiem toporem:
Ręce, nogi goździami przybijem,
By nie powstał i nie był upiorem.

Z duszą jego do piekła iść musim,
Wszyscy razem na duszy usiędziem,
Póki z niej nieśmiertelność wydusim,
Póki ona czuć będzie, gryźć będziem.
Tak! zemsta, zemsta, etc. etc.

KS. LWOWICZ

Konradzie, stój, dla Boga, to jest pieśń pogańska.

KAPRAL

Jak on okropnie patrzy, — to jest pieśń szatańska.

przestają śpiewać

Poeta, Duch, Oko

Upiór, Wampir, Zemsta,
Wróg, Krew, Nienawiść,
Naród, Poezja

Poezja, Szatan

KONRAD
z towarzyszeniem fletu
Wznoszę się! lecę! tam, na szczyt opoki —
Już nad plemieniem człowieczem,
 Między proroki.
Stąd ja przyszłości brudne obłoki
Rozcinam moją żrenicą jak mieczem;
Rękami jak wichrami mgły jej rozdieram —
Już widno — jasno — z góry na ludy spojieram —
Tam księga sybillińska¹²⁶ przyszłych losów świata —
 Tam, na dole!
Patrz, patrz, przyszłe wypadki i następne lata,
 Jak drobne ptaki, gdy orła postrzegą,
 Mnie, orła na niebie!
 Patrz, jak do ziemi przypadają, biegną,
 Jak się stado w piasek grzebie —
 Za nimi, hej, za nimi oczy me sokole,
 Oczy błyskawice,
Za nimi szpony moje! — dostrzegę je, schwyczę.

Cóż to? jaki ptak powstał i roztacza pióra,
 Zasłania wszystkich, okiem mię wyzywa;
Skrzydła ma czarne jak burzliwa chmura,
A szerokie i długie na kształt tęczy łuku.
 I niebo całe zakrywa —

Wizja, Poeta, Duch,
Pojedynek, Ptak

Oko

Oko, Wzrok

To kruk olbrzymi — ktoś ty? — ktoś ty, kuku?
Ktoś ty? — jam orzeł! — patrzy kruk — myśl moje płacze!
Ktoś ty? — jam gromowładny! —
Spojrzał na mnie — w oczy mię jak dymem uderzył,
 Myśli moje miesza — płacze —

KILKU WIĘŹNIÓW
Co on mówi! — co — co to — patrz, patrz, jaki błądy!

porywają Konrada
Uspokój się...

KONRAD
 Stój! stójcie! — jam się z krukiem zmierzył —
Stójcie — myśli rozplączę —
 Pieśń skończę — skończę —

śłania się
KS. LWOWICZ
Dosyc tych pieśni.

INNI
 Dosyc.

KAPRAL
 Dosyc — Pan Bóg z nami —
Dzwonek! — słyszycie dzwonek? — runt, runt pod bramami!
Goście ogień — do siebie!

¹²⁶księga sybillińska — wg legendy zawierała przepowiednie wieszczki Sybilli.

JEDEN Z WIĘŹNIÓW

patrząc w okno

Bramę odemknęli —

Konrad osłabł — zostawcie — sam, sam jeden w celi!

Uciekają wszyscy

SCENA II. IMPROWIZACJA

KONRAD

po długim milczeniu

Samotność — cóż po ludziach, czy-m śpiewak dla ludzi?
Gdzie człowiek, co z mej pieśni całą myśl wysłucha,
Obejmie okiem wszystkie promienie jej ducha?
Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi:
Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie;
Myśl z duszy leci bystro, nim się w słowach złamie,
A słowa myśl pochłoną i tak drżą nad myślą,
Jak ziemia nad połkniętą, niewidzialną rzeką.
Z drżenia ziemi czyż ludzie głęb nurtów docieką.
Gdzie pędzi, czy się domyślą? —

Poeta, Poezja, Samotnik,
Dusza, Pycha

Słowo

Uczucie krąży w duszy, rozpala się, żarzy,
Jak krew po swych głębokich, niewidomych cieśniach;
Ile krwi tylko ludzie widzą w mojej twarzy,
Tyle tylko z mych uczuć dostrzegą w mych pieśniach.

Pieśni ma, tyś jest gwiazdą za granicą świata!
I wzrok ziemski, do ciebie wysłany za gońca,
Choć szklanne weźmie skrzydła¹²⁷, ciebie nie dolata,
Tylko o twoją mleczną drogę się uderzy;
Domyśla się, że to słońca,
Lecz ich nie zliczy, nie zmierzy.

Nauka, Mądrość, Wzrok

Wam, pieśni, ludzkie oczy, uszy, niepotrzebne; —
Płyńcie w duszy mej wnętrzościach,
Świećcie na jej wysokościach,
Jak strumienie podziemne, jak gwiazdy nadniebne.
Ty Boże, ty naturo! dajcie posłuchanie. —
Godna to was muzyka i godne śpiewanie. —
Ja mistrz!

Bóg, Natura

Ja mistrz wyciągam dłonie!
Wyciągam aż w niebiosy i kładę me dłonie
Na gwiazdach jak na szklanych harmoniki krągach.
To nagłym, to wolnym ruchem,
Kręcę gwiazdy moim duchem.
Milijon tonów płynie; w tonów milionie
Każdy ton ja dobyłem, wiem o każdym tonie;
Zgadzam je, dzielę i łączę,
I w tęcze, i w akordy, i we strofy płącę,
Rozlewam je we dźwiękach i w błyskawic wstęgach. —

Stworzenie, Muzyka,
Gwiazda, Duch,
Nieśmiertelność

Odjąłem ręce, wzniosłem nad świata krawędzie,
I kręgi harmoniki wstrzymały się w pędzie.
Sam śpiewam, słyszę me śpiewy —
Długie, przeciągłe jak wichru powiewy,

¹²⁷szklanne... skrzydła — obrazowo w znaczeniu: teleskop.

Przewiewają ludzkiego rodu całe tonie,
Jęczą żalem, ryczą burzą,
I wieki im głucho wtórzają;
A każdy dźwięk ten razem gra i płonie,
Mam go w uchu, mam go w oku,
Jak wiatr, gdy fale kołysze,
Po świstach lot jego słyszę,
Widzę go w szacie obłoku.
Boga, natury godne takie pienie!
Pieśń to wielka, pieśń-tworzenie.
Taka pieśń jest siła, dzielność,
Taka pieśń jest nieśmiertelność!
Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę,
Cóż Ty większego mogłeś zrobić — Boże?
Patrz, jak te myśli dobywam sam z siebie,
Wcielam w słowa, one lecą,
Rozsypują się po niebie,
Toczą się, grają i świecą;
Już dalekie, czuję jeszcze,
Ich wdziękami się lubuję,
Ich okrągłość dłonią czuję,
Ich ruch myślą odgaduję:
Kocham was, me dzieci wieszczel!
Myśli moje! gwiazdy moje!
Czucia moje! wichry moje!
W pośrodku was jak ojciec wśród rodziny stoję,
Wy wszystkie moje!

Bóg, Natura

Depczę was, wszyscy poeci,
Wszyscy mędrce i proroki,
Których wielbił świat szeroki.
Gdyby chodzili dotąd wśród swych dusznych¹²⁸ dzieci,
Gdyby wszystkie pochwały i wszystkie oklaski
Słyszeli, czuli i za słuszne znali,
I wszystkie sławy każdodziennego blaski
Promieniami na wieńcach swoich zapalali;
Z całą pochwałą muzyką i wieńców ozdobą,
Zebraną z wieków tyła i z pokoleń tyła,
Nie czuliby własnego szczęścia, własnej mocy
Jak ja dziś czuję w tej samotnej nocy:
Kiedy sam śpiewam w sobie,
Śpiewam samemu sobie.
Tak! — czuły jestem, silny jestem i rozumny. —
Nigdy nie czułem, jak w tej chwili —
Dziś mój zenit, moc moja dzisiaj się przesili,
Dziś poznam, czym najwyższy, czyli tylko dumny;
Dziś jest chwila przeznaczona,
Dziś najsilniej wyteżę duszy mej ramiona —
To jest chwila Samsona,
Kiedy więzien i ślepy dumał u kolumny.
Zrzucę ciało i tylko jak duch wezmę pióra —
Potrzeba mi lotu,
Wylecę z planet i gwiazd kołowrotu,
Tam dojdę, gdzie graniczą Stwórca i natura.

Prometeusz, Bóg

¹²⁸dusznych — duchowych.

I mam je, mam je, mam — tych skrzydeł dwoje;
Wystarczą: — od zachodu na wschód je rozszerzę,
Lewym o przeszłość, prawym o przyszłość uderzę.
I dojdę po promieniach uczucia — do Ciebie!

I zajrzę w uczucia Twoje,
O Ty! o którym mówią, że czujesz na niebie!
Jam tu, jam przybył, widzisz, jaka ma potęga!
Aż tu moje skrzydło sięga.
Lecz jestem człowiek, i tam, na ziemi me ciało;
Kochałem tam, w ojczyźnie serce me zostało —

Ciało, Serce

Ale ta miłość moja na świecie,
Ta miłość nie na jednym spoczęła człowieku
Jak owad na róży kwiecie:
Nie na jednej rodzinie, nie na jednym wieku.
Ja kocham cały naród! — objąłem w ramiona
Wszystkie przeszłe i przyszłe jego pokolenia,
Przycisnąłem tu do łona,
Jak przyjaciel, kochanek, małżonek, jak ojciec:
Chcę go dźwignąć, uszczęśliwić,
Chcę nim cały świat zadziwić,
Nie mam sposobu i tu przyszedłem go dociec.
Przyszedłem zbrojny całą myśli władzą,
Tej myśli, co niebiosom Twe gromy wydarła,
Śledziła chód Twych planet, głąb morza rozwarła —
Mam więcej, tę Moc, której ludzie nie nadadzą,
Mam to uczucie, co się samo w sobie chowa
Jak wulkan, tylko dymi niekiedy przez słowa.
I Mocy tej nie wzięłem z drzewa edeńskiego,
Z owocu wiadomości złego i dobrego;
Nie z ksiąg ani z opowiadań,
Ani z rozwiązania zadań,
Ani z czarodziejskich badań.
Jam się twórcą urodził:
Stamtąd przyszły siły moje,
Skąd do Ciebie przyszły Twoje,
Boś i Ty po nie nie chodził:
Masz, nie boisz się stracić; i ja się nie boję.
Czyś Ty mi dał, czy wzięłem, skąd i Ty masz — oko
Bystre, potężne: w chwilach mej siły — wysoko
Kiedy na chmur spojrzę szlaki
I wędrownie słyszę ptaki,
Żeglujące na ledwie dostrzeżonym skrzydle;
Zechcę i wnet je okiem zatrzymam jak w sidle —
Stado pieśń żalospasną dzwoni,
Lecz póki ich nie puszcze, Twój wiatr ich nie zgoni.
Kiedy spojrzę w kometę z całą mocą duszy,
Dopóki na nią patrzę, z miejsca się nie ruszy.
Tylko ludzie skazitelni,
Marni, ale nieśmiertelni,
Nie służą mi, nie znają — nie znają nas obu,
Mnie i Ciebie.
Ja na nich szukam sposobu
Tu, w niebie.
Tę władzę, którą mam nad przyrodzeniem,
Chcę wyrzucić na ludzkie dusze,
Jak ptaki i jak gwiazdy rządę mym skinieniem,

Naród, Patriotyzm, Miłość,
Ojczyzna

Nauka, Mądrość

Poeta

Oko

Kondycja ludzka

Władza

Tak bliźnich rozrządzać muszę.
Nie bronią — broń broń odbije,
Nie pieśniami — długo rosną,
Nie nauką — prędko gnije,
Nie cudami — to zbyt głośno.
Chcę czuciem rządzić, które jest we mnie;
Rządzić jak Ty wszystkimi zawsze i tajemnie: —
Co ja zechcę, niech wnet zgadną,
Spełnią, tym się uszczęśliwią,
A jeżeli się sprzeciwią,
Niechaj cierpią i przepadną.
Niech ludzie będą dla mnie jak myśli i słowa,
Z których, gdy zechcę, pieśni wiąże się budowa; —
Mówią, że Ty tak władasz!
Wiesz, żem myśli nie popsuł, mowy nie umorzył;
Jeśli mnie nad duszami równą władzę nadasz,
Ja bym mój naród jak pieśń żywą stworzył,
I większe niżli Ty zrobiłbym dziwo,
Zanuciłbym pieśń szczęśliwą!

Daj mi rząd dusz! — Tak gardzę tą martwą budową,
Która gmin światem zowie i przywykl ją chwalić,
Żem nie próbował dotąd, czyli moje słowo
Nie mogłoby jej wnet zwalić.
Lecz czuję w sobie, że gdybym mą wolę
Ścisnął, natężył i razem wyświecił,
Może bym sto gwiazd zgasił, a drugie sto wzniecił —
Bo jestem nieśmiertelny! i w stworzenia kole
Są inni nieśmiertelni; — wyższych nie spotkałem —
Najwyższy na niebiosach! — Ciebie tu szukałem,
Ja najwyższy z czujących na ziemnym padole.
Nie spotkałem Cię dotąd — żeś Ty jest, zgaduję;
Niech Cię spotkam i niechaj Twą wyższość uczuję —
Ja chcę władzy, daj mi ją, lub wskaż do niej drogę!
O prorokach, dusz władcach, że byli, słyszałem,
I wierzę; lecz co oni mogli, to ja mogę,
Ja chcę mieć władzę, jaką Ty posiadasz,
Ja chcę duszami władać, jak Ty nimi władasz.

*Długie milczenie
z ironią*

Milczysz, milczysz! wiem teraz, jam Cię teraz zbałał,
Zrozumiałem, coś Ty jest i jakeś Ty władał. —
Kłamca, kto Ciebie nazywał miłością,
Ty jesteś tylko mądrością.
Ludzie myślą, nie sercem, Twych dróg się dowiedzą;
Myślą, nie sercem, składy broni Twej wyśledzą —
Ten tylko, kto się wrył w księgi,
W metal, w liczbę, w trupie ciało,
Temu się tylko udało
Przywłaszczyć część Twej potęgi.
Znajdzie truciznę, proch, parę,
Znajdzie blaski, dymy, huki,
Znajdzie prawność, i złą wiarę
Na mędrki i na nieuki.
Myśłom oddałeś świata użycie,
Serca zostawiasz na wiecznej pokucie,

Nieśmiertelność, Obraz
świata

Bóg

Bunt, Bóg, Miłość,
Mądrość, Serce, Rozum

Nauka

Daleś mnie najkrótsze życie
I najmocniejsze uczucie. —

Milczenie

Czym jest me czucie?
Ach, iskrą tylko!
Czym jest me życie?
Ach, jedną chwilką!
Lecz te, co jutro rykną, czym są dzisiaj gromy?
Iskrą tylko.
Czym jest wieków ciąg cały, mnie z dziejów wiadomy?
Jedną chwilką.
Z czego wychodzi cały człowiek, mały świątek?
Z iskry tylko.
Czym jest śmierć, co rozprószy myśli mych dostatek?
Jedną chwilką.
Czym był On, póki światy trzymał w swoim łonie?
Iskrą tylko.
Czym będzie wieczność świata, gdy On go pochłonie?
Jedną chwilką.

Kondycja ludzka

Brat

GŁOS Z LEWEJ STRONY¹²⁹130

Wsiąść muszę
Na duszę
Jak na koń.
Goń! goń
W cwał, w cwał!

Anioł, Szatan, Walka, Duch

GŁOS Z PRAWEJ

Co za szal!
Brońmy go, brońmy,
Skrzydłem osłońmy

Chwila i iskra, gdy się przedłuża, rozpala —
Stwarza i zwała.
Śmiało, śmiało! tę chwilę rozdlużmy, rozdalmy,
Śmiało, śmiało! tę iskrę rozniećmy, rozpalmy —
Teraz — dobrze — tak. Jeszcze raz Ciebie wyzywam,
Jeszcze po przyjacielsku duszę Ci odkrywam.
Milczysz, — wszakżeś z Szatanem walczył osobiście?
Wyzywam Cię uroczyście.
Nie gardź mną, ja nie jeden, choć sam tu wzniesiony.
Jestem na ziemi sercem z wielkim ludem zbratan,
Mam ja za sobą wojska, i mocy, i trony;
Jeśli ja będę bluźnierca,
Ja wydam Tobie krwawszą bitwę niżli Szatan:
On walczył na rozumy, ja wyzwę na serca.
Jam cierpiał, kochał, w mękach i miłości wzrosłem;
Kiedyś mnie wydarł osobiste szczęście,

Miłość

¹²⁹Głos z lewej strony — ducha złego, z prawej — anioła.

¹³⁰Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie.

Na własnej piersi ja skrwawiłem pięście,
Przeciw Niebu ich nie wzniosłem.

GŁOS¹³¹

Rumaka
Przedzierzgnę w ptaka.
Orlimi pióry
Do góry!
W lot!

GŁOS

Gwiazdo spadająca!
Jaki szal
W otchłań cię strąca!

Teraz duszą jam w moją ojczyznę wcielony;
Ciałem połknąłem jej duszę,
Ja i ojczyzna to jedno.
Nazywam się Milijon — bo za milijony
Kocham i cierpię katusze.
Patrzę na ojczyznę biedną,
Jak syn na ojca wplecionego w koło;
Czuję całego cierpienia narodu,
Jak matka czuje w łonie bole swego płodu.
Cierpię, szaleję — a Ty mądrze i wesoło
Zawsze rządzisz,
Zawsze sądzisz,
I mówią, że Ty nie błędzisz!

Matka

Słuchaj, jeśli to prawda, com z wiarą synowską
Słyszał, na ten świat przychodząc,
Że Ty kochasz; — jeżeliś Ty kochał świat rodząc,
Jeśli ku zrodzonemu masz miłość ojcowską; —
Jeżeli serce czułe było w liczbie zwierząt,
Któreś Ty w arce zamknął i wyrwał z powodzi; —
Jeśli to serce nie jest potwór, co się rodzi
Przypadkiem, ale nigdy lat swych nie dochodzi; —
Jeśli pod rządem Twoim czułość nie jest bezrząd,
Jeśli w milion ludzi krzyczących «ratunku!»
Nie patrzysz jak w zawile zrównanie rachunku; —
Jeśli miłość jest na co w świecie Twym potrzebną
I nie jest tylko Twoją omyłką liczebną...

Serce

GŁOS¹³²

Orła w hydrę!
Oczy mu wydrę.
Do szturmu dalej

¹³¹Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie (jak w poprzednim analogicznym przypadku).

¹³²Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie (jak w poprzednim analogicznym przypadku).

Dymi! pali!
Ryk! grzmot!

GŁOS

Z jasnego słońca
Kometo błędu!
Gdzie koniec twego pędu?
Bez końca, bez końca!

Milczysz! — Jam Ci do głębi serce me otworzył,
Zaklinam, daj mi władzę: — jedna część jej licha,
Część tego, co na ziemi osiągnęła pycha,
Z tą jedną cząstką ileż ja bym szczęścia stworzył!
Milczysz! — nie dasz dla serca, dajże dla rozumu. —
Widzisz, żem pierwszy z ludzi i z aniołów tłumu,
Że Cię znam lepiej niżli Twoje archanioły,
Wart, żebyś ze mną władzę dzielił się na poły —
Jeślim nie zgadł, odpowiedz — milczysz! ja nie kłamię.
Milczysz i ufasz, że masz silne ramię —
Wiedz, że uczucie spali, czego myśl nie złamie —
Widzisz to moje ognisko: — uczucie,
Zbieram je, ściskam, by mocniej pałało,
Wbijam w żelazne woli mej okucie,
Jak nabój w burzące działo.

Władza

Ogień

GŁOS¹³³

Ognia! pal!

GŁOS

Litość! żal!

Odezwiń się, — bo strzelę przeciw Twej naturze;
Jeśli jej w gruzy nie zburzę,
To wstrząsnę całym państw Twoich obszarem;
Bo wystrzelę głos w całe obręby stworzenia:
Ten głos, który z pokoleń pójdzie w pokolenia:
Krzyknę, żeś Ty nie ojcem świata, ale...

GŁOS DIABŁA

Carem!

Konrad staje chwilę, stania się i pada

DUCHY Z LEWEJ STRONY

PIERWSZY

Depc, chwytaj!

DRUGI

Jeszcze dysze.

Diabeł, Duch, Grzech,
Pycha, Modlitwa

¹³³Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie (jak w poprzednim analogicznym przypadku).

PIERWSZY

Omdlał, omdlał, a nim
Przebudzi się, dodusim.

DUCH Z PRAWEJ STRONY

Precz — modlą się za nim.

DUCH Z LEWEJ

Widzisz, odpędzają nas.

PIERWSZY Z LEWEJ

Ty bestyjo głupia!
Nie pomogłeś mu słowo ostatnie wyrzygnąć,
Jeszcze o jeden stopień w dumę go podźwignąć!
Chwila dumy — ta czaszka już byłaby trupia.
Być tak blisko tej czaszki! i nie można deptać!
Widzieć krew w jego ustach, i nie można chleptać!
Najgłupszy z diabłów, tyś go wypuścił w pół drogi.

DRUGI

Wróci się, wróci —

PIERWSZY

Precz stąd — bo wezmę na rogi
I będę cię lat tysiąc niósł, i w paszczę samą
Szatana wbiję.

DRUGI

Cha! cha! straszysz, ciociu! mammo!
Ja dziecko będę płakać —

płacze

Masz —

uderza rogiem

A co, nie chybił?
Leć i nie wylaż z piekła — aha, do dna przybił —
Rogi me, brawo, rogi —

PIERWSZY

*Sacrédiu!*¹³⁴

DRUGI

uderza

Masz.

PIERWSZY

W nogi.

Słysząc stukanie i klucz we drzwiach

DRUGI DUCH

Pop, klecha, przyczajmy się i schowajmy rogi.

SCENA III

Wchodzi Kapral, braciszek bernardyn Piotr, jeden Więzień

¹³⁴*Sacrédiu!* — przekleństwo francuskie.

KS. PIOTR
W imię Ojca i Syna i Świętego Ducha.

Choroba, Grzech, Duch,
Modlitwa, Pobożność

WIĘZIEŃ
On zapewne osłabiał. — Konradzie! — nie słucha.

KS. PIOTR
Pokój temu domowi, pokój grzesznikowi!

WIĘZIEŃ
Dla Boga, on osłabiał, patrz — miota się, dąsa,
To jest wielka choroba¹³⁵, patrz, on usta kąsa.

Ks. Piotr modli się

KAPRAL
do Więźnia
Mój Panie, idźcie sobie, a nas tu zostawcie.

WIĘZIEŃ
Ale dla Boga! próżnych modlitew nie prawcie;
Podejmijcie go z ziemi, połóżmy do łóżka;
Księżo Piotrze.

KS. PIOTR
Tu zostaw.

WIĘZIEŃ
Oto jest poduszka.

kładzie Konrada
E, ja wiem, co to znaczy. — Czasem nań napada
Takie szaleństwo: długo śpiewa, potem gada,
A jutro zdrów jak ryba. Lecz kto wam powiedział,
Że on osłabiał?

KAPRAL
Panie, ot byś cicho siedział.
Niech brat Piotr pomodli się nad waszym kolegą;
Bo ja wiem, że tu było — coś — tu — niedobrego.
Gdy runt odszedł, w tej celi hałas posłyszałem,
Spojrzę dziurką od klucza, a co tu widziałem,
To mnie wiedzieć. Pobiegłem do mojego kmotra,
Bo on człowiek pobożny, do braciszka Piotra —
Patrz na tego chorego: niedobrze się dzieje —

WIĘZIEŃ
Dalibóg nie pojmuję — nic, i oszaleję.

Szaleństwo, Dusza, Rozum,
Mądrość, Śmierć, Prawda,
Pozory, Grzech

KAPRAL
Oszaleć? — Ej, Panowie, strzeżcie się, Panowie!
U was usta wymowne, wiele nauk w głowie,
A patrzcie, głowa mądra w prochu się taczała,
I z tych ust, tak wymownych, patrzaj — piana biała.
Słyszałem, co on śpiewał, ja słów nie pojąłem,
Lecz było coś u niego w oczach i nad czołem.
Wierz mi, że z tym człowiekiem niedobrze się dzieje —
Byłem ja w legijonach, nim wzięto w rekruty,

¹³⁵To jest wielka choroba — wielką chorobą nazywano epilepsję.

Brałem szturmem fortece, klasztory, reduty;
Więcej dusz wychodzących z ciała ja widziałem,
Niżli Waćpan przeczytał ksiązek w życiu całym.
A to jest rzecz niemała widzieć, jak człek kona.
Widziałem ja na Pradze księży zarzynanych,
I w Hiszpaniji żywcem z wieży wyrzucanych;
Widziałem matek szablą rozrywane łona,
I dzieci konające na kozackich pikach,
I Francuzów na śniegu, i Turków na pału;
I wiem, co w konających widać męczennikach,
A co w złodzieju, zbójcy, Turku lub Moskału.
Widziałem rozstrzelanych, co patrzyli śmieje
W rurę broni, nie chcieli na oczy zasłony;
A jak padli na ziemię, widziałem w ich ciele
Strach, co za życia wstydem i pychą więziony,
Wyszedł z trupa jak owad i pełzał wokoło:
Gorszy strach niż ten, który tchórza w bitwie nęka.
Taki strach, że dość spojrzeć na zamarłe czoło,
Aby widzieć, że dusza dąsa się i lęka,
Gardzi bólem i cierpi, i wieczna jej męka.
A więc, mój Panie, myślę, że twarz umarłego
Jest jak patent wojskowy do świata przyszłego,
I poznasz zaraz, jak on tam będzie przyjęty,
W jakiej randze i stopniu: święty czy przeklęty. —
A więc tego człowieka i pieśń, i choroba.
I czoło, i wzrok wcale mi się nie podoba.
Otóż Waćpan spokojnie idź do swojej celi,
My z bratem Piotrem będziemy przy chorym siedzieli.

Strach

Trup, Zaświaty

Więzień odchodzi

KONRAD

Przepaść — tysiąc lat — pusto — dobrze — jeszcze więcej!
Ja wytrzymam i dziesięć tysięcy tysięcy —
Modlić się? — tu modlitwa nie przyda się na nic —
I była taka przepaść bez dna i bez granic? —
Nie wiedziałem — a była.

Upadek, Otchłań, Rozpacz,
Miłosierdzie

KAPRAL

Słyszysz, jak on szłocha:

KS. PIOTR

Synu mój, tyś na sercu, które ciebie kocha.

do Kaprala

Wyjdź stąd i patrz, ażeby nikt tędy nie chodził
I póki stąd nie wyjdę, nikt mi nie przeszkodził.

Kapral odchodzi

KONRAD

zrywa się

Nie! — oka mi nie wydarł! mam to silne oko,
Widzę stąd, i stąd nawet, choć ciemno — głęboko,
Widzę ciebie, Rollison, — bracie, cóż to znaczy?
I tyś w więzieniu, zbity, krwią cały zbryzgany,
I ciebie Bóg nie słuchał, i tyś już w rozpacz;
Szukasz noża, próbujesz głowę tłuc o ściany: —
«Ratunku!» — Bóg nie daje, ja ci dać nie mogę,

Wizja, Oko, Szatan,
Rozpacz, Kuszenie,
Samobójstwo

Oko mam silne, spojrzę, może cię zabiję —
Nie — ale ci pokażę okiem — śmierci drogę.
Patrz, tam masz okno, wybij, skocz, zlec i złam szyję,
I ze mną tu leć w głębie, w ciemność — lećmy na dół —
Otchłań — otchłań ta lepsza niżli ziemi padół;
Tu nie ma braci, matek, narodów, — tyranów —
Pójdź tu.

Otchłań

KS. PIOTR

Duchu nieczysty, znam cię po twym jądzie,
Znowuś tu, najchytrzejszy ze wszystkich szatanów,
Znowu w dom opuszczony leziesz, brzydki gadzie.
Tyś wpełznął w jego usta, na zgubęś tu wpełznął,
W imię Pańskie jam ciebie pojmał i ochelznął¹³⁶.
*Exorciso*¹³⁷...

Szatan, Diabeł, Ksiądz,
Egzorcyzm, Modlitwa

Wąż

DUCH

Stój, nie klnij — stój, odstęp od progu,
Wyjdę —

KS. PIOTR

Nie wyjdiesz, aż się upodoba Bogu.
Lew z pokolenia Judy tu Pan — on zwycięża:
Sieć na lwa zastawiłeś i w twym własnym wniku¹³⁸
Złowiłeś się — Bóg ciebie złowił w tym grzeszniku.
W jego ustach chcę tobie najsroższy cios zadać:
Kłamco, ja tobie każę, musisz prawdę gadać.

Słowo

DUCH

*Parle-moi donc français, mon pauvre capucin,
J'ai pu dans le grand monde oublier mon latin.
Mais étant saint, tu dois avoir le don des langues —
Vielleicht sprechen Sie deutsch, was murmeln Sie so bang —
What it is, — Cavalleros, rispondero Io.*¹³⁹

KS. PIOTR

Ty to z ust jego wrzeszczysz, stujęczyczna żmijo,

DUCH

*C'est juste, dans ce jeu, nous sommes de moitié,
Il est savant, et moi, diable de mon métier.
J'étais son précepteur et je m'en glorifie,
En sais-tu plus que nous? parle — je te défie.*¹⁴⁰

Kuszenie, Mędrzec

KS. PIOTR

W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego.

¹³⁶*ochelznąć* — okielznać, poskromić.

¹³⁷*Exorciso* (lac.) — zaklinam.

¹³⁸*wnik* — wnyk, sidło, pułapka.

¹³⁹*Parle-moi (...) rispondero Io* — zły duch mówi różnymi językami: po francusku, niemiecku, angielsku i hiszpańsku. W przekładzie: Mów do mnie po francusku, biedny kapucynie! ja mogłem zapomnieć łaciny na wielkim świecie, ale ty jako święty powinieneś mieć dar języków. Może mówisz po niemiecku? Co tam mruczysz tak trwożnie? Co to jest? Panowie, ja odpowiem...

¹⁴⁰*C'est juste (...) te défie* (franc.) — Słusznie, w tej grze gramy do spółki: on [Konrad] jest mędrzec, a ja z zawodu diabeł. Byłem jego nauczycielem i tym się chlubię. Umiesz może więcej niż my? Mów, wyzywam cię.

DUCH

Ale stój, stój, mój księżu, stój, już dosyć tego;
Tylko, księżuniu, nie męcz na próżno: — czyś szatan,
Żeby tak męczyć!

KS. PIOTR

Ktoś ty?

DUCH

Lukrecy, Lewiatan,
Voltaire, *Alter Fritz*, *Legio sum*.

KS. PIOTR

Coś widział?

DUCH

Zwierza.

KS. PIOTR

Gdzie?

DUCH

W Rzymie.

KS. PIOTR

Nie słucha mię — wróćmy do pacierza.

modli się

DUCH

Ale słucham.

KS. PIOTR

Gdzieś widział więźnia?

DUCH

Mówię, w Rzymie —

KS. PIOTR

Kłamiesz.

DUCH

Księżu, na honor, na kochanki imię,
Mej kochanki czarniutkiej, co tak do mnie wzdycha —
A wiesz ty, jak się zowie moja luba? — Pycha.
Jakiś ty nieciekawy! —

KS. PIOTR

do siebie

Przeciwią się duchy;
Upokórzmy się Panu i zrobmy akt skruchy.

modli się

DUCH

Ale co tam masz robić, ja sam stąd wyruszę,
Przyznaję się, że wlałem niezgrabnie w tę duszę.
Tu mnie kole — ta dusza jest jak skóra jeża,
Włożyłem ją na wywrót, kolcami do kiszek.

Ksiądz modli się

Kuszenie, Pycha, Pokora

Aleś bo i ty majster, choć prosty braciszek; —
Osły, powinni ciebie obrać za papieża.
Głupstwo stawia w kościele na przód, jak kolumny,
A ciebie kryją w kątku: świecznik, gwiazdę blasku!

Kuszenie, Pochlebstwo

KS. PIOTR

Tyranie i pochlebco, i podły, i dumny,
Żebyś pierś ugryzł, u nóg wleciesz się po piasku.

DUCH

śmiejąc się

Aha! gniewasz się, pacierz przerwałeś — *da capo*¹⁴¹;
Żebyś sam widział, jak ty śmiesznie kręcisz łapą —
Istny niedźwiadek, gdy się broni od komarów! —
On trzepie swoje, — no więc — dosyć już tych swarów;
Znam twoją moc i chcę się tobie wypowiedzieć,
Będę ci o przeszłości i przyszłości gadać. —
A wiesz ty, co o tobie mówią w całym mieście? —

Ksiądz modli się

A wiesz ty, co to będzie z Polską za lat dwieście? —
A wiesz, dlaczego tobie przeor tak nie sprzyja? —
A wiesz, w Apokalipsie co znaczy bestyja? —
Milczy i trzepie — oczy aż strach we mnie wlepił.
Powiedz, księżuniu, czegoś do mnie się uczeplił?
Co ja winien, że takie mam odbierać chłosty.
Czy ja jestem król diabłów, — wszak ja diabeł prosty.
Zważ, czy to prawnie sługę ukarać za pana,
Wszakże ja tu przyszedłem z rozkazu Szatana;
Trudno mu się tłumaczyć, bo z nim nie brat za brat,
Jestem jako Kreishauptmann¹⁴², Gubernator, Landrat¹⁴³: —
Każą duszę brać w areszt, biorę, sadzę w ciemność;
Zdarza się przy tym duszy jaka nieprzyjemność,
Ale czyż z mojej winy? — jam ślepe narzędzie;
Tyran szelma da ukaz, pisze: «Niech tak będzie» —
Czyż to mnie miło męczyć, — mnie samemu męka. —
Ach —

Falsz, Urzędnik, Rosjanin,
Niemiec

Pan, Sługa

Cierpienie, Łzy, Serce

wzdycha

jak to źle być czułym. — Ach, serce mi pęka.
Wierz mi: gdy pazurami grzesznika odzieram,
Nieraz ogonem, ah! ah! — łyżę sobie ocieram.

Ksiądz modli się

A wiesz, że jutro będziesz bity jako Haman?

Kuszenie

KS. PIOTR

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen.
*Ego te exorciso, spiritus immunde*¹⁴⁴ —

DUCH

Księżę, stój — słucham — gadam — stój — jedną sekundę!

¹⁴¹*da capo* (włosk.) — od początku, na nowo.

¹⁴²*Kreishauptmann* — starosta.

¹⁴³*Landrat* — naczelnik powiatu

¹⁴⁴*In nomine (...) immunde* (łac.) — w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen. Zaklinam cię, duchu nieczysty... — kościelna formuła egzorcyzmu.

KS. PIOTR
Gdzie jest nieszczęsny więzień, co chce zgubić duszę? —
Milczysz — *Exorciso te* —

DUCH
Gadam, gadam — muszę.

KS. PIOTR
Kogo widziałeś?

DUCH
Więźnia.

KS. PIOTR
Jakiego?

DUCH
Grzesznika.

KS. PIOTR
Gdzie? —

DUCH
Tam, w drugim klasztorze.

KS. PIOTR
W jakim?

DUCH
Dominika.
Ten grzesznik już przeklęty, prawem mnie należy.

KS. PIOTR
Kłamiesz.

DUCH
On już umarły.

KS. PIOTR
Kłamiesz.

DUCH
Chory leży.

KS. PIOTR
Exorciso te —

DUCH
Gadam, gadam, skaczę — śpiewam —
Tylko nie kluj — jak gadać? — dusisz — ledwie ziewam.

KS. PIOTR
Mów prawdę.

DUCH
Grzesznik chory, lata bez pamięci
I jutro rano szyję niezawodnie skręci.

Przekleństwo

KS. PIOTR
Kłamiesz.

DUCH
Poświadczy godny świadek, kmostr Belzebub.
Pytaj go, męcz — niewinnej duszy mojej nie gub.

KS. PIOTR
Jak ratować grzesznika?

Chleb, Wino, Ciało, Krew

DUCH
Nie powiem. Bodajeś zdechl, klecho,

KS. PIOTR
Exorciso —

DUCH
Ratować pociechę.

KS. PIOTR
Dobrze, gadaj wyraźnie — czego mu potrzeba?

DUCH
Mam chrypkę, nie wymówię.

KS. PIOTR
Mów!

DUCH
Daj odpocząć
Mój panie! królu!

KS. PIOTR
Mów, czego potrzeba —

DUCH
Ja tego nie wymówię.
Księżulu,

KS. PIOTR
Mów!

DUCH
He — Wina — Chleba —

KS. PIOTR
Rozumiem, Chleba Twego i Krwi Twojej, Panie —
Pójdę, i daj mi spełnić Twoje rozkazanie.

do Ducha
A teraz zabierz z sobą tve złości i błędy,
Skąd wszedłeś i jak wszedłeś, idź tam i tamtędy.

Duch uchodzi
KONRAD
Dźwigasz mię! — ktoś ty? — strzeż się, sam spadniesz w te doły.
Podaje rękę — lećmy — w górę jak ptak lecę —
Mile oddycham wonią — promieniami świecę.

Miłosierdzie, Bóg,
Przemiana

Któż mi dał rękę? — dobrzy ludzie i anioły;
Skądże litość, wam do mnie schodzić do tych dołów?
Ludzie? — Ludźmi gardziłem, nie znalazłem aniołów.

KS. PIOTR

Módl się, bo strasznie Pańska dotknęła cię ręka:
Usta, którymiś wieczny Majestat obraził,
Te usta zły duch słowy szkaradnymi skaził;
Słowa głupstwa, najsroższa dla mądrych ust męka,
Oby ci policzone były za pokutę.
Obyś o nich zapomniał —

Piętno, Grzech, Słowo

KONRAD

Już są tam — wykute.

KS. PIOTR

Obyś, grzeszniku, nigdy sam ich nie wyczytał,
Oby cię o znaczenie ich Bóg nie zapytał—
Módl się; myśl twoja w brudne obleczona słowa,
Jak grzeszna, z tronu swego strącona królowa,
Gdy w żebraczej odzieży, okryta popiołem,
Odstoi czas pokuty swojej przed kościołem,
Znowu na tron powróci, strój królewski wdzieje
I większym niżli pierwej blaskiem zajaśnieje.
Usnął —

klęka

— Twe miłosierdzie, Panie, jest bez granic.

Ofiara, Modlitwa, Pokora,
Miłosierdzie

pada krzyżem

Panie, otom ja sługa dawny, grzesznik stary,
Sługa już spracowany i niezgodny na nic.
Ten młody, zrób go za mnie sługą Twojej wiary,
A ja za jego winy przyjmę wszystkie kary.
On poprawi się jeszcze, on wślawi Twe Imię.
Módlmy się, Pan nasz dobry! Pan ofiarę przyjmie.

modli się

*W bliskim kościele, za ścianą, zaczynają śpiewać pieśń Bożego Narodzenia. Nad Księdzem
Piotrem Chór aniołów na nutę: «Anioł pasterzom mówił»*

CHÓR ANIOŁÓW

głosy dziecinne

Pokój temu domowi,
Spoczynek grzesznikowi.
Sługo! sługo pokorny, cichy,
Wniosłeś pokój w dom pychy.
Pokój temu domowi.

Anioł, Modlitwa, Grzech,
Sąd, Miłosierdzie

ARCHANIOŁ PIERWSZY

na nutę: «Bóg nasz ucieczką»

Panie, on zgrzeszył, przeciwko Tobie zgrzeszył on bardzo.

ARCHANIOŁ DRUGI

Lecz płacz nad nim, modlą się za nim Twoi Anieli.

ARCHANIOŁ PIERWSZY

Tych zdepc, o Panie, tych złam, o Panie, którzy Twe święte sądy pogardzą,

ARCHANIOŁ DRUGI

Ale tym daruj, co świętych sądów Twych nie pojęli.

ANIOŁ

Kiedym z gwiazdą nadziei
Leciał świecąc Judei,
Hymn Narodzenia śpiewali Anieli:
Mędrscy nas nie widzieli,
Królowie nie słyszeli.

Pastuszkowie spostrzegli
I do Betlejem biegli:
Pierwsi wieczną mądrość witali,
Wieczną władzę uznali:
Biedni, prości i mali.

ARCHANIOŁ PIERWSZY

Pan, gdy ciekawość, dumę i chytryść w sercu Aniołów, sług swych, obaczył,
Duchom wieczystym, Aniołom czystym, Pan nie przebaczył.
Runęły z niebios, jak deszcz gwiazdzisty, Aniołów tłumy,
I deszczem lecą za nimi co dzień mędrców rozumy.

CHÓR ANIOŁÓW

Pan małuczkim objawia,
Czego wielkim odmawia.
Litość! litość! nad synem ziemi,
On był między wielkimi,
Litość nad synem ziemi.

ARCHANIOŁ DRUGI

On sądów Twoich nie chodził badać jako ciekawy,
Nie dla mądrości ludzkiej on badał, ani dla sławy.

ARCHANIOŁ PIERWSZY

On Cię nie poznał, on Cię nie uczcił, Panie nasz wielki!
On Cię nie kochał, on Cię nie wezwał, nasz Zbawicielu!

ARCHANIOŁ DRUGI

Lecz on szanował imię Najświętszej Twej Rodzicielki.
On kochał naród, on kochał wiele, on kochał wielu.

ANIOŁ

Krzyż w złoto oprawiony
Zdobi królów korony.
Na piersi mędrców błyszczą jak zorze,
A w duszę wnieść nie może:
Oświeć, oświeć ich, Boże!

CHÓR ANIOŁÓW

My tak ludzi kochamy,
Tak z nimi być żądamy
Wygnani od mędrków i króli,
Prostaczek nas przytulili,
Nad nim dzień, noc śpiewamy.

Mędrzec, Pokora

Miłość

Pokora, Mędrzec, Król,
Pycha

CHÓR ARCHANIOŁÓW

Podnieś tę głowę, a wstanie z prochu, niebios dosięże,
I dobrowolnie padnie, i uczci krzyża podnóże;
Wedle niej cały świat u stóp krzyża niechaj połąże
I niech Cię wsławi, żeś sprawiedliwy i litościwy Pan nasz, o Boże!

OBADWA CHÓRY

Pokój, pokój prostocie,
Pokornej, cichej cnocie!
Sługo, sługo pokorny, cichy,
Wniosłeś pokój w dom pychy,
Pokój grzesznemu sierocie.

SCENA IV. DOM WIEJSKI PODE LWOWEM

Pokój sypialny — Ewa, młoda panienska, wbiega, poprawia kwiaty przed obrazem Najświętszej Panny, klęka i modli się. Wchodzi Marcelina

MARCELINA¹⁴⁵

Modlisz się jeszcze dotąd! — czas spać, północ biła.

Pobożność, Modlitwa,
Patriotyzm

EWA

Jużem się za ojczyznę moję pomodliła,
Jak nauczono, i za ojca, i za mamę;
Zmówmy jeszcze i za nich¹⁴⁶ pacierze też same.
Choć oni tak daleko, ale to są dziatki
Jednej ojczyzny naszej, Polski, jednej matki.
Litwin, co dziś tu przybył, uciekł od Moskali;
Strach słyszeć, co tam oni z nimi wyrabiali.
Zły car kazał ich wszystkich do ciemnicy wsadzić
I jak Herod chce całe pokolenie zgładzić.
Litwin ten bardzo ojca naszego zasmucił,
Poszedł w pole i dotąd z przechadzki nie wrócił.
Mama na mszę posłała i obchód żałobny,
Bo wielu z nich umarło. — Ja pacierz osobny
Zmówię za tego, co te piosenki ogłosił;

Matka, Ojczyzna

pokazując książkę

I on także w więzieniu, jak nam gość donosił.
Te piosenki¹⁴⁷ czytałam; niektóre są piękne —
Jeszcze pójdę, przed Matką Najświętszą uklęknę,
Pomodlę się za niego; kto wie, czy w tej chwili
Ma rodziców, żeby się za nim pomodlili.

Marcelina odchodzi

Ewa modli się i usypia

ANIOŁ

Lekko i cicho, jak lekkie sny zlećmy.

Anioł

¹⁴⁵[W scenariuszu] Ewa, Marcelina — postaciom tym nadał poeta imiona i rys pobożności dwóch panien polskich poznanych w Rzymie w r. 1829; Henrietty Ewy Ankwiczówny i jej towarzyszy, Marceliny Łempickiej. Dla Henrietty żywił on głębsze uczucie: poświęcił im wiersze *Do H****, *Do mego Cziczczona*, *Do M. Ł.* Rodzina Ankwiczów pochodziła z ówczesnej Galicji (z Machowej koło Tarnowa), dlatego też scena IV dzieje się (nie dość ściśle) pod Lwowem.

¹⁴⁶za nich — za ofiary procesu filareckiego.

¹⁴⁷Te piosenki — i ten szczegół biograficzny Konrada zaczerpnął poeta z własnego życia; możemy się domyślać, że dziewczęta rozmawiają o pierwszym tomiku *Poezji* Mickiewicza.

CHÓR ANIOŁÓW

Braciszka miłego sen rozweselmy,
Sennemu pod głowę skrzydło podścielmy,
Oczami, gwiazdami, twarz mu oświecmy,
Śpiewając i grając latajmy wiankiem,
Nad czystym, nad cichym naszym kochankiem.
Rączęta liliowe za liście splećmy,
Za róże kwitnące czoła rozniećmy¹⁴⁸,
Spod wstążek gwiazdzistych włos nasz rozwiążmy.
Rozpuśćmy w promienie, rozlejmy w wonie;
Kwitnącym, pachnącym, żyjącym wiankiem
Kochanka naszego piersi okrążmy,
Kochanka naszego otulmy skronie.
Śpiewając i grając latajmy wiankiem,
Nad czystym, nad cichym naszym kochankiem.

Kwiaty

EWA

WIDZENIE

Deszczyk tak świeży, miły, cichy jak rosa,
I skąd ten deszczyk — tak czyste niebios,
 Jasne niebios! —
Kropłe zielone, kraśne — trawki, równianki¹⁴⁹,
 Róże, lilije, wianki
Obwijają mię wkoło. — Ach, jaki sen wonny,
 Sen lekki, słodki, — oby był dozgonny.
 Rózo błyszcząca, słoneczna,
 Lilijo przeczysta, mleczna!
Ty nie z ziemi: — tam roślaś, nad białym obłokiem.
Narcyzie, jakim śnieżnym patrzysz na mnie okiem;
 A te błękitne kwiaty pamiątek¹⁵⁰,
 Jak źrenice niewiniątek —
Poznałam — kwiatki moje — sama polewałam,
W moim ogródku wczora nazbierałam,
I uwieńczyłam Matki Boskiej skronie,
Tam nad łóżkiem na obrazku.
Widzę — to Matka Boska — cudowny blasku!
Pogląda na mnie, bierze wianek w dłonie,
Podaje Jezusowi, a Jezus dziecię
Z uśmiechem rzuca na mnie kwiecie —
Jak wypiękniały kwiatki — jak ich wiele — krocie,
 A wszystkie w przelocie
 Szukają na powietrzu siebie,
 Moje kochanki!
 I same plotą się w wianki.
 Jak tu mnie miło, jak w niebie;
 Jak tu mnie dobrze, mój Boże; —
Niech mię na zawsze ten wianek otoczy,
Niech zasnę, umrę, patrząc w te róże,
 W te białe narcyzu oczy.

Wizja, Sen

Matka Boska

Róża, ta róża żyje
Wstąpiła w nią dusza,
Główką lekko rusza,
Jaki ogień z niej bije.

¹⁴⁸za liście splećmy... za róże... — (prowinc.) jak liście... jak róże.

¹⁴⁹równianki — w jednym ze znaczeń prowinc: bukietki kwiatków lub: wianki.

¹⁵⁰kwiaty pamiątek — niezapominajki.

To rumieniec żyjący — jak zorzy wniście¹⁵¹.
Śmieje się, jak na uśmiech rozwija liście,
Roztula między liściem dwoje ust z koralu,
Mówi, coś mówi — jak cicho, jak skromnie.
Co ty, rózo, szepcesz do mnie?
Zbyt cicho, smutnie — czy to głos żalu?
Skarżysz się, żeś wyjęta z rodzinnej trawki?
Nie wzięłam ciebie dla mojej zabawki,
Jam tobą skronie Matki Najświętszej wieńczyła,
Jam po spowiedzi wczora łzami cię poila;
A z twoich ust koralu
Wylatują promieniem
Iskierka po iskierce —
Czy taka światłość jest twoim pieniem?
Czego chcesz, rózo miła?

RÓŻA

Weź mnie na serce.

ANIOŁOWIE

Rozwiążmy, rozplećmy anielski wianek.

RÓŻA

Odwijam me skrzydła, wyplatam czoło.

ANIOŁOWIE

My w niebo do domu lećmy wesoło.

RÓŻA

Ja będę ją bawił, nim błysnie ranek,
Na sennym jej sercu złożę me skronie:
Jak święty apostoł, Pański kochanek,
Na boskim Chrystusa spoczywał łonie.

SCENA V. CELA KSIĘDZA PIOTRA

KS. PIOTR

modli się leżąc krzyżem

Panie! czymże ja jestem przed Twoim obliczem? —
Prochem i niczem;
Ale gdym Tobie moję nicość wypowiadał,
Ja, proch, będę z Panem gadał.

WIDZENIE

Tyran wstał — Herod! — Panie, cała Polska młoda
Wydana w ręce Heroda.
Co widzę — długie, białe, dróg krzyżowych biegi,
Drogi długie — nie dojrzeć — przez puszcze¹⁵², przez śniegi
Wszystkie na północ! — tam, tam w kraj daleki,
Płyną jak rzeki.
Płyną: — ta droga prosto do żelaznej bramy¹⁵³,
Tamtą jak strumień wpadła pod skałę, w te jamy¹⁵⁴,

Pokora, Modlitwa

Wizja, Odrodzenie przez
grób, Chrystus, Dziecko,
Ojczyzna, Naród, Historia,
Cierpienie, Śmierć

¹⁵¹wniście — wejście, wzejście.

¹⁵²puszcze — tu: pustynie.

¹⁵³do żelaznej bramy — więzienia fortecznego.

¹⁵⁴w te jamy — w podziemia kopalń.

A tamtej ujście w morzu. — Patrz! po drogach leci
Tłum wozów — jako chmury wiatrami pędzone,
Wszystkie tam w jedną stronę.
Ach, Panie! to nasze dzieci,
Tam na północ — Panie, Panie!
Takież to los ich — wygnanie!
I dasz ich wszystkich wygubić za młodu,
I pokolenie nasze zatracisz do końca? —
Patrz! — ha! — to dziecię uszło — rośnie — to obrońca!
Wskrzesciel narodu, —
Z matki obcej; krew jego dawne bohaterzy,
A imię jego będzie czterdzieści i cztery.

Panie! czy przyjścia jego nie raczysz przyspieszyć?
Lud mój pocieszyć? —
Nie! lud wycierpi. — Widzę ten motłoch — tyrany,
Zbójcę — biegą — porwali — mój Naród związany
Cała Europa wlecze, nad nim się urąga —
«Na trybunał!» — Tam zgrają niewinnego wciąga.
Na trybunale gęby, bez serc, bez rąk; sędzie —
To jego sędzie!

Krzyczą: «Gal, Gal sądzić będzie»
Gal w nim winy nie znalazł i — umywa ręce,
A króle krzyczą: «Potęp i wydaj go męce;
Krew jego spadnie na nas i na syny nasze;
Krzyżuj syna Maryi, wypuść Barabasze:
Ukrzyżuj, — on cesarza koronę znieważa,
Ukrzyżuj, — bo powiemy, żeś ty wróg cesarza».
Gal wydał — już porwali — już niewinne skronie
Zakrwawione, w szyderskiej, cierniowej koronie,
Podnieśli przed świat cały; — i ludy się zbiegły —
Gal krzyczy: «Oto naród wolny, niepodległy!»

Król

Ach, Panie, już widzę krzyż — ach, jak długo, długo
Musi go nosić — Panie, zlituj się nad sługą.
Daj mu siły, bo w drodze upadnie i skona —
Krzyż ma długie, na całą Europę ramiona,
Z trzech wyschłych ludów, jak z trzech twardych drzew ukuty. —
Już wleką; już mój Naród na tronie pokuty —
Rzekł: «Pragnę» — Rakus¹⁵⁵ octem, Borus¹⁵⁶ żółcią poi,
A matka Wolność u nóg zapłakana stoi.
Patrz — oto żołdak Moskal z kopiją przyskoczył
I krew niewinną mego narodu wytoczył.
Cóżś zrobił, najgłupszy, najsroższy z siepaczy!
On jeden poprawi się, i Bóg mu przebaczy.

Matka

Rosjanin

Mój kochanek już głowę konającą spuścił,
Wołając: «Panie, Panie, za coś mię opuścił!»
On skonał!

*Słychać Chóry aniołów — daleki śpiew wielkanocnej pieśni — na koniec słychać: «alleluja!
alleluja!»*

Ku niebu, on ku niebu, ku niebu ulata!
I od stóp jego wionęła
Biała jak śnieg szata —

¹⁵⁵Rakus — Austriak.

¹⁵⁶Borus — Prusak.

Spadła, — szeroko — cały świat się w nią obwinął.
Mój kochanek na niebie, sprzed oczu nie zginął.
Jako trzy słońca błyszczą jego trzy źrenice,
I ludom pokazuje przebitą prawicę.

Któż ten mąż? — To namiestnik na ziemskim padole.

Znałem go, — był dzieckiem — znałem,

Jak urósł duszą i ciałem!

On ślepy, lecz go wiedzie anioł pacholę.

Mąż straszny — ma trzy oblicza,

On ma trzy czoła.

Jak baldakim rozpięta księga tajemnicza

Nad jego głową, osłania lice.

Podnóżem jego są trzy stolice.

Trzy końce świata drżą, gdy on woła;

I słyszę z nieba głosy jak gromy:

To namiestnik wolności na ziemi widomy!

On to na sławie zbuduje ogromy

Swego kościoła!

Nad ludy i nad króle podniesiony;

Na trzech stoi koronach, a sam bez korony:

A życie jego — trud trudów,

A tytuł jego — lud ludów;

Z matki obcej, krew jego dawne bohaterzy,

A imię jego czterdzieści i cztery.

Sława! sława! sława!

Wolność

zasypia

ANIOŁOWIE

schodzą widomie

Usnął — Wyjmijmy z ciała duszę, jak dziecinę

Senną z kolebki złotej, i zmysłów sukienkę

Lekko zwlecmy; ubierzmy w światło jak jutrzenkę

I lećmy. Jasną duszę nieśmy w niebo trzecie,

Ojcu naszemu złożyć na kolanach dziecię;

Niech uświęci sennego ojcowską pieśczętą,

A przed ranną modlitwą duszę wrócim życiu,

I znowu w czystych zmysłów otulim powiciu,

I znowu złożym w ciało, jak w kolebkę złotą.

Zaświaty, Bóg, Duch,

Ojciec, Dziecko

SCENA VI

Pokój sypialny wspaniały — Senator obraca się na łożu i wzdycha — Dwóch Diabłów nad głową

DIABEŁ I

Spił się, a nie chce spać,

Muszę tak długo stać,

Łajdaku, cicho leż!

Czy go tam kole jeź?

Diabeł, Klótnia, Dusza, Sen

DIABEŁ II

Syp mu na oczy mak.

DIABEŁ I

Zasnął, wpadnę jak zwierz.

DIABEL II

Jako na wróbla ptak.

OBADWAJ

Duszę do piekła wlec,
Wężami smagać, piec.

Wąż

BELZEBUB

Wara!

DWAJ DIABŁY

Coś ty za kmotr?

BELZEBUB

Belzebub.

DWAJ DIABŁY

No, i cóż?

BELZEBUB

Zwierzyny mi nie plosz.

DIABEL I

Ale gdy zaśnie łotr,
Do mnie należy sen?

BELZEBUB

Jak ujrzy noc i żar,
Srogość i mnogość kar,
Złęknie się naszych scen;
Przypomni jutro sen,
Może poprawić się,
Jeszcze daleko zgon.

DIABEL II

wyciągając szpony

Pozwól zabawić się —
Co ty o niego drżysz,
Gdy poprawi się on,
Ja każę święcić się
I wezmę w ręce krzyż.

BELZEBUB

Jak zbyt nastraszysz raz,
Gotów przypomnieć sen,
Gotów oszukać nas,
Wypuścisz ptaka z rąk.

DIABEL I

pokazując sennego

Ależ braciszek ten,
Ten mój najmilszy syn,
Będzie on spał bez mąk?
Nie chcesz? — ja męczę sam.

BELZEBUB

Urzędnik, Rosjanin

Łotrze, a znasz mój czyn¹⁵⁷?
Od cara zwierzchność mam!

DIABEŁ I

Pardon — cóż każesz Waść?

BELZEBUB

Możesz na duszę wpaść,
Możesz ją w pychę wzdać,
A potem w hańbę pchnąć,
Możesz w pogardzie wlec
I szyderstwami siec,
Ale o piekle cyt!
My lećmy — fit, fit, fit.

odlatuje

DIABEŁ I

Więc ja za duszę cap;
Aha, łajdaku, drżysz!

DIABEŁ II

Tylko ją bierz do łap
Lekko, jak kotek mysz.

WIDZENIE SENATORA

SENATOR

przez sen

Pismo! — to dla mnie — reskrypt Jego Carskiej Mości!
Własnoręczny, — ha! ha! ha! — rubli sto tysięcy.
Order! — gdzie — lokaj, przypnij — tu. Tytuł książęcy!
A! — a! — Wielki Marszałku; a! — pękną z zazdrości:

przewraca się

Do Cesarza! — przedpokój — oni wszyscy stoją;
Nienawidzą mnie wszyscy, kłaniają się, boją.
Marszałek — *Grand Contrôleur*¹⁵⁸ — ledwie poznasz, w masce.

Ach, jakie lube szemrania,
Dokoła lube szemrania:

Senator w łasce, w łasce, w łasce, w łasce, w łasce.
Ach, niech umrę, niech umrę śród tego szemrania,
Jak śród nałożnic moich łaskotania!

Każdy się kłania,
Jestem duszą zebrania.

Patrzą na mnie, zazdroszą — nos w górę zadzieram:
O rozkoszy! umieram, z rozkoszy umieram!

przewraca się

¹⁵⁷Wyrazy *czyn*, *czynownik*, często są tu użyte w znaczeniu rosyjskim, dla Litwinów tylko zrozumiałe. W Rosji, ażeby nie być chłopem albo kupcem, słowem, aby mieć przywilej uwalniający od kary knuta, trzeba wejść w służbę rządową i pozyskać tak nazwaną klasę albo czyn. Służba dzieli się na czternaście klas; potrzeba kilka lat służby dla przejścia z jednej klasy w drugą. Są przepisane czynownikom różne egzamina, podobne do formalności zachowujących się w hierarchii mandaryńskiej w Chinach, skąd, zdaje się, że ten wyraz Mogolowie do Rosji przenieśli, a Piotr Pierwszy znaczenie tego wyrazu odgadnął i całą instytucją w duchu prawdziwie chińskim rozwinął. Czynownik często nie jest urzędnikiem, czeka tylko urzędu i starać się oń ma prawo. Każda klasa albo czyn odpowiada pewnej randze wojskowej, i tak: doktor filozofii albo medycyny liczy się w klasie ósmej i ma stopień majora, czyli asesora kolleskiego; stopień kapitański ma frejlina, czyli panna dworu cesarskiego; biskup lub archierej jest generałem. Między czynownikami wyższymi i niższymi stosunki uległości i posłuszeństwa przestrzegają się z równą prawie ścisłością jak w wojsku. [przypis autorski]

¹⁵⁸*Grand Contrôleur* (franc.) — Wielki Kontroler, kontroler państwowy, jedna z najwyższych godności w dawnej rosyjskiej hierarchii rządowej.

Pycha, Chciwość, Zazdrość,
Strach, Falsz, Plotka,
Urzędnik, Rosjanin,
Dworzanin, Dwór

Cesarz! — Jego Imperatorska Mość — a! Cesarz wchodzi,
A! — co? — nie patrzy! zmarszczył brwi — spojrzal ukosem?
Ach! — Najjaśniejszy Panie — ach! — nie mogę głosem —
Głos mi zamarł — ach, dreszcz, pot, — ach! dreszcz ziębi, chłodzi. —
Ach, Marszałek! — co? do mnie odwraca się tyłem.
Tyłem, a! senatory, dworskie urzędniki!
Ach, umieram, umarłem, pochowany, zgnilem,
I toczą mię robaki, szyderstwa, żarciki.
Uciekają ode mnie. Ha! jak pusto! głucho.
Szambelan szelma, szelma! patrz, wyszczyrza zęby —
Dbrum — ten uśmiech jak pajak wleciał mi do gęby.

spluwa

Jaki dźwięk! — to kalambur — o brzydka mucho;

opędza koło nosa

Lata mi koło nosa
Jak osa,
I epigramy, żarciki, przytyki,
Te szmery, — ach, to świerszcze wlaży mi w ucho:
Moje ucho, moje ucho!

wytrząsa palcem ucho

Jaki szmer — kamerjunktury świszczą jak puszczyki,
Damy ogonem skrzeczą jak grzechotniki,
Jaki okropny szmer! śmiechy! wrzaski:
Senator wypadł z łaski, z łaski! z łaski, z łaski.

pada z łóżka na ziemię

DIABŁY

zstępują widomie

Teraz duszę ze zmysłów wydrzem, jak z okucia
Psa złego; lecz nie całkiem, nałożym kaganiec,
Na wpół zostawim w ciele, by nie tracił czucia;
Drugą połowę wleczmy aż na świata kraniec,
Gdzie się doczesność kończy, a wieczność zaczyna,
Gdzie z sumnieniem graniczy piekielna kraina;
I złe psisko uwiążem tam, na pograniczu:
Tam pracuj, ręko moja, tam świstaj, mój biczu.
Nim trzeci kur zapieje, musim z tej męczarni
Wrócić zmordowanego, skalanego ducha;
Znowu przykuć do zmysłów jako do łańcucha,
I znowu w ciele zamknąć jako w brudnej psiarni.

SCENA VII. SALON WARSZAWSKI

Kilku wielkich Urzędników, kilku wielkich Literatów, kilka Dam wielkiego tonu, kilku Jenerałów i Sztabsoficerów; wszyscy incognito piją herbatę przy stoliku — bliżej drzwi kilku Młodych ludzi i dwóch Starych Polaków. Stojący rozmawiają z żywością — towarzystwo stolikowe mówi po francusku, przy drzwiach po polsku

PRZY DRZWIACH

ZENON NIEMOJEWSKI

do Adolfa

To i u was na Litwie toż samo się dzieje?

ADOLF

Ach, u nas gorzej jeszcze, u nas krew się leje!

Dwór, Dworzanin,
Urzędnik, Rosjanin, Strach,
Tchórzostwo, Zemsta,
Plotka, Śmiech

Zaświaty, Piekło, Dusza,
Pies, Sumienie, Grzech,
Ciało

Salon, Warszawa

Zbrodnia, Cierpienie,
Naród

NIEMOJEWSKI
Krew?

ADOLF
Nie na polu bitwy, lecz pod ręką kata,
Nie od miecza, lecz tylko od pałki i bata.

Rozmawiają ciszej
PRZY STOLIKU

Dworzanin, Dama

HRABIA
To bal był taki świetny, i wojskowych wiele?

FRANCUZ
Ja słyszałem, że było pusto jak w kościele.

DAMA
Owszem, pełno —

HRABIA
I świetny?

DAMA
O tym mówić długo.

KAMERJUNKIER
Służono najniezgrabniej, choć z liczną usługą;
Nie miałem szklanki wina, ułamku pasztetu,
Tak zawalono całe wniście do bufetu.

DAMA I
W sali tańców zgoła nic nie ugrupowano,
Jak na raucie angielskim po nogach deptano.

DAMA II
Bo to był tylko jeden z prywatnych wieczorów.

SZAMBELAN
Przepraszam, bal proszony — mam dotąd bilety.

wyjmuje inwitacje¹⁵⁹ i pokazuje, wszyscy przekonywają się

DAMA I
Tym gorzej; pomieszano grupy, toalety,
Nie można było zgoła ocenić ubiorów.

DAMA II
Odtąd jak Nowosilcow wyjechał z Warszawy,
Nikt nie umie gustownie urządzić zabawy:
Nie widziałam pięknego balu ani razu.
On umiał ugrupować bal na kształt obrazu;

Słysząc między mężczyznami śmiech

DAMA I
Śmiećcie się, Państwo, mówcie, co się wam podoba,
A była to potrzebna w Warszawie osoba.

PRZY DRZWIACH

Naród, Patriotyzm

¹⁵⁹inwitacje — zaproszenia.

JEDEN Z MŁODYCH
Cichowski uwolniony?

ADOLF

Ja znam Cichowskiego.
Właśnie byłem, chciałem się dowiedzieć od niego,
Żeby między naszymi na Litwie rozgłosić.

ZENON NIEMOJEWSKI
My powinniśmy z sobą łączyć się i znosić;
Inaczej, rozdzieleni, wszyscy zginie marnie.

gadają ciszej
MŁODA DAMA
przy nich stojąca
A jakie on okropne wytrzymał męczarnie!

rozmawiają
PRZY STOLIKU
JENERAŁ
do Literata
Ale przeczytaj wreszcie — dajże się uprosić.

Literat, Dama

LITERAT
Ja nie umiem na pamięć.

JENERAŁ
Zwykłeś z sobą nosić.
Masz przy sobie pod frakiem — a — widzę okładki:
Damy chcą słyszeć.

LITERAT
Damy? — a! — to literatki.
Więcej wierszy francuskich na pamięć umięją
Niżli ja.

JENERAŁ
idzie mówiąc z Damami
Tylko niechaj Panie się nie śmieją.

DAMA
Macie robić lekturę? — przepraszam — choć umiem
Po polsku, ale polskich wierszy nie rozumiem.

JENERAŁ
do Oficera
Ma rację po części, bo nudne po trochu.

pokazuje na Literata
Opiewa tysiąc wierszy o sadzeniu grochu.

do Literata
Czytajże, jeśli ciebie nie będziem słuchali —:
To patrz —

pokazując na drugiego Literata
ten nam gazeciarz swe rymy wypali.
Śliczna byłaby wszystkim słuchaczom przysługa.

Patrz, jak się on zaprasza, jak śmieje się, mruga;
I usta już otworzył jak zdechłą ostrygę,
I oko zwrócił wielkie i słodkie jak figę.

LITERAT

do siebie

Wychodzą —

do Jenerata

Długie wiersze, ja bym piersi strudził.

JENERAŁ

do Oficera

Dobrze, że nie chce czytać, boby nas zanudził.

MŁODA DAMA

oddzielając się od grupy młodszej, ode drzwi, do stolika

A to jest rzecz okropna — słuchajcie, Panowie!

do Adolfa

Niechaj Pan tym Ichmościom o Cichowskim powie.

OFICER WYŻSZY

Cichowski wypuszczony?

HRABIA

Przesiedział lat tyle

W więzieniu —

SZAMBELAN

Ja myślałem, że leżał w mogile.

Tchórzostwo

do siebie

O takich rzeczach słuchać nie bardzo bezpiecznie,
A wyjść w środku powieści byłoby niegrzecznie.

wychodzi

HRABIA

Wypuszczony? — to dziwna.

ADOLF

Nie znaleźli winy.

MISTRZ CEREMONII

Któż tu mówi o winach; — są inne przyczyny —
Kto długo był w więzieniu, widział, słyszał wiele —
A rząd ma swe widoki, ma głębokie cele,
Które musi ukrywać. — To jest rzecz rządowa —
Tajniki polityczne — myśl gabinetowa.
To się tak wszędzie dzieje — są tajniki stanu —
Ale Pan z Litwy, — a! a! — to jest dziwno Panu.
Panowie na wsi, to tak chcecie o cesarstwie
Wiedzieć wszystko, jak gdyby o swym gospodarstwie.

Władza, Dworzanin, Zdrada

uśmiecha się

KAMERJUNKIER

Pan z Litwy, i po polsku? nie pojmuję wcale —
Ja myślałem, że w Litwie to wszystko Moskale.

Polak

O Litwie, dalibógże! mniej wiem niż o Chinach —
Constitutionnel coś raz pisał o Litwinach,
Ale w innych gazetach francuskich ni słowa.

PANNA
do Adolfa

Naród

Niech Pan opowie, — to rzecz ważna, narodowa.

STARY POLAK

Znałem starych Cichowskich, uczciwa rodzina;
Oni są z Galicyi. Słyszałem, że syna
Wzięli i zamorzyli: — mój krewny daleki!
Nie widziałem go dawno, — o ludzie! o wieki!
Trzy pokolenia przeszły, jak nas przemoc dręczy;
Męczyła ojców naszych, — dzieci, wnuków męczy!

Niewola

ADOLF

Wszyscy zbliżają się i słuchają

Znałem go będąc dzieckiem; — był on wtenczas młody,
Żywy, dowcipny, wesół i sławny z urody;
Był duszą towarzystwa; gdzie się tylko zjawił.
Wszystkich opowiadaniem i żartami bawił;
Lubił dzieci, i często brał mię na kolana,
U dzieci miał on tytuł «wesołego pana».
Pamiętam włosy jego, — nieraz ręce moje
Płatałem w jasnych włosów kędzierzawe zwoje.
Wzrok pamiętam, — musiał być wesół, niewinny,
Bo kiedy patrzył na nas, zdawał się dziecinny;
I patrząc na nas, wabił nas do swej żrenicy,
Patrząc nań, myśleliśmy, żeśmy równiennicy.
On wtenczas miał się żenić; — pomnę, że przynosił
Dzieciom dary swej przyszłej i na ślub nas prosił.
Potem długo nie przyszedł, i mówiono w domu,
Że nie wiedzieć gdzie zniknął, umknął po kryjomu,
Szuka rząd, ale śladu dotąd nie wytropił, —
Na koniec powiedziano: zabił się, utopił.
Policja dowodem stwierdziła domysły,
Znaleziono płaszcz jego nad brzegami Wisły;
Przyniesiono płaszcz żonie — poznała — on zginął;
Trupa nie znaleziono — i tak rok przeminął.
Dlaczegoż on się zabił? — pytano, badano,
Żałowano, płakano; wreszcie — zapomniano.

Dziecko, Młodość

I minęło dwa lata. Jednego wieczora
Więźniów do Belwederu wiedziono z klasztoru.
Wieczór ciemny i dżdżysty; — nie wiem, czy przypadkiem,
Czy umyślnie ktoś był tej procesy świadkiem;
Może jeden z odważnych warszawskich młodzieńców,
Którzy śledzą pobytu i nazwiska jeńców:
Warty stały w ulicach, głucho było w mieście —
Wtem ktoś zza muru krzyknął: «Więźnie, kto jesteście?»
Sto ozwało się imion; — wśród nich dosłyszano
Jego imię, i żonie nazajutrz znać dano.
Pisała i latała, prosiła, błagała,
Lecz prócz tego imienia — nic nie posłyszała.
I znowu lat trzy przeszło bez śladu, bez wieści.
Lecz nie wiedzieć kto szerzył w Warszawie powieści,

Więzień

Że on żyje, że męczą, że przyznać się wzbrania
I że dotąd nie złożył żadnego wyznania;
Że mu przez wiele nocy spać nie dozwolano,
Że karmiono śledziami i pić nie dawano;
Że pojono opijum, nasyłano strachy,
Larwy; że laskotano w podeszwy, pod pachy —
Lecz wkrótce innych wzięto, o innych zaczęli
Mówić; żona płakała, wszyscy zapomnieli.

Aż niedawno przed domem żony w nocy dzwonią —
Otworzono: Oficer i żandarm pod bronią,
I więzień. — On — każą dać pióra i papieru;
Podpisać, że wrócony żywy z Belwederu.
Wzięli podpis, i palcem pogroziwszy: «Jeśli
Wydasz...» — i nie skończyli; jak weszli, odeszli.
To on był. — Biegnę widzieć, przyjaciel ostrzega:
«Nie idź dzisiaj, bo spotkasz pod wrotami szpiega».
Idę nazajutrz, w progu policyjskie draby;
Idę w tydzień, on sam mię nie przyjmuje, słaby.
Aż niedawno za miastem w pojeździe spotkałem —
Powiedziano, że to on, bo go nie poznałem.
Utył, ale to była okropna otyłość:
Wydeła go zła strawa i powietrza zgniłość;
Policzki mu nabrzmiały, poźółkły i zbladły,
W czole zmarszczki pół wieku, włosy wszystkie spadły.
Witam, on mię nie poznał, nie chciał mówić do mnie,
Mówię, kto jestem, patrzy na mnie bezprzytomnie.
Gdym dawnej znajomości szczegóły powiadał,
Wtenczas on oczy we mnie utopił i badał.
Ach! wszystko, co przecierpiał w swych męczarniach dziennych,
I wszystko, co przemyślił w swych nocach bezsennych,
Wszystko poznałem w jednej chwili z jego oka;
Bo na tym oku była straszliwa powłoka.
Żrenice miał podobne do kawałków szklanych,
Które zostają w oknach więzień kratowanych,
Których barwa jest szara jak tkanka pajęczna,
A które, patrząc z boku, świecą się jak tęcza:
I widać w nich rdzę krwawą, iskry, ciemne plamy,
Ale ich okiem na wskroś przebić nie zdołamy:
Straciły przezroczystość, lecz widać po wierzchu,
Że leżały w wilgoci, w pustkach, w ziemi, w zmierzchu.
W miesiąc poszedłem znowu, myślałem, że zdoła
Rozpatrzeć się na świecie i pamięć przywoła.
Lecz tyle tysięcy dni był pod śledztwa próbą,
Tyle tysięcy nocy rozmawiał sam z sobą,
Tyle lat go badały mękami tyrany,
Tyle lat otaczały słuch mające ściany;
A całą jego było obroną — milczenie,
A całym jego były towarzystwem — cienie;
Że już się nie udało wesołemu miastu
Zglądzić w miesiąc naukę tych lat kilkunastu.
Słońce zda mu się szpiegiem, dzień donosicielem,
Domowi¹⁶⁰ jego strażą, gość nieprzyjacielem.
Jeśli do jego domu przyjdzie kto nawiedzić,
Na klamki trzask on myśli zaraz: idą śledzić;

Przemiana, Cierpienie

Oko

¹⁶⁰domowi — domownicy.

Odwraca się i głowę na rękę opiera,
Zdaje się, że przytomność, moc umysłu zbiera:
Ścina usta, by słowa same nie wypadły,
Oczy spuszcza, by szpiegi z oczu co nie zgadły.
Pytany, myśląc zawsze, że jest w swym więzieniu,
Ucieka w głąb pokoju i tam pada w cieniu,
Krzyżąc zawsze dwa słowa: «Nic nie wiem, nie powiem!»
I te dwa słowa — jego stały się przysłowiem;
I długo przed nim płacze na kolanach żona
I dziecko, nim on bojaźń i wstręt swój pokona.

Przeszłą niewolę lubią opiewać więźniowie;
Myślałem, że on ją nam najlepiej opowie,
Wyda na jaw spod ziemi i spod straży zbirów
Dzieje swe, dzieje wszystkich Polski bohaterów: —
Bo teraz Polska żyje, kwitnie w ziemi cieniach,
Jej dzieje na Sybirze, w twierdzach i więzieniach.
I cóż on na pytania moje odpowiedział?
Że o swoich cierpieniach sam już nic nie wiedział,
Nie pomniał. — Jego pamięć zapisana cała
Jak księga herkulańska pod ziemią spróchniała:
Sam autor zmartwychwstały nie umie w niej czytać,
Rzekł tylko: «Będą o to Pana Boga pytać,
On to wszystko zapisał, wszystko mnie opowie».

Naród, Historia, Polak

Adolf tży ociera
Długie milczenie
DAMA MŁODA
do Literata

Poezja, Literat

Czemu to o tym pisać nie chcecie, Panowie?

HRABIA

Niech to stary Niemcewicz w pamiętniki wsadzi:
On tam, słyszałem, różne szpargały gromadzi.

LITERAT I

To historyja!

LITERAT II

Straszna.

KAMERJUNKIER

Dalbóg, wyśmienita.

LITERAT I

Takich dziejów słuchają, lecz kto je przeczyta?
I proszę, jak opiewać społeczne wypadki;
Zamiast mitologii są naoczne świadki.
Potem, jest to wyraźny, święty przepis sztuki,
Że należy poetom czekać — aż — aż —

Literat, Poezja

JEDEN Z MŁODZIEŻY

Póki? —

Wieleż lat czekać trzeba, nim się przedmiot świeży
Jak figa ucukruje, jak tytuń uleży?

LITERAT I

Nie ma wyraźnych reguł.

LITERAT II

Ze sto lat.

LITERAT I

To mało!

LITERAT III

Tysiąc, parę tysięcy —

LITERAT IV

Polak, Naród

A mnie by się zdało,
Że to wcale nie szkodzi, że przedmiot jest nowy,
Szkoda tylko, że nie jest polski, narodowy.
Nasz naród się prostotą, gościnnością chlubi,
Nasz naród scen okropnych, gwałtownych nie lubi; —
Śpiewać, na przykład, wiejskich chłopców zalecanki.
Trzody, cienie — Sławianie, my lubim sielanki.

LITERAT I

Dwór

Spodziewam się, że Panu przez myśl nie przejedzie,
Aby napisać wierszem, że ktoś jadał śledzie.
Ja mówię, że poezji nie ma bez poloru,
A polor być nie może tam, gdzie nie ma dworu:
Dwór to sądzi o smaku, piękności i sławie;
Ach, ginie Polska! dworu nie mamy w Warszawie.

MISTRZ CEREMONII

Nie ma dworu! — a to mię dziwi niepomału,
Przecież ja jestem mistrzem ceremonijału.

HRABIA

Szlachcic

cicho do Mistrza

Gdybyś Namiestnikowi wyrzekł za mną słówko,
Moja żona byłaby pierwszą pokojówką.

głośno

Ale próżno, nie dla nas wysokie urzędy!
Arystokracja tylko ma u dworu względy.

DRUGI HRABIA

niedawno kreowany¹⁶¹ z mieszczan

Arystokracja zawsze swobód jest podporą,
Niech państwo przykład z Wielkiej Brytaniji biorą.

Zaczyna się kłótnia polityczna — młodzież wychodzi

PIERWSZY Z MŁODYCH

Naród, Przywódca, Pozory

A łotry! — o, to kija!

A *** G ***

O, to stryczka, haku!
Ja bym im dwór pokazał, nauczyłbym smaku.

N***

Patrzcie, cóż my tu pocznem, patrzcie, przyjaciele,
Otóż to jacy stoją na narodu czele.

¹⁶¹*kreowany* — mianowany.

WYSOCKI

Powiedz raczej: na wierzchu. Nasz naród jak lawa,
Z wierzchu zimna i twarda, sucha i plugawa,
Lecz wewnętrznego ognia sto lat nie wyziębi;
Plwajmy na tę skorupę i zstąpmy do głębi.

Ogień

odchodzą

SCENA VIII. PAN SENATOR

W Wilnie — sala przedpokojowa; na prawo drzwi do sali komisji śledczej, gdzie prowadzą więźniów i widać ogromne pliki papierów — w głębi drzwi do pokoiów Senatora, gdzie słychać muzykę — czas po obiedzie — u okna siedzi Sekretarz nad papierami; dalej nieco na lewo stół, gdzie grają w wiska — Nowosilcow pije kawę; koło niego szambelan Bajkow, Pelikan i jeden Doktor — u drzwi warta i kilku Lokajów nieruchomych

SENATOR

do Szambelana

*Diable! quelle corvée!*¹⁶² — przecież po obiedzie.
*La princesse*¹⁶³ nas z[a]wiodła i dziś nie przyjedzie.
Zresztą, *en fait des dames*¹⁶⁴, stare, albo głupie: —
Gadać, *imaginez-vous*¹⁶⁵, o sprawach przy supie¹⁶⁶!
*Je jure*¹⁶⁷, tych patryjotków nie mieć *à ma table*,
Avec leur franc parler et leur ton détestable.
*Figurez-vous*¹⁶⁸ — ja gadam o strojach, kasynie,
A moja kompanija o ojcu, o synie: —
«On stary, on zbyt młody, Panie Senatorze,
On kozy znieść nie może, Panie Senatorze,
On prosi spowiednika, on chce widzieć żonę,
On...» — *Que sais-je!*¹⁶⁹ — piękny dyskurs¹⁷⁰ w obiady proszone.
*Il y a de quoi*¹⁷¹ oszaleć, muszę skończyć sprawę
I uciec z tego Wilna w kochaną Warszawę¹⁷².
*Monseigneur*¹⁷³ mnie napisał *de revenir bientôt*¹⁷⁴,
On się beze mnie nudzi, a ja z tą hołotą —
*Je n'en puis plus*¹⁷⁵ —

Dworzanin, Urzędnik,
Fircyk, Zbrodniarz

Dama

DOKTOR

podchodząc

Mówiłem właśnie, Jaśnie Panie,
Że ledwie rzecz zaczęta, i sprawa w tym stanie,
W jakim jest chory, kiedy lekarz go nawiedzi
I zrobi *anagnosin*¹⁷⁶. Mnóstwo uczniów siedzi,
Tyle było śledzenia, żadnego dowodu;
Jeszcześmy nie trafili w samo jądro wrzodu.
Cóż odkryto? wierszyki! *ce sont de maux légers*,

Próżność, Służalność,
Zbrodniarz

¹⁶²*Diable! quelle corvée!* — do diabła! co za pańszczyzna! — Tu i dalej słowa i zdania francuskie.

¹⁶³*la princesse* — księżna. Chodzi o księżnę Zubow, kochankę Nowosilcowa. Z domu Walentynowiczówna, Polka, gorszyła Wilno swym życiem rozwiązyłam i uchodziła powszechnie za kochankę Nowosilcowa i Bajkowa.

¹⁶⁴*en fait des dames* — co do dam.

¹⁶⁵*imaginez-vous* — wyobraź Pan sobie.

¹⁶⁶*przy supie* — przy zupie.

¹⁶⁷*Je jure* — przysięgam.

¹⁶⁸*à ma table (...)* *Figurez-vous* — u stołu, z ich obcesową mową i tonem nieznośnym. Wyobraź Pan sobie.

¹⁶⁹*Que sais-je!* — Czy ja wiem!

¹⁷⁰*dyskurs* — rozmowa.

¹⁷¹*Il y a de quoi* — Jest z czego.

¹⁷²*w (...)* *Warszawę* — rusycyzm.

¹⁷³*Monseigneur* — Jaśnie Oświecony; mowa o w. ks. Konstantym.

¹⁷⁴*de revenir bientôt* — abym powracał rychło.

¹⁷⁵*Je n'en puis plus* — Nie mogę już dłużej.

¹⁷⁶*anagnosin* (grec.) — rozpoznanie. Doktor posługuje się tu swą terminologią zawodową, medyczną.

Ce sont, można powiedzieć, *accidents passagers*¹⁷⁷;
Ale osnowa spisku dotąd jest tajemną,
I...

SENATOR

z urazą

Tajemną? — to, widzę, Panu w oczach ciemno!

I nie dziw, po obiedzie — więc, *signor Dottore*,
*Adio, bona notte*¹⁷⁸ — dzięki za perorę!

Tajemną! sam śledziłem i ma być tajemną?

I *vous osez*¹⁷⁹, *Docteur*, mówić tak przede mną?

Któż kiedy widział formalniejsze śledztwa?

pokazując papiery

Wyznania dobrowolne, skargi i świadectwa,
Wszystko jest, i tu cały spisek świętokradzki

Stoi spisany jasno jak ukaz senacki¹⁸⁰. —

Tajemną! — za te nudy, owóż co mam w zysku.

DOKTOR

Jaśnie Panie, *excusez*¹⁸¹, któż wątpi o spisku!

Właśnie mówią — że...

LOKAJ

Człowiek kupca Kanissyna

Czeka i jakiś Panu rejestr¹⁸² przypomina.

Zbrodniarz, Urzędnik,
Chciwość, Władza,
Zbrodnia, Szantaż, Dziecko

SENATOR

Rejestr? jaki tam rejestr? — kto?

LOKAJ

Kupiec Kanissyn,

Co mu Pan przyjąć rozkazał...

Sługa

SENATOR

Idźże precz, sukisyn!

Widzisz, że ja zajęty.

DOKTOR

do Lokajów

A głupie bestyje!

Przychodzić — Pan Senator, widzisz, kawę pije.

Służalczość

SEKRETARZ

wstając od stolika

On powiada, że jeśli Pan zapłatę zwleka,

On zrobi proces.

SENATOR

Napisz grzecznie, niechaj czeka.

¹⁷⁷*ce sont (... accidents passagers* — to są choroby lekkie, to są... przemijające przypadłości.

¹⁷⁸*signor Dottore (... bona notte* (wł.) — panie Doktorze! do widzenia, dobranoć.

¹⁷⁹*vous osez* — pan się ośmiela.

¹⁸⁰*Stoi spisany jasno jak ukaz senacki*. Przysłowiem stała się w Rosji ciemność ukazów senackich. Szczególnie ukazy sądowe, czyli wyroki, umyślnie tak bywają układane, aby je różnie tłumaczyć i stąd nową sprawę toczyć można było. Jest to interesem kancelarii senackich, ciągnących niezmierne zyski z procesów. [przypis autorski]

¹⁸¹*excusez* — proszę wybaczyć.

¹⁸²*rejestr* — tu: wykaz towarów pobranych na kredyt.

zamysła się
A *propos* — ten Kanissyn — trzeba mu wziąć syna
Pod śledztwo — Oj, to ptaszek!

SEKRETARZ

To mały chłopczyna.

SENATOR

Oni wszyscy mali, ale patrz w ich serce; —
Najlepiej ogień zgasić, dopóki w iskiec.

Ogień

SEKRETARZ

Syn Kanissyna w Moskwie.

SENATOR

W Moskwie? — a, *voyez-vous*¹⁸³,
Emisaryjusz klubów¹⁸⁴. — Czas zabieżyć temu,
Wielki czas.

SEKRETARZ

On podobno u kadetów służy.

SENATOR

U kadetów? — *voyez-vous*, on tam wojsko burzy.

SEKRETARZ

Dzieckiem z Wilna wyjechał.

SENATOR

*Oh! cet incendiaire*¹⁸⁵,
Ma tu korespondentów.

do Sekretarza

*Ce n'est pas ton affaire*¹⁸⁶;
Rozumiesz! — Hej, dyżurny! — We dwadzieście cztery
Godzin wysłać kibitkę i zabrać papiery.
Zresztą ojciec lękać się nas nie ma przyczyny,
Jeśli syn dobrowolnie przyzna się do winy.

DOKTOR

Właśnie jak miałem honor mówić Jaśnie Panu,
Są tam ludzie różnego i wieku, i stanu; —
To najniebezpieczniejsze jest spisku symptoma,
A wszystkim rusza pewna sprężyna kryjoma,
Którą...

Pochlebstwo, Służalczość

SENATOR

z urazą

Kryjoma?

DOKTOR

Mówię, tajemnie skrywana,
Odkryta dzięki przezorności Jaśnie Pana.

Senator odwraca się

¹⁸³*voyez-vous* — patrz pan.

¹⁸⁴*emisaryjusz klubów* — wysłannik tajnych związków politycznych.

¹⁸⁵*Oh! cet incendiaire* — O! ten podpalacz.

¹⁸⁶*Ce n'est pas ton affaire* — To nie twoja sprawa.

do siebie

To szatan niecierpliwy, — z tym człowiekiem bieda!
Mam tyle ważnych rzeczy; wymówić mi nie da.

PELIKAN

do Senatora

Co Pan Senator każe z Rollisonem robić?

SENATOR

Jakim?

PELIKAN

Co to na śledztwie musiano go obić.

SENATOR

*Eh bien?*¹⁸⁷

PELIKAN

On zachorował.

SENATOR

Wieleż kijów dano?

PELIKAN

Byłem przy śledztwie, ale tam nie rachowano —
Pan Botwinko śledził go.

BAJKOW

Pan Botwinko; cha, cha —

O! nieprędko on kończy, gdy się raz rozmacha.
Ja zaręczam, że on go opatrzył nieszpętnie —
*Parions*¹⁸⁸, że mu wyliczył najmniej ze trzy setnie.

SENATOR

zadziwiony

Trois cents coups et vivant? trois cents coups, le coquin,
*Trois cents coups sans mourir, — quel dos de jacobin!*¹⁸⁹
Myślałem, że w Rosyi *la vertu cutanée*
Surpasse tout — ten łotr ma *une peau mieux tannée!*
Je n'y conçois rien! — *ha, ha, ha, ha, mon ami!*¹⁹⁰

do grającego w wiska, który czeka na swego kompana

Polaki nam odbiorą nasz handel skórami.

Un honnête soldat en serait mort dix fois!

*Quel rebelle!*¹⁹¹ —

podchodzi do stolika

Dla Pana mam *un homme de bois*¹⁹² —

Chłopiec drewniany; dał mu sam Botwinko kije.

Trzysta kijów dziecięciu — *figurez-vous?*¹⁹³ żyje!

¹⁸⁷*Eh bien?* — A więc?

¹⁸⁸*Parions* — Założmy się.

¹⁸⁹*Trois cents coups (...) de jacobin!* — Trzysta kijów i żyje? Trzysta kijów! a to szelma! trzysta kijów i nie skonał! co za grzbiet jakobiński.

¹⁹⁰*la vertu cutanée (...) mon ami!* — wytrzymałość skóry przewyższa wszystko... ma skórę jeszcze lepiej wygarbowaną. Nie pojmuję tego! ha!... mój przyjacielu!

¹⁹¹*Un honnête soldat (...) Quel rebelle!* — porządny żołnierz byłby od tego skonał dziesięć razy! Co za buntownik!

¹⁹²*un homme de bois* — człowiek drewniany, niewrażliwy na ból.

¹⁹³*figurez-vous?* — czy Pan może sobie wyobrazić?

do Pelikana
Nic nie wyznał?

PELIKAN

Prawie nic; — zęby tylko zaciął,
Krzyczy, że nie chce skarżyć niewinnych przyjaciół.
Ale z tych kilku słówek odkrywa się wiele —
Widać, że ci uczniowie — jego przyjaciele.

SENATOR

*C'est juste*¹⁹⁴: jaki upór!

DOKTOR

Właśnie powiadałem
Jaśnie Panu, że młodzież zarażają szalem,
Ucząc ich głupstw: na przykład, starożytnie dzieje!
Któż nie widzi, że młodzież od tego szaleje.

Historia, Szkoła

SENATOR

wesoło
Vous n'aimez pas l'histoire, — ha, ha, un satirique
*Aurait dit, że boisz się devenir historique*¹⁹⁵.

DOKTOR

I owszem, uczyć dziejów, niech się młodzież dowie,
Co robili królowie, wielcy ministrowie...

Pochlebstwo

SENATOR

C'est juste.

DOKTOR

ucieszony
Właśnie mówię, widzi Pan Dobrodzień,
Że jest sposób wyklądać dzieje i dla młodzi.
Lecz po co zawsze prawić o republikanach.
Zawsze o Ateńczykach, Spartanach, Rzymianach.

PELIKAN

do jednego ze swoich towarzyszków, pokazując Doktora
Patrz, patrz, jak za nim łązi pochlebca przekłęty,
I wścibi się mu w łaskę — co to za wykręty!

podchodzi do Doktora
Ale cóż o tym mówić, czy to teraz pora;
Zważ no, czy można nudzić pana Senatora.

LOKAJ

do Senatora
Czy Pan rozkaże wpuścić te panie — kobiety —
Pan wie — co wysiadają tu co dzień z karety —
Jedna ślepa, a druga —

SENATOR

Ślepa? któż to ona?

Zbrodniarz, Kaleka,
Wdowa, Matka

¹⁹⁴*C'est juste* — słusznie.

¹⁹⁵*Vous n'aimez pas (...) historique* — Pan nie lubisz historii? ha, ha, satyryk powiedziałby, że boisz się stać historycznym (zn. przejść do historii).

LOKAJ
Pani Rollison

PELIKAN
Matka tego Rollisona.

LOKAJ
Co dzień tu są.

SENATOR
Odprawić było —

DOKTOR
Z Panem Bogiem!

LOKAJ
Odprawiamy, lecz siada i skwierczy pod progiem.
Kazaliśmy brać w areszt, — ze ślepą kobietą
Trudno iść, lud się skupił, żołnierza wybito.
Czy mam wpuścić?

SENATOR
E! rady sobie dać nie umiesz —
Wpuścić, tylko aż do pół schodów — czy rozumiesz?
A potem ją sprowadzić — aż w dół — o tak tego;

z gestem
Żeby nas nie nudziła więcej swą włóczęgą.

Drugi Lokaj wchodzi i oddaje list Bajkowowi
No, czegoż stoisz, pójdźże —

BAJKOW
*Elle porte une lettre*¹⁹⁶.

oddaje list
SENATOR
Któż by to za nią pisał¹⁹⁷?

BAJKOW
*La princesse peut-être*¹⁹⁸.

SENATOR
czyta
Księżna! skąd jej to przyszło? na kark mi ją wpycha.
*Avec quelle chaleur!*¹⁹⁹ — Wpuścić ją, do licha.

Wchodzą dwie Damy i Ksiądz Piotr
PELIKAN
do Bajkowa
To stara czarownica, *mère de ce fripon*²⁰⁰.

SENATOR
grzecznie

Śmiech, Rozpacz, Władza,
Strach, Matka, Kaleka,
Urzędnik, Szantaż

¹⁹⁶ *Elle porte une lettre* — Ona przynosi list.

¹⁹⁷ *za nią pisał* — pisał w jej sprawie, popierał ją pisemnie.

¹⁹⁸ *La princesse peut-être* — być może księżna.

¹⁹⁹ *Avec quelle chaleur!* — Z jakimż zapalem!

²⁰⁰ *mère de ce fripon* — matka tego hultaja.

Witam, witam, któraż z pań jest pani Rollison?

P. ROLLISON

z płaczem

— Ja — mój syn! Panie Dobrodzieju...

SENATOR

Proszę — chwilę,
Pani masz list, a po cóż przyszło tu Pań tyle?

DRUGA DAMA

Nas dwie.

SENATOR

do Drugiej

I po cóż Panią mam tu honor witać?

DRUGA

Pani Rollison trudno drogi się dopytać,
Nie widzi. —

SENATOR

Ha! nie widzi — a to wącha może?
Bo co dzień do mnie trafia.

DRUGA

Ja tu ją przywożę,
Ona sama i stara, i nie bardzo zdrowa.

P. ROLLISONOWA

Na Boga...!

SENATOR

Cicho.

do Drugiej

Pani któż jesteś?

DRUGA

Kmitowa.

SENATOR

Lepiej siedź w domu i miej o synach staranie,
Jest na nich podejrzenie.

KMITOWA

bladnąc

Jak to, jak to? Panie!

Senator śmieje się

P. ROLLISONOWA

Panie! litość — ja wdowa! Panie Senatorze!
Słyszałam, że zabili — czyż można, mój Boże!
Moje dziecko! — Ksiądz mówi, że on jeszcze żyje;
Ale go biją, Panie! któż dzieci tak bije! —
Jego zbito — zlituj się — po katowsku zbito.

placze

Matka, Wdowa, Rozpacz,
Więzień, Przemoc

SENATOR

Gdzie? kogo? — gadaj przecie po ludzku, kobiéto.

P. ROLLISONOWA

Kogo? ach, dziecko moje! Mój Panie — ja wdowa —
Ach, wieleż to lat, póki człek dziecko wychowa!
Mój Jaś już drugich uczył; niech Pan wszystkich spyta,
Jak on uczył się dobrze. — Ja biedna kobiéta!
On mnie żywił ze swego szczupłego dochodu —
Ślepa, on był mnie okiem — Panie, umrę z głodu.

SENATOR

Kto poplótł, że go bili, nie wyjdzie na sucho.
Kto mówił?

P. ROLLISONOWA

Kto mnie mówił? ja mam matki ucho.
Ja ślepa; teraz w uchu cała moja dusza,
Dusza matki. — Wiedli go wczora do ratusza;
Słyszałam —

SENATOR

Wpuszczono ją?

P. ROLLISONOWA

Wypchnęli mię z progu
I z bramy, i z dziedzińca. Siadłam tam na rogu,
Pod murem; — mury grube, — przyłożyłam ucho —
Tam siedziałam od rana. — W północ, w mieście głucho,
Słucham — w północ, tam z muru — nie, nie zwodzę siebie;
Słyszałam go, słyszałam, jak Pan Bóg na niebie;
Ja głos jego słyszałam uszami własnymi —
Cichy, jakby spod ziemi, jak ze środka ziemi. —
I mój słuch wszedł w głąb muru, daleko, głęboko;
Słyszałam, męczono go —

SENATOR

Jak w gorączce bredzi!
Ale tam, moja Pani, wielu innych siedzi?

P. ROLLISONOWA

Jak to? — czyż to nie był głos mojego dziecięcia?
Niema owca pozna głos swojego jagnięcia
Śród najliczniejszej trzody — ach, to był głos taki! —
Ach, dobry Panie, żebyś słyszał raz głos taki,
Ty byś już nigdy w życiu spokojnie nie zasnął!

SENATOR

Syn Pani zdrów być musi, gdy tak głośno wrzasnął.

P. ROLLISONOWA

pada na kolana
Jeśli masz ludzkie serce...

Otwierają się drzwi od sali — słycać muzykę, — wbiega Panna ubrana jak na bal

Zbrodniarz, Zbrodnia,
Cierpienie, Śmiech,
Rozpacz, Serce, Urzędnik,
Fircyk

PANNA

*Monsieur le Sénateur —
Oh! je vous interromps, on va chanter le choeur
De «Don Juan»; et puis le concerto de Herz...²⁰¹*

SENATOR

*Herz! choeur! tu także była mowa około serc²⁰².
Vous venez à propos, vous belle comme un coeur.
Moment sentimental! il pleut ici des coeurs²⁰³.*

do Bajkowa

*Żeby le grand-duc Michel²⁰⁴ ten kalambur wiedział,
Ma foi²⁰⁵, to już bym dawno w radzie państwa siedział.*

do Panny

J'y suis — dans un moment²⁰⁶.

P. ROLLISONOWA

*Panie, nie rzucaj nas
W rozpaczy, ja nie puszcę —*

chwytą za suknię

PANNA

Faites-lui donc grâce!²⁰⁷

SENATOR

Diable m'emporte²⁰⁸, jeśli wiem, czego chce ta jędra.

P. ROLLISONOWA

Chcę widzieć syna.

SENATOR

z przyciskiem

Cesarz nie pozwala.

KS. PIOTR

Księdza!

P. ROLLISONOWA

*Księdza przynajmniej poszlij, syn mój prosi księdza.
Może kona; — gdy ciebie płacz matki nie wzruszy,
Bój się Boga, dręcz ciało, ale nie gub duszy.*

SENATOR

*C'est drôle²⁰⁹; — kto te po mieście wszystkie plotki nosi,
Kto WaćPani powiedział, że on księdza prosi?*

Falsz

²⁰¹*Monsieur le Sénateur (...)* de Herz... — Panie Senatorze! och! przeszkadzam Panu. Mają śpiewać chór z *Don Juana*, a potem koncert Herza...

²⁰²*Herz! choeur! (...)* mowa około serc — gra słów oparta na tym, że *Herz* po niem. znaczy serce, a franc. *choeur* (chór) wymawia się tak samo jak *coeur* — serce.

²⁰³*Vous venez (...)* des coeurs — Przychodzi Pani w sam raz, Pani tak piękna jak serce. Chwila czułości! istna ulewa serc!

²⁰⁴*le grand-duc Michel* — wielki książę Michał Pawłowicz, najmłodszy brat Aleksandra i Konstantego, nie odegrał roli historycznej. Znany raczej jako hulaka. Był wtedy z gwardią na Litwie; rzeczywiście lubił kalambury.

²⁰⁵*ma foi* — jako żywo.

²⁰⁶*j'y suis — dans un moment* — przyjdę tam — za chwilę.

²⁰⁷*Faites-lui donc grâce!* — Uczyniże jej Pan łaskę!

²⁰⁸*Diable m'emporte* — Niech mię diabeł porwie.

²⁰⁹*c'est drôle* — to zabawne.

P. ROLLISONOWA

pokazując Księdza Piotra

Ten ksiądz poczciwy mówił; on tygodni tyle
Biega, błaga, lecz nie chcą wpuścić i na chwilę.
Spytaj księdza, on powie...

SENATOR

patrzcie bystro na Księdza

To on wie? — poczciwy! —:
No zgoda, zgoda, — dobrze, — Cesarz sprawiedliwy;
Cesarz księży nie wzbrania, owszem sam posyła,
Aby do moralności młodzież powróciła.
Nikt jak ja religiji nie ceni, nie lubi —

Religia

wzdycha

Ach, ach, brak moralności, to, to młodzież gubi.
*Eh bien*²¹⁰, żegnam więc Panie.

P. ROLLISONOWA

do Panny

Ach, Panienko droga!
Wstaw się ty jeszcze za mną, ach, na rany Boga!
Mój syn mały; — rok siedzi o chlebie i wodzie,
W zimnym, ciemnym więzieniu, bez odzieży, w chłodzie.

PANNA

*Est-il possible?*²¹¹

SENATOR

*w ambarasie*²¹²

Jak to, jak to? on rok siedział?
Jak to, *imaginez-vous*²¹³ — jam o tym nie wiedział!

do Pelikana

Słuchaj, trzeba tę sprawę najpierwej rozpatrzyć,
Jeśli to prawda, uszy komisarzom natrzyć.

do Rollisonowej

*Soyez tranquille*²¹⁴, przyjdź tu o siódmej godzinie.

P. KMITOWA

Nie płacz tak, pan Senator nie wie o twym synie,
Jak się dowie, obaczysz, może oswobodzi.

P. ROLLISONOWA

uradowana

Nie wie? — chce wiedzieć? o, niech mu Pan Bóg nagrodzi.
Ja to zawsze mówiłam ludziom: — być nie może
Tak okrutny, jak mówią, on stworzenie boże,
On człowiek, jego matka mlekiem wykarmiła —
Ludzie śmieli się; widzisz, jam prawdę mówiła.

do Senatora

²¹⁰*Eh bien* — A więc.

²¹¹*Est-il possible?* — Czy to możliwe?

²¹²*w ambarasie* — w zakłopotaniu.

²¹³*imaginez-vous* — wyobraź Pani sobie.

²¹⁴*soyez tranquille* — bądź Pani spokojna.

Tyś nie wiedział! — te łotry wszystko tobie tają.
Wierz mi, Panie, tyś łotrów otoczony zgrają;
Nie ich pytaj, nas pytaj, my wszystko powiemy,
Całą prawdę —

SENATOR
śmiejąc się

No dobrze, o tym pomówimy,
Dziś nie mam czasu, *adieu*²¹⁵. — Księżnej powiedz, Pani,
Że co można, to wszystko każę zrobić dla niej.

grzecznie
Adieu, Madame Kmit, adieu — co mogę, to zrobię.

do Księdza Piotra
Waść, księżę, zostań, parę słów mam szepnąć tobie.

do Panny
*J'y suis dans un moment*²¹⁶.

Wszyscy odchodzą prócz dawnych osób

SENATOR
po pauzie do Lokajów

A szelmy, łajdaki!
Łotry, stoicie przy drzwiach i porządek taki?
Skórę wam zedrę, szelmy, służby was nauczę:

do jednego Lokaja
Słuchaj — ty idź za babą —

Podstęp

do Pelikana

Nie, Panu poruczę.
Skoło wyjdzie od Księżnej, daj jej pozwolenie
Widzieć syna i prowadź aż tam — tam, w więzieniu,
Potem osobno zamknij, — tak, na cztery klucze.
*C'en est trop*²¹⁷ — a łajdaki, służby was nauczę!

Sługa, Polska, Rosja

rzuca się na krzesło

LOKAJ
ze drżeniem

Pan kazał wpuścić —

SENATOR
schwytyjąc się

Co? co? — ty śmiesz, ty! mnie gadać?
Toś wyuczył się w Polsce panu odpowiadać.
Stój, stój, ja cię oduczę. — Wieść go do kwatery
Policmejstra — sto kijów i tygodnie cztery
Na chleb i wodę —

PELIKAN

Niech Pan Senator uważy,
Iż mimo tajemnicy i czujności straży
O biciu Rollisona niechętnie osoby
Wieść roznoszą, i może wynajdą sposoby

Służalność, Podstęp,
Zbrodnia, Morderstwo

²¹⁵*adieu* — żegnam.

²¹⁶*J'y suis dans un moment* — Za chwilę przyjdę.

²¹⁷*C'en est trop* — To za wiele.

Oczernić przed Cesarzem nasze czyste chęci,
Jeśli się temu śledztwu prędko łeb nie skręci.

DOKTOR

Właśnie ja rozmyślałem nad tym, Jaśnie Panie.
Rollison od dni wielu cierpi pomieszanie;
Chce sobie życie odjąć, do okien się rzuca,
A okna są zamknięte...

PELIKAN

On chory na płuca;
Nie należy w zamkniętym powietrzu go morzyć;
Rozkażę mu więc okna natychmiast otworzyć.
Mieszka na trzecim piętrze — powietrza użyje²¹⁸...

SENATOR

roztargniony

Wpuszczać mi na kark babę, gdy ja kawę piję;
Nie dadzą chwili —

Zbrodniarz, Urzędnik,
Rosjanin, Obowiązek,
Służalczość, Fałsz

DOKTOR

Właśnie mówię, Jaśnie Panie,
Że potrzeba mieć większe o zdrowiu staranie.
Po obiedzie, mówiłem zawsze, niechaj Pan te
Sprawy odłoży na czas: — *ça mine la santé*²¹⁹.

SENATOR

spokojnie

Eh, mon Docteur, przed wszystkim służba i porządek
Potem, to owszem dobrze na słaby żołądek;
To żółć porusza, a żółć *fait la digestion*²²⁰.
Po obiedzie, ja mógłbym *voir donner la question*²²¹,
Kiedy tak każe służba: — *en prenant son café*²²²,
Wiesz co, to chwila właśnie widzieć *auto-da-fé*²²³.

PELIKAN

odpychając Doktora

Jakże Pan z Rollisonem każe decydować?
Jeżeli on dziś jeszcze... umrze, to?...

SENATOR

Pochować;

I pozwalam, jeżeli zechcesz, balsamować.
A propos balsam, Bajkow! — tobie by się zdało
Trochę balsamu, bo masz takie trupie ciało,
A żenisz się. Czy wiecie, on ma narzeczoną;

Zaręczyny, Pożądanie,
Pozycja społeczna, Kobieta,
Młodość, Starość

Drzwi z lewej strony odmykają się — Lokaj wchodzi — Senator pokazując drzwi
Tę panienkę, tam patrzaj, białą i czerwoną.
Fi, pan młody, *avec un teint si délabré*²²⁴,
Powinien byś brać ślub twój jak Tyber à Capré,

²¹⁸*powietrza użyje* — Doktor i Pelikan doradzają, by Rollisonowi umożliwić samobójstwo; tę samą myśl poddawał mu szatan przez usta Konrada.

²¹⁹*ça mine la santé* — to podkopuje zdrowie.

²²⁰*fait la digestion* — ułatwia trawienie.

²²¹*voir donner la question* — przyglądać się torturowaniu.

²²²*en prenant son café* — pijąc kawę.

²²³*auto-da-fé* (port.) — palenie żywcem na stosie.

²²⁴*avec un teint si délabré* — z cerą tak zniszczoną.

Nie pojmuje, jak oni mogli pannę zmusić
Pięknymi usteczkami słowo tak wykrztusić.

BAJKOW

Zmusić? — *Parions*, że ja z nią za rok się rozwiodę
I potem co rok będę brał żoneczki młode;
Bez przymusu; dość spojrzeć na tę lub na ową:
*C'est beau*²²⁵ młodej szlachciance być jenerałową.
Spytaj księdza, jeżeli zapłacze przy ślubie.

SENATOR

A propos księdza

do Księdza

pódź no, mój czarny cherubie!
Patrzcie, *quelle figure!* on ma *l'air d'un poète*²²⁶ —
Czy ty widziałeś kiedy *un regard aussi bête*²²⁷?
Potrzeba go ożywić. — Masz rumu kieliszek.

KS. PIOTR

Nie piję.

SENATOR

No, kapłanie, pij!

KS. PIOTR

Jestem braciszek.

SENATOR

Braciszek czy stryjasek, skądże to Waszeci
Wiedzieć, co po więzieniach robią cudze dzieci?
Czy to Waszec chodziłeś z wieściami do matki?

KS. PIOTR

Ja.

SENATOR

do Sekretarza

Zapisz to wyznanie — a oto są świadki.

do Księdza

A skądżeś o tym wiedział? he? ptaszek nie lada!
Spostrzegł się, że notują, i nie odpowiada.
W jakim klasztorze bractwo twe?

KS. PIOTR

U bernardynów.

SENATOR

A u dominikanów pewnie masz kuzynów?
Bo u dominikanów ten Rollison siedział.
No gadajże, skąd ty wiesz, kto ci to powiedział?
Słyszysz! — ja tobie każę — nie szepc mi po cichu.
Ja w imieniu Cesarza każę; słyszysz, mnichu?
Mnichu! czy ty słyszałeś o ruskim batogu?

Władza, Rosja, Religia,
Urzędnik, Szantaż

²²⁵*c'est beau* — to pięknie.

²²⁶*quelle figure!* (...) *l'air d'un poète* — co za mina! om ma wygląd poety.

²²⁷*un regard aussi bête* — spojrzenie tak głupie.

do Sekretarza
Zapisz, że milczał.

do Księdza
Wszak ty służysz Panu Bogu —
Znasz ty teologiją — słuchaj, teologu.
Wiesz ty, że wszelka władza od Boga pochodzi,
Gdy władza każe mówić, milczeć się nie godzi.

Ksiądz milczy
A czy wiesz, mnichu, że ja mógłbym cię powiesić,
I obaczym, czy przeor potrafi cię wskrzesić.

KS. PIOTR
Jeśli kto władzę cierpi, nie mów, że jej słucha;
Bóg czasem daje władzę w ręce złego ducha.

SENATOR
Jeżeli cię powieszę, a Cesarz się dowie,
Żem zrobił nieformalnie, a wiesz, co on powie?
«Ej, Senatorze, widzę, że się już ty bisisz».
A ty, mnichu, tymczasem jak wiesz, tak wiesz.
Póđź no bliżej, ostatni raz cię będę badał:
Wyznaj, kto tobie o tym biciu rozpowiadał?
He? — milczysz — już od Boga ty się nie dowiedział —
Kto mówił? — co? — Bóg? — anioł? — diabeł?

KS. PIOTR
Tyś powiedział.

SENATOR
obruszony
«Tyś?» — mnie mówić: tyś? — tyś, — ha, mnich!

DOKTOR
Ha, kapcanie!
Mówi się Panu: Jaśnie Oświecony Panie.

Kara, Bóg

do Pelikana
Naucz go tam, jak mówić; ten mnich widzę z chlewa;
Daj mu tak —

pokazuje ręką
PELIKAN
daje Księdzu policzek
Widzisz, ośle, Senator się gniewa.

KSIĄDZ
do Doktora
Panie, odpuść mu, Panie; on nie wie, co zrobił!
Ach, bracie, tą złą radą tyś sam się już dobił.
Dziś ty staniesz przed Bogiem.

SENATOR
Co to?

BAJKOW

On błaznuje.
Daj mu jeszcze raz w papę, niech nam prorokuje.

daje mu szcztukę

KS. PIOTR

Bracie, i ty poszedłeś za jego przykładem!
Policzone dni twoje, pójdziesz jego śladem.

SENATOR

Hej, posłać po Botwinkę! zatrzymać tu klechę —
Ja sam będę przy śledztwie, będziem mieć uciechę.
Obaczym, czy on będzie milczał tak upornie.
Ktoś go namówił.

DOKTOR

Właśnie przedstawiam pokornie,
To jest rzecz umówiona, i te wszystkie spiski
Kieruje, jak wiem pewnie, Książę Czartoryski;

Korzyść, Szwałczość

SENATOR

schwytuje się za krzesła
Que me dites-vous là, mon cher, o Książęciu?
*Impossible*²²⁸ —

do siebie

kto wie? — eh! — śledztwo lat dziesięciu,
Nim się Książę wypłacze, jeśli ja go splątam.

do Doktora

Skądże wiesz?

DOKTOR

Dawno, czynnie, sprawą się zaprzątam.

SENATOR

I Pan mnie nie mówiłeś?

DOKTOR

Jaśnie Pan nie słuchał;
Ja mówiłem, że ktoś to ten pożar rozdmuchał.

SENATOR

Ktoś! ktoś! ale czy Książę?

DOKTOR

Mam ślad oczywisty,
Mam doniesienia, skargi i przejęte listy.

SENATOR

Listy Księcia?

DOKTOR

Przynajmniej jest mowa o Księciu
W tych listach i o całym jego przedsięwzięciu,
I wielu profesorów — a głównym ogniskiem
Jest Lelewel. On tajnie kieruje tym spiskiem.

²²⁸*Que me (...) impossible* — Co mi Pan mówisz, mój drogi...? niemożliwe!

SENATOR

do siebie

Ach, gdyby jaki dowód! choćby podejrzenie,
Ślad dowodu, cień śladu, choćby cieniów cienie!
Nieraz już mi o uszy obija się mowa:
«To Czartoryski wyniósł tak Nowosilcowa».
Obaczym teraz, kto z nas będzie mógł się chwalić,
Czy ten, co umiał wynieść, czy ten, co obalić.

do Doktora

Pójdź — *que je vous embrasse*²²⁹ — a! a! to rzecz inna,
Ja wraz zgadnąłem, że to sprawa nie dziecinna:
Ja wraz zgadnąłem, że to jest Książęcia sztuka.

DOKTOR

poufale

I Pan zgadnął? — zje diabła, kto Pana oszuka.

SENATOR

poważnie

Choć ja wiem o tym wszystkim, Panie Radco Stanu,
Jeśli odkryć dowody udało się Panu,
*Ecoutez*²³⁰, daję Panu senatorskie słowo,
Naprzód pensyję roczną powiększszą połową
I tę skargę za dziesięć lat służby policzę,
Potem może starostwo, dobra kanonicze,
Order — kto wie, nasz Cesarz wspaniale opłaca,
Ja go sam będę prosił, — już to moja praca.

DOKTOR

Mnie też to kosztowało niemało zabiegów;
Ze szczupłej mojej płacy opłacałem szpiegów;
A wszystko z gorliwości o dobro Cesarza.

SENATOR

biorąc go pod rękę

Mon cher, idź zaraz, weźmij mego sekretarza.
Wziąć te wszystkie papiery i opieczętować;

Podstęp, Urzędnik

do Doktora

Wieczorem będziem wszystko razem trutynować²³¹.

do siebie

Ja pracowałem, śledztwo prowadziłem całe,
A on z tego odkrycia miałby zysk i chwałę!

zamysła się

do Sekretarza w ucho

Przyaresztuj Doktora razem z papierami.

do Bajkowa, który wchodzi

To ważna sprawa, musim zatrudnić się sami.
Doktor wymknął się z pewnym słówkiem nieumyślnie,
Zbadałem go, a śledztwo ostatek wycisnie.

²²⁹ *que je vous embrasse* — niech cię uścisnę.

²³⁰ *écoutez* — proszę posłuchać.

²³¹ *trutynować* — rozpatrywać, omawiać.

Pelikan, widząc względy Senatora, odprowadza Doktora i kłania mu się nisko

DOKTOR

do siebie

Niedawno mię odpychał — ho, ho, Pelikanie!

I ja go zepchnę, i tak, że już nie powstanie.

do Senatora

Zaraz wracam.

SENATOR

niedbale

O ósmej ja wyjeżdżam z miasta.

DOKTOR

patrząc na zegarek

Co to? na mym zegarku godzina dwunasta?

Ksiądz, Śmierć, Wizja

SENATOR

Już piąta.

DOKTOR

Co, już piąta? — ledwie oczom wierzę.

Mój indeks²³² na dwunastej, na samym numerze

Stanął i na dwunastej sam indeksu nosek;

Żeby choć o sekundę ruszył, choć o włoszek!

KS. PIOTR

Bracie, i twój już zegar stanął i nie ruszy

Do drugiego południa. — Bracie, myśl o duszy.

DOKTOR

Czego ty chcesz?

PELIKAN

Proroctwo tobie jakieś burczy.

Patrz, jak mu oczy błyszczą, istny wzrok jaszczurczy!

KS. PIOTR

Bracie, Pan Bóg różnymi znakami ostrzega.

PELIKAN

Ten braciszek coś bardzo wygląda na szpiega —

Otwierają się drzwi z lewej strony, wchodzi mnóstwo dam wystrojonych, urzędników, gości,

— za nimi muzyka

P. GUBERNATOROWA

Czy można?

P. SOWIETNIKOWA

*C'est indigne!*²³³

P. JENERAŁOWA

Ah! mon cher Sénateur,

Czekamy, posyłamy!

²³²indeks — tu: wskazówka zegarka.

²³³*C'est indigne!* — To się nie godzi!

P. SOWIETNIKOWA

*Vraiment, c'est un malheur*²³⁴.

WSZYSTKIE

razem

Wreszcie przyszliśmy szukać.

SENATOR

Cóż to? — jaka gala!

DAMA

I tu możemy tańczyć, dość obszerna sala.

stają i szykują się do tańca

SENATOR

Pardon, mille pardons, j'étais très occupé:

Que vois-je, un menuet? parfaitement groupé!

*Cela m'a rappelé les jours de ma jeunesse!*²³⁵

KSIĘŻNA

*Ce n'est qu'une surprise*²³⁶.

SENATOR

Est-ce vous, ma déesse!

*Que j'aime cette danse, une surprise? ah! dieux!*²³⁷

KSIĘŻNA

*Vous danserez, j'espère*²³⁸.

SENATOR

*Certes, et de mon mieux*²³⁹.

Muzyka gra menueta z «Don Juana» — z lewej strony stoją czynownicy, czyli urzędnicy i urzędniczki — z prawej kilku z młodzieży, kilku młodych oficerów rosyjskich, kilku starych ubranych po polsku i kilka młodych dam. — Na środku menuet. Senator tańczy z narzeczoną Bajkowa; Bajkow z Księżną

BAL

SCENA ŚPIEWANA
Z PRAWYJ STRONY

DAMA

Patrz, patrz starego, jak się wiję,
Jak sapie, oby skręcił szyję.

do Senatora

Jak ślicznie, lekko tańczysz Pan!

na stronę

*Il crévera dans l'instant*²⁴⁰.

MŁODY CZŁOWIEK

Zbrodniarz, Taniec, Zabawa

²³⁴*Vraiment, c'est un malheur* — Naprawdę, to nieszczęście.

²³⁵*Pardon (...) ma jeunesse!* — Przepraszam, stokrotnie przepraszam, byłem bardzo zajęty. Co widzę, menuet? Doskonale ugrupowany! To mi przypomniało dni mojej młodości!

²³⁶*Ce n'est qu'une surprise* — To tylko niespodzianka.

²³⁷*Est-ce vous (...) dieux!* — Czy to Pani, moje bóstwo! Jakże lubię ten taniec, niespodzianka? Ach! bogowie!

²³⁸*Vous danserez, j'espère* — Pan zatańczy, spodziewam się.

²³⁹*Certes, et de mon mieux* — Oczywiście, najlepiej jak potrafię.

²⁴⁰*Il crévera dans l'instant* — On pęknie za chwilę.

Patrz, jak on łasi się i liże,
Wczora mordował, tańczy dziś;
Patrz, patrz, jak on oczyma strzyże,
Skacze jak w klatce ryś.

DAMA

Wczora mordował i katował,
I tyle krwi niewinnej wylał;
Patrz, dzisiaj on pazury schował
I będzie się przymilał.

Z LEWEJ STRONY

KOLLESKI REGESTRATOR

do *Sowietnika*²⁴¹

Tańczy Senator, czy widzicie,
Ej, Sowietniku, pódźmy w tan.

Urzędnik, Rosjanin, Pycha,
Pozycja społeczna, Taniec

SOWIETNIK

Uważaj, czy to przyzwoicie,
Byś ze mną tańczył Pan.

REGISTRATOR

Ale tu znajdziem kilka dam.

SOWIETNIK

A nie o to idzie rzecz;
Ja sobie wolę tańczyć sam
Niż z tobą — pódźże precz.

REGISTRATOR

Skądże to?

SOWIETNIK

Jestem sowietnikiem.

REGISTRATOR

Ja jestem oficerski syn.

SOWIETNIK

Mój Panie, ja nie tańczę z nikim,
Kto ma tak niski czyn.

do *Pułkownika*

Pódź, Pułkowniku, pódźże w taniec,
Widzisz, że tańczy sam Senator.

PUŁKOWNIK

Jaki tam gadał oszarpaniec?

pokazując Regestratora

SOWIETNIK

Kolleski Regestrator!

²⁴¹ *Kolleski Regestrator (do Sowietnika)*. Kolleski regestrator jest to jeden z najniższych czynów. Sowietników, czyli radców, różne są rodzaje i gatunki, jako to: radcy honorowi, kollescycy, tajni, rzeczywisci. — Pewny dowcipny Rosjanin mawiał, iż Rzeczywisty Tajny Radca jest trojakim kłamstwem; bo nie radzi, nie wie o żadnej tajemnicy i często jest najnieodrzeczniejszym stworzeniem. Mówiono raz o jakimś czynowniku i nazywano go dobrym człowiekiem. «Nazwij raczej dobrym chłopcem», odezwał się ów żartowniś. «Jak czynownik może być człowiekiem, póki jest tylko regestratorem? W Rosji, ażeby być człowiekiem, trzeba być przynajmniej radcą stanu». [przypis autorski]

PULKOWNIK
Ta szuja²⁴², istne jakubiny!

DAMA
do Senatora
Jak ślicznie, lekko tańczysz Pan.

SOWIETNIK
z gniewem
Jak tu pomieszały się czyny!

DAMA
Il crévera dans l'instant.

LEWA STRONA
chórem

Pochlebstwo

DAMY
Ab! quelle beauté, quelle grâce! ²⁴³

MĘŻCZYŻNI
Jaka to świetność, przepych jaki!

PRAWA STRONA
chórem

MĘŻCZYŻNI
Ach, łotry, szelmy, ach, łajdaki!
Żeby ich piorun trzasł.

SENATOR
tańcząc, do Gubernatorowej
Chcę zrobić znajomość Starosty,
On piękną żonę, córkę ma;
Ale zazdrosny —

Dwór, Grzech, Pożądanie,
Żona, Córka, Cnota,
Obyczaje

GUBERNATOR
biegąc za Senatorem
To człek prosty;
Niech Pan to na nas zda.

podchodzi do Starosty
A żona Pańska?

STAROSTA
W domu siedzi.

GUBERNATOR
A córki?

STAROSTA
Jedną tylko mam.

GUBERNATOROWA
I córka balu nie odwiedzi?

STAROSTA
Nie!

²⁴²Ta szuja — w staropolszczyźnie rzeczownik zbiorowy: motłoch.

²⁴³Ab! quelle beauté, quelle grâce! — Ach, co za piękność, co wdzięk.

GUBERNATOROWA

Pan tu sam?

STAROSTA

Ja sam.

GUBERNATOR

I żona nie zna Senatora?

STAROSTA

Dla siebie tylko żonę mam.

GUBERNATOROWA

Chciałam wziąć córkę Pańską wczora.

STAROSTA

Usłużność Pani znam.

GUBERNATOR

Tu w menuecie para zbywa,
Senator potrzebuje dam.

STAROSTA

Moja córka w parach nie bywa,
Jej parę znajdę sam.

GUBERNATOROWA

Mówiono, że tańczy i grywa,
Senator chciał zaprosić sam.

STAROSTA

Widzę, że pan Senator wzywa
Na raz po kilka dam.

LEWA STRONA

chórem

Jaka muzyka, jaki śpiew.
Jak pięknie meblowany dom.

PRAWA STRONA

chórem

Te szelmy z rana piją krew,
A po obiedzie rom.

SOWIETNIK

pokazując Senatora

Drze ich, to prawda, lecz zaprasza,
Takiemu dać się drzeć nie żal.

STAROSTA

Po turmach²⁴⁴ siedzi młodzież nasza,
Nam każą iść na bal²⁴⁵.

²⁴⁴*turma* (z niem.) — wieża, tu w znaczeniu: więzienie.

²⁴⁵*Nam każą iść na bal*. Zaproszenie urzędowe na bal jest w Rosji rozkazem; szczególnie jeśli bal daje się z okoliczności urodzin, imienin, zaślubin itd. cesarza lub osób rodziny panującej, albo też jakiego wielkiego urzędnika. W takich razach osoba podejrzana lub źle widziana od rządu, nie idąc na bal, naraża się na niemałe niebezpieczeństwo. Były przykłady w Rosji, że rodzina osób uwieczonych i wskazanych na szubienicę znajdowała się na balach u dworu. W Litwie Dybicz ciągnąc przeciwko Polakom, a Chrapowicki więząc i tępiąc powstańców, zapraszali publiczność polską na bale i uroczystości zwycięskie. Takowe bale opisują się potem w gazetach jako

OFICER ROSYJSKI

do *Bestużewa*

Nie dziw, że nas tu przeklinają,
Wszak to już mija wiek,
Jak z Moskwy w Polskę nasyłają
Samych łajdaków stek.

Rosjanin

STUDENT

do *Oficera*

Patrz, jak się Bajkow, Bajkow rucha,
Co to za mina, co za ruch!
Skacze jak po śmieciach ropucha,
Patrz, patrz, jak nadał brzuch.
Wyszczrzył zęby, nazbyt łyknął,
Patrz, jak otwiera gębę on,
Słuchaj, ach, słuchaj, Bajkow ryknął.

Urzędnik, Dworzanin,
Pożądanie, Grzech,
Obyczaje

Bajkow nuci

do *Bajkowa*

*Mon Général, quelle chanson*²⁴⁶!

BAJKOW

*śpiewa pieśń Beranżera*²⁴⁷

Quel honneur, quel bonheur!

Ah! monsieur le sénateur!

*Je suis votre humble serviteur*²⁴⁸, etc. etc.

STUDENT

Général, ce sont vos paroles?

BAJKOW

Oui.

STUDENT

Je vous en fais compliment.

JEDEN Z OFICERÓW

śmiejąc się

Ces couplets sont vraiment fort drôles,

Quel ton satirique et plaisant!

MŁODY CZŁOWIEK

Pour votre muse sans rivale

*Je vous ferais académicien*²⁴⁹.

BAJKOW

w ucho, — pokazując Księżną

Senator dziś będzie rogal.

dobrowolne wynurzenia się nieograniczonej miłości poddanych ku najlepszemu i najlaskawszemu z monarchów.
[przypis autorski]

²⁴⁶ *Mon Général, quelle chanson* — Panie Generale, co za piosenka!

²⁴⁷ *Beranżer* — Piotr Jan Béranger (1780–1857), postępowy poeta francuski, najbardziej wówczas popularny autor piosenek, w tym wielu satyrycznych, zwróconych przeciwko panującym i wyższej hierarchii rządowej.

²⁴⁸ *Quel honneur (...) serviteur* — Co za zaszczyt, co za szczęście! Ach, Panie Senatorze, jestem Pańskim uniżonym sługą. — Jest to refren satyrycznej piosenki Bérangera *Le Sénateur*. Jej treścią zachwyty głupiego męża, zadowolonego, że senator nadszkakuje jego żonie, a jemu okazuje laskawość.

²⁴⁹ *Général, ce sont (...) académicien* — Panie Generale, czy to Pańskie słowa? — Tak jest. — Winszuję ich Panu. — Te kuplety są naprawdę bardzo uciészne, co za ton satyryczny i zabawny! — Za pański niezrównany talent zrobiłbym Pana członkiem akademii.

SENATOR

w ucho, — pokazując narzeczoną Bajkowa
Va, va, je te coifferai bien²⁵⁰.

PANNA

tańcząc, do Matki
Nazbyt ohydni, nazbyt starzy.

Dwór, Grzech, Obyczaje,
Matka, Córka

MATKA

z prawej strony
Jeśli ci zbrzydął, to go rzuć.

SOWIETNIKOWA

z prawej strony
Jak mojej córeczce do twarzy.

STAROSTA

Jak od nich rumem czuć.

SOWIETNIKOWA DRUGA

do córki stojącej obok
Tylko, Zosieńku, podnieś wzrok.
Może Senator cię obaczy.

STAROSTA

Jeżeli o mnie się zahaczy,
Dam rękojeścią

biorąc za karabelą

— w bok

LEWA STRONA

chórem
Ach, jaka świetność, przepych jaki!
Ah, quelle beauté, quelle grâce!

PRAWA STRONA

Ach, szelmy, lotry, ach, łajdaki!
Żeby ich piorun trzasł.

Z PRAWY STRONY MIĘDZY MŁODZIEŻĄ

JUSTYN POL

do Bestużewa, pokazując na Senatora
Chcę mu scyzoryk mój w brzuch wsadzić
Lub zamalować w pysk.

Polak, Rosjanin,
Sprawiedliwość, Zemsta,
Kara, Zbrodniarz,
Urzędnik, Rosja, Ojczyzna

BESTUŻEW

Cóż stąd, jednego lotra zgładzić
Lub obić, co za zysk?
Oni wyszukają przyczyny,
By uniwersytety znieść,
Krzyknąć, że uczenie jakubiny,
I waszą młodzież zjeść.

JUSTYN POL

Lecz on zapłaci za męczarnie,
Za tyle krwi i łez.

²⁵⁰*Va, va, je te coifferai bien* — No, no, już ja ci przyprawię rogi.

BESTUŻEW

Cesarz ma u nas liczne psiarnie,
Cóż, że ten zdechnie pies.

POL

Nóż świerzbi w ręku, pozwól ubić.

BESTUŻEW

Ostrzegam jeszcze raz!

POL

Pozwól przynajmniej go wyczubić.

BESTUŻEW

A zgubić wszystkich was.

POL

Ach, szelmy, łotry, ach, zbrodniarze!

BESTUŻEW

Muszę cię wywieść za próg.

POL

Czyż go to za nas nikt nie skarże?

Nikt się nie pomści?

odchodzą ku drzwiom

KS. PIOTR

— Bóg!

Nagle muzyka się zmienia i gra arię Komandora

TAŃCZĄCY

Co to jest? — co to?

GOŚCIE

Jaka muzyka ponura!

JEDEN

patrząc w okna

Jak ciemno, patrz no, jaka zebrała się chmura.

zamyka okno — słychać z dala grzmot

SENATOR

Cóż to? Czemu nie grają?

DYREKTOR MUZYKI

Zmylili się.

SENATOR

Pałki!

DYREKTOR

Bo to miano grać różne z opery kawalki,
Oni nie zrozumieli, i stąd zamieszanie.

SENATOR

No, no, no — *arrangez donc*²⁵¹ — no, panowie — panie.

²⁵¹*arrangez donc* — uporządkuj Pan.

Słysząc krzyk wielki za drzwiami
PANI ROLLISON
za drzwiami, okropnym głosem
Puszczaj mię! Puszczaj.

Rozpacz, Zbrodnia,
Zbrodniarz, Szaleństwo

SEKRETARZ
Ślepa!

LOKAJ
strwożony
Widzi — patrz, jak sady
Po schodach, zatrzymajcie!

Sługa

DRUDZY LOKAJE
Kto jej co poradzi!

PANI ROLLISON
Ja go znajdę tu, tego pijaka, tyrana!

LOKAJ
chce zatrzymać — ona obala jednego z nich
A! patrz, jak obaliła — a! a! opętana.

uciekają
PANI ROLLISON
Gdzie ty! — znajdę cię, mozgi²⁵² na bruku rozbiję —
Jak mój syn! Ha, tyranie! syn mój, syn nie żyje!
Wyrzucili go oknem — czy ty masz sumnienie?
Syna mego tam z góry, na bruk, na kamienie.
Ha, ty pijaku stary, zbryzgany krwią tyłu
Niewiniątek, pódź! — gdzie ty, gdzie ty, krokodylu?
Ja ciebie tu rozedrę, jak mój Jaś, na sztuki. —
Syn! wyrzucili z okna, z klasztoru, na bruki.
Me dziecię, mój jedynak! mój ojciec-żywiciel —
A ten żyje, i Pan Bóg jest, i jest Zbawiciel!

Matka, Syn, Krew

KS. PIOTR
Nie bluźń, kobieto; syn twój zraniony, lecz żyje.

PANI ROLLISON
Żyje? syn żyje? czyje to są słowa, czyje?
Czy to prawda, mój księżu? — Ja zaraz pobiegłam —
«Spadł» krzyczą, — biegnę — wzięli — i zwłok nie dostrzegłam:
Zwłok mego jedynaka. — Ja biedna sierota!
Zwłok syna nie widziałam. Widzisz — ta ślepotą!
Lecz krew na bruku czułam — przez Boga żywego
Tu czuję — krew tę samą, tu krew syna mego,
Tu jest ktoś krwią zbryzgany — tu, tu jest kat jego!

Krew, Kaleka, Zbrodniarz

Idzie prosto do Senatora — Senator umyka się — Pani Rollison pada zemdlona na
ziemię — Ks. Piotr podchodzi do niej ze Starostą — słychać uderzenie piorunu

Kara, Bóg, Cud

WSZYSCY
złęknieni
Słowo stało się ciałem! — To tu!

INNI
Tu! Tu!

²⁵²mozgi — mózg; używanie tego wyrazu w l. mn. w znaczeniu l. poj. jest prowincjonalizmem.

KS. PIOTR

Nie tu.

JEDEN

patrząc w okno

Jak blisko — w sam róg domu uniwersytetu.

SENATOR

podchodzi do okna

Okna Doktora!

KTOŚ Z WIDZÓW

Słyszysz w domu krzyk kobiety?

KTOŚ NA ULICY

śmiejąc się

Cha — cha — cha — diabli wzięli.

Pelikan wbiega zmieszany

SENATOR

Nasz Doktor?

PELIKAN

Zabity

Od piorunu. Fenomen ten godzien rozbiorów:
Okolo domu stało dziesięć konduktorów²⁵³,
A piorun go w ostatnim pokoju wytropił,
Nic nie zepsuł i tylko ruble srebrne stopił,
Srebro leżało w biurku, tuż u głów Doktora,
I zapewne służyło dziś za konduktora.

STAROSTA

Ruble rosyjskie, widzę, bardzo niebezpieczne.

SENATOR

do Dam

Panie zmieszały taniec — jak Panie niegrzeczne.

widząc, że ratują Panią Rollison

Wynieście ją, wynieście — pomoc tej kobiecie.
Wynieście ją.

KS. PIOTR

Do syna?

SENATOR

Wynieście, gdzie chcecie.

KS. PIOTR

Syn jej jeszcze nie umarł, on jeszcze oddycha,
Pozwól mnie iść do niego.

SENATOR

Idź, gdzie chcesz, do licha!

do siebie

Pieniądz

Sprawiedliwość, Strach,
Zbrodnia

²⁵³konduktor — piorunochron.

Doktor zabity, ach! ach! ach! *c'est inconcevable!*²⁵⁴
Ten ksiądz mu przepowiedział — ah! ah! ah! *c'est diable!*²⁵⁵

do kompanii

No i cóż w tym straszego? — wiosną idą chmury,
Z chmury piorun wypada: — taki bieg natury.

SOWIETNIKOWA

do męża

Już gadajcie, co chcecie, a strach zawsze strachem.
Ja nie chcę dłużej z wami być pod jednym dachem;
Mówiłam: mężu, nie leż do tych spraw dziecinnych —
Pókiś knutował Żydów, chociaż i niewinnych,
Milczałam — ale dzieci; — a widzisz Doktora?

Obcy, Żyd

SOWIETNIK

Głupia jesteś.

SOWIETNIKOWA

Do domu wracam, jestem chora.

*Słysząc znowu grzmot — wszyscy uciekają; naprzód lewa, potem prawa strona. — Zostaje
Senator, Pelikan, Ks. Piotr*

SENATOR

patrząc za uciekającymi

Przeklęty Doktor! żyjąc nudził mię do mdłości,
A jak zdechł, patrzaj, jeszcze rozpędza mi gości.

do Pelikana

Voyez, jak ten ksiądz patrzy — voyez, *quel oeil hagard*²⁵⁶;
To jest dziwny przypadek, *un singulier basard*²⁵⁷.
Powiedz no, mój księżuniu, czy znasz jakie czary,
Skąd przewidziałeś piorun? — może boskie kary?

Ksiądz milczy

Prawdę mówiąc, ten Doktor troszeczkę przewinił,
Prawdę mówiąc, ten Doktor nad powinność czynił.
*On aurait fort à dire*²⁵⁸ — kto wie, są przestrogi —
Mój Boże, czemu prostej nie trzymać się drogi!
No i cóż, księżo? — milczy!... milczy i zwiesił nos.
Ale go puszczę wolno: — *on dirait bien des choses*²⁵⁹!...

zamysła się

PELIKAN

Cha! cha! cha! jeśli śledztwo jest niebezpieczeństwem,
Toć by nas przecie piorun zaszczycił pierwszeństwem.

Sprawiedliwość, Kara

KS. PIOTR

Opowiem wam dwie dawne, ale pełne treści...

SENATOR

ciekawym

²⁵⁴*c'est inconcevable!* — to nie do pojęcia!

²⁵⁵*c'est diable!* — to sprawa diabelska!

²⁵⁶*Voyez... voyez, quel oeil hagard* — Patrz no... patrz, jaki błędny wzrok.

²⁵⁷*un singulier basard* — szczególny przypadek.

²⁵⁸*On aurait fort à dire* — Wiele dałoby się powiedzieć.

²⁵⁹*on dirait bien des choses* — gadano by za wiele.

O piorunie? — Doktorze? — mów!

KS. PIOTR

— dwie przypowieści.

Onego czasu w upał przyszli ludzie różni
Zasnąć pod cieniem muru; byli to podróżni.
Między nimi był zbójca, a gdy inni spali,
Anioł Pański zbudził go: «Wstań, bo mur się wali».
On zbójca był ze wszystkich innych najzłośliwszy:
Wstał, a mur inne pobił. On ręce złożywszy
Bogu dziękował, że mu ocalono zdrowie.
A Pański anioł stanął przed nim i tak powie:
«Ty najwięcej zgrzeszyłeś! kary nie wyminiesz,
Lecz ostatni najgłośniej, najhaniebniej zginiesz».

A druga powieść taka. — Za czasu dawnego,
Pewny wódz rzymski pobił króla potężnego;
I kazał na śmierć zabić wszystkie niewolniki,
Wszystkie rotmistrze pułków i wszystkie setniki.
Ale króla samego przy życiu zostawił,
Tudzież starosty, tudzież pułkownicy zbawił. —
I mówili do siebie głupi więźnie owi:
«Będziem żyć, podziękujmy za życie wodzowi».
Aż jeden żołnierz rzymski, co im posługował,
Rzekł im: «Zaprawdę wódz was przy życiu zachował;
Bo was przykuje przy swym tryumfalnym wozie
I będzie oprowadzał po całym obozie,
I do miasta powiedzie; bo wy z tych jesteście,
Których wodzą po Rzymie, onym sławnym mieście,
Aby lud rzymski krzyknął: Patrzenie, co wódz zrobił,
On takie króle, takie pułkownicy pobił.
Potem, gdy was w łańcuchach złotych oprowadzi,
Odda was w ręce kata, a kat was osadzi
Na głębokie, podziemne i ciemne wygnanie,
Kędy będzie płacz wieczny i zębów zgrzytanie».
Tak mówił żołnierz rzymski; — do żołnierza tego
Król gromiąc rzekł: «Twe słowa są słowa głupiego,
Czyś ty kiedy na ucztach z twoim wodzem siedział,
Ażebyś jego rady, jego myśli wiedział?»
Zgromiwszy, pił i śmiał się z swymi współwięźniami,
Ze swymi hetmanami i pułkownikami.

SENATOR

znudzony

*Il bat la campagne*²⁶⁰... Księżu, gdzie chcesz, ruszaj sobie.
Jeśli cię jeszcze złowię, tak skórę oskrobie,
Że cię potem nie pozna twa matka rodzona
I będziesz mi wyglądał jak syn Rollisona.

Senator odchodzi do swoich pokojów z Pelikanem. Ks. Piotr idzie ku drzwiom i spotyka Konrada, który, prowadzony na śledztwo od dwóch żołnierzy, ujrzawszy Księdza wstrzymuje się i patrzy nań długo

KONRAD

Dziwna rzecz, nie widziałem nigdy tej postaci,
A znam go, jak jednego z mych rodzonych braci.
Czy to we śnie! — tak, we śnie, teraz przypomniałem,

²⁶⁰*Il bat la campagne* — On bredzi.

Taż sama twarz, te oczy, we śnie go widziałem.
On to, zdało się, że mię wyrywał z otchłani.

do Księdza

Mój księżu, choć jesteśmy mało sobie znani,
Przynajmniej ksiądz mię nie znasz: przyjmij dziękczynienie
Za łaskę, którą tylko zna moje sumienie.
Drodzy są i widziani we śnie przyjaciele,
Gdy prawdziwych na jawie widzimy tak niewiele.
Weź, proszę, ten pierścionek, sprzedaj; daj połowę
Ubogim, drugą na mszę za dusze czyscowe;
Wiem, co cierpią, jeżeli czyściec jest niewolą;
Mnie, kto wie, czy już kiedy słuchać mszy pozwolą.

Wizja

KS. PIOTR

Pozwolą — Za pierścionek ja ci dam przestrozę.
Ty pojedziesz w daleką, nieznaną drogę;
Będziesz w wielkich, bogatych i rozumnych tłumie,
Szukaj męża, co więcej niżli oni umie;
Poznasz, bo cię powita pierwszy w Imię Boże.
Słuchaj, co powie...

KONRAD

wpatrując się

Cóż to? tyżes?... czy być może?
Stój na chwilę... dla Boga...

KS. PIOTR

Bywaj zdrów! nie mogę.

KONRAD

Jedno słowo...

ŻOŁNIERZ

Nie wolno! każdy w swoją drogę. —

SCENA IX. NOC DZIADÓW

Opodal widać kaplicę — smętarz — Guślarz i Kobieta w żałobie

GUŚLARZ

Już idą w cerkiew gromady
I wkrótce złączą się Dziady,
Iść nam pora, już noc głucha.

KOBIETA

Ja tam nie pójdę, guślarzu,
Ja chcę zostać na smętarzu,
Chcę jednego widzieć ducha:
Tego, co przed laty wielu
Zjawił się po moim weselu,
Co pośród duchów gromady
Stanął nagle krwawy, blady,
I mnie dzikim okiem łowił,
I ani słowa nie mówił.

Duch

GUŚLARZ

On żył może, gdym go badał,
Dlatego nie odpowiadał.
Bo na duchów zgromadzenie,
W tajemniczą noc na Dziady,
Można wzywać żywych cienie.
Ciała będą u biesiady
Albo u gry, albo w boju,
I zostaną tam w pokoju;
Dusza zwana po imieniu
Objawia się w lekkim cieniu;
Lecz póki żyje, ust nie ma,
Stoi biała, głucha, niema.

KOBIETA

Cóż znaczyła w piersiach rana?

GUŚLARZ

Widać, że w duszę zadana.

KOBIETA

Ja tu sama zgubię drogę.

GUŚLARZ

Ja tu z tobą zostać mogę.
Tam beze mnie zrobią czary,
Jest tam inny guślarz stary. —
Czy słyszysz te śpiewy w dali?
Już się tam ludzie zebrali.
Pierwszą klątwę już zaklęli,
Klątwę wianka i kądzieli,
Wezwali powietrznych duchów.
Widzisz tych świateł tysiące,
Jakby gwiazdy spadające?
Ten ognistych ciąg łańcuchów?
To powietrznych roje duchów.
Patrz, już nad kaplicą świecą
Pod czarnym niebios obszarem,
Jak gołębie, kiedy lecą
W nocy nad miasta pożarem,
Gdy białymi skrzydeł puchy
Odbijając żar ogniska,
Ptastwo jak stado gwiazd błyska.

KOBIETA

On nie będzie z tymi duchy!

GUŚLARZ

Widzisz, blask z kaplicy bucha,
Teraz klęli ognia władzę;
Ciała w nocy złego ducha
Z pustyni, z mogił wyprowadzą.
Tędy będą ciągnąć duchy.
Poznasz go, jeśli pamiętasz,
Ukryj się ze mną w dąb suchy,
W ten dąb suchy i wygniły,
Tu się niegdyś wróżki kryły.

Cmentarz, Gotycyzm, Trup

Już rusza się cały smętarz,
Rozwierają się mogiły,
Wybuchnął płomyk niebieski;
Podskakują w górę deski,
Wysuwają potępieńce
Błade głowy, długie ręce;
Widzisz oczy jak zarzewie,
Schowaj oczy, skryj się w drzewie.
Upiór z dala wzrokiem piecze,
Lecz guślarza nie urzeczce.
Ha!

KOBIETA

Co widzisz?

GUŚLARZ

Trup to świeży!
W nie zgniłej jeszcze odzieży.
Dymem siarki trąci wkoło,
Czarne ma jak węgiel czoło.
Zamiast oczu — w jamach czaszki
Żarzą się dwie złote blaszki,
A w środku każdego kółka
Siedzi diablik, jak w źrenicy,
I wywraca wciąż koziołka,
Miga lotem błyskawicy.

Trup tu bieży, zębem zgrzyta,
Z ręki przelewa do ręki,
Jak gdyby z sita do sita,
Wrzące srebro — słyszysz jęki?

WIDMO

Gdzie kościół? — gdzie kościół — gdzie Boga lud chwali?
Gdzie kościół, ach, pokaż, człowiecze.
Ach, widzisz, jak we łbie ten dukat mię pali,
Jak srebro stopione dłoń piecze.
Ach, wylej, człowieku, dla biednej sieroty,
Dla więźnia jakiego, dla wdowy,
Ach, wylej mi z ręki żar srebrny i złoty,
I dukat ten wylup mi z głowy.
Ty nie chcesz! ha, kruszec przelewać ja muszę
Aż kiedyś ten dzieci pożerca
Wyzionie łakomą, bezdenną swą duszę,
Ten kruszec mu wleję do serca.
A potem przez oczy, przez uszy wyleję
I znowu tym wleję korytem,
I będę tym trupem obracać jak sitem,
Naleję, wyleję, przesieję!
Ach, kiedyż przez niego ten kruszec przesieję!
Ach, czekać tak długo! — goreję! goreję!

ucieka

GUŚLARZ

Ha!

Upiór, Zbrodniarz,
Chciwość, Kara

KOBIETA

Co widzisz?

GUŚLARZ

Ha, jak blisko!

Drugi wylazł, ku nam bieży,
Jakie obrzydłe trupisko!
Błede, tłuste, trup to świeży,
I strój świeży ma na ciele,
Ubrany jak na wesele;
I gad niedawno go toczy,
Ledwie mu wpół wygryzł oczy.

Od kaplicy w stronę skoczył,
Czart go uwiódl, czart zamroczył,
Nie puści go do kaplicy.
Czart przybrał postać dziewicy;
I na trupa rączką kiwa,
Okiem mruga, śmiechem wzywa;
Skacze ku niej trup zwiedziony,
Z grobu na grób, jak szalony.
I rękami, i nogami
Wije, jak wiatrak skrzydłami —
Już pada do jej uścisków;
Wtem spod nóg jego wytryska
Dziesięć długich, czarnych pysków;
Wyskakują czarne psiska,
Od nóg lubej go porwały
I targają na kawały,
Członki krwawym pyskiem trzęsą,
Po polu roznoszą mięso.

Psy zniknęły. — Nowe dziwo,
Każda część trupa jest żywą:
Wszystkie jak oddzielne trupy
Biegą zebrać się do kupy.
Głowa skacze jak ropucha
I nozdrzami ogień bucha;
Czołgają się piersi trupa
Jak wielka żółwia skorupa —
Już zrosła się głowa z ciałem,
Jak krokodyl bieży cwałem.
Oderwanej ręki palce
Drżą, wiją się jak padalce;
Dłoń za piasek chwyta, grzebie,
I ciągnie rękę do siebie,
I nogi się przyczółgały,
I znowu trup wstaje cały.
Znowu wabi ulubiona,
Znowu pada w jej ramiona,
Znowu go porwały czarty,
I znowu w sztuki rozdarty —
Ha! niech go więcej nie widzę!

KOBIETA

Tak się boisz?

Upiór, Zbrodniarz,
Pożądanie, Kara

Pies

Wąż

GUŚLARZ

Tak się brzydź!
Żółwie, padalce, ropuchy:
W jednym trupie tyle gadów!

KOBIETA

On nie będzie z tymi duchy!

GUŚLARZ

Wkrótce, wkrótce koniec Dziadów.
Słyszysz — trzeci kur już pieje;
Tam śpiewają ojców dzieje,
I rozchodzą się gromady.

Wierzenia

KOBIETA

I nie przyszedł on na Dziady!

GUŚLARZ

Jeśli duch ten jeszcze w ciele,
Wymów teraz jego imię,
Ja na czarodziejskie ziele
W tajemniczym zakłnę rymie;
I duch ciało swe zostawi,
I przed tobą się objawi.

Czary

KOBIETA

Wymówiłam —

GUŚLARZ

On nie słucha —
Ja zakląłem.

KOBIETA

Nie ma ducha!

GUŚLARZ

O kobieto! twój kochanek
Albo zmienił ojców wiarę,
Albo zmienił imię stare.
Widzisz, już zbliża się ranek,
Gusła nasze moc straciły,
Nie pokaże się twój miły.

wychodzą z drzewa

Cóż to? cóż to! — patrz: z zachodu,
Tam od Giedymina grodu,
Śród gęstych kłębów zamieci
Kilkadziesiąt wozów leci,
Wszystkie lecą ku północy,
Lecą ile w koniach mocy.
Widzisz, jeden tam na przedzie.
W czarnym stroju —

KOBIETA

On!

GUŚLARZ

Tu jedzie.

KOBIETA

I znowu nazad zawrócił,
I tylko raz okiem rzucił,
Ach, raz tylko, — jakie oko!

GUŚLARZ

Pierś miał zbroczoną posoką,
Bo w tej piersi jest ran wiele:
Straszne cierpi on katusze,
Tysiąc mieczów miał on w ciele,
A wszystkie przeszły — aż w duszę.
Śmierć go chyba z ran uleczy.

Cierpienie, Patriota

KOBIETA

Któż weń wraził tyle mieczy?

GUŚLARZ

Narodu nieprzyjaciele.

KOBIETA

Jedną ranę miał na czole,
Jedną tylko i niewielką,
Zda się być czarną kropelką.

Piętno, Grzech

GUŚLARZ

Ta największe sprawia bole;
Jam ją widział, jam ją zbałał;
Tę ranę sam sobie zadał,
Śmierć z niej uleczyć nie może.

KOBIETA

Ach, ulecz go, wielki Boże!

Dziady. Widowisko, część I

Prawa strona teatru — Dziewica w samotnym pokoju — na boku ksiąg mnóstwo, fortepiano, okno z lewej strony w pole; na prawej wielkie zwierciadło; świeca gasnąca na stole i księga rozłożona (romans Valerie).

DZIEWICA

wstaje od stołu

Świece niedobra! właśnie pora była zgasnąć!
I nie mogłam doczytać — czyż podobna zasnąć?
Waleryjo! Gustawie! anielski Gustawie!
Ach, tak mi często o was śniło się na jawie,
A przez sen — będę z wami, Pan Bóg wie dopóki!
Smutne dzieje! Jak smutnej są źródłem nauki!

po pauzie, z niesmakiem

Po co czytam? Już koniec przezieram z daleka!
Takich kochanków tutaj

wskazuje ziemię

cóż innego czeka?
Waleryjo! ty przecież spomiędzy ziemianek

Kobieta, Kochanek,
Marzenie

Zazdrości godna! Ciebie ubóstwiał kochanek,
O którym inna próżno całe życie marzy,
Którego rysów szuka w każdej nowej twarzy,
I w każdym nowym głosie nadaremnie bada
Tonu, który jej duszy brzmieniem odpowiada.
Bo ich twarze tchną głazem, jak Meduzy głowa,
Nad słotny deszcz jesienny zimniejsze ich słowa!

Co dzień z pamiętką nudnych postaci i zdarzeń
Wracam do samotności, do książek — [do] marzeń,
Jak podróżny, wśród dzikiej wyspy zarzucony,
Co rana wzrok i stopę niesie w różne strony
Azali gdzie istoty bliżniej nie obaczy,
I co noc w swą jaskinią²⁶¹ powraca w rozpaczy.

Młodość, Rozczarowanie,
Samotnik

Szalony, niech ukocha swe samotne ściany
I nie targa łańcucha, by nie drażnić rany. —

Witajże, ma jaskinio — na wieki zamknięci,
Nauczmy się więźniami stać się z własnej chęci —
Czyż nie znajdziem zatrudnień? Mędrcze dawnych wieków
Zamykali się szukać skarbów albo leków
I trucizn — my niewinni młodzi czarodzieje
Szukajmy ich, by otruć własne swe nadzieje.
A jeżeli do grobu wstęp wiar[ą] zawarty,
Pochowajmy swą duszę za życia w te karty.
Można pięknie zmartwychwstać i po takim zgonie,
I przez ten grób jest droga na Elizu błonie²⁶².
Zamieszkałym wśród cieniów zmyślonego świata
Nudnej rzeczywistości nagrodi się strata.
Cieniów? Nigdyż nie było między ziemską bracią
Takich cieniów, śmiertelną więzionych postacią?
Dusze ich wzięły bytność z poetów wyroku.
Kształty odlaneż tylko z pięknych słów obłoku?
Nie mogę przyrodzenia²⁶³ tą myślą obrażać,
Nie mogę bluźnić Twórcy — i siebie znieważać.

Książka, Marzenie, Poezja,
Samobójstwo,
Zmartwychwstanie

W przyrodzeniu, powszechnej ciał i dusz ojczyźnie,
Wszystkie stworzenia mają swe istoty bliżnie:
Każdy promień, głos każdy, z podobnym spojony,
Harmoniją ogłasza przez farby i tony;
Pylek [każdy] błędzący wśród istot ogromu,
Padnie w końcu na serce bliźniego atomu;
A tylko serce czule z dozgonną tęsknotą
W rodzinie tworów jedną ma zostać sierotą?
Twórca mi dał to serce, choć w codziennym tłumie
Nikt poznać go nie może, bo nikt nie rozumie,
Jest i musi być kędyś, choć na krańcach świata,
Ktoś, co do mnie myślami wzajemnymi lata!

Kondycja ludzka, Obraz
świata, Serce

O, gdybyśmy dzielące rozerwawszy chmury,
Choć przed zgonem tęsknymi spotkali się pióry,
Lub słowem tylko, wzrokiem, — dosyć jednej chwili,

Dusza, Miłość, Miłość
platoniczna

²⁶¹w... jaskinią — dawna forma B. r.ż., częsta u Mickiewicza; dziś: w jaskinię.

²⁶²Elizu błonie — Elizjum, Pola Elizejskie; w mit. gr. część Hadesu, w której przebywały dusze zacych zmarłych, ludzi dobrych za życia.

²⁶³przyrodzenia — natury, pojmowanej podówczas jako zespół pierwiastków materialnych i duchowych; stąd Dziewica nazywa je „powszechną ojczyzną ciał i dusz”.

Dosyć, by się dowiedzieć tylko, żeśmy żyli.
Wtenczas dusza, co ledwie czucia swe ogarnia,
W której rozkosze truje wiązadeł męczarnia,
Z ciemnej, głuchej jaskini stałaby się rajem!
Jakby miło poznawać, zwiedzać ją nawzajem,
I cokolwiek pięknego w myślach zajaśnieje,
Co ślachtetnego mają tajne serca dzieje,
Rozświecić przed oczyma kochanej istoty,
Jak wyłamane z piersi kryształów klejnoty!
Wtenczas przeszłość do życia moglibyśmy wcielić
Spomnieniem; można by się z przyszłości weselić
W przeczuciu, a obecnym chwil lubych użyciem
Łącząc wszystko, żyć całym i zupełnym życiem;
Bylibyśmy jak lotne tchnienia, co je rosa
Wiosennym zionie rankiem, dążące w niebiosa,
Lekkie i niewidome, lecz, kiedy się zlecą, —
Spłoną i nową iskrę pośród gwiazd rozświecą.

Na lewą stronę teatru wchodzi Chór wieśniaków niosących jedzenia i napoje; Starzec pierwszy z chóru na czele

GUŚLARZ

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Z czujnym słuchem, z bacznym okiem
Spieszmy się w tajnym obrzędzie,
Z cichym pieniem, wolnym krokiem;
Wszak nie nucim po kolędzie,
Nucimy piosnkę żałoby;
Nie do dworu z nowym rokiem, —
Ze łzami idziem na groby.

Chłop, Ksiądz, Obrzędy,
Obyczaje, Szlachcic,
Tajemnica, Wierzenia

CHÓR

Póki ciemno, głucho wszędzie,
Spieszmy się w tajnym obrzędzie.

GUŚLARZ

Spieszmy cicho i powoli,
Poza cerkwią, poza dworem,
Bo ksiądz guśłów nie dozwoli,
Pan się zbudzi nocnym chorem.
Zmarli tylko wedle woli
Spieszą, gdzie ich guślarz woła;
Żywi są na pańskiej roli,
Cmentarz pod władzą kościoła.

CHÓR

Póki ciemno, głucho wszędzie,
Spieszmy się w tajnym obrzędzie.

CHOR MŁODZIEŃCÓW

do Dziewczyny, ob. Romantyczność²⁶⁴

Nie łam twych rączek, niewiasto młoda,
Nie płacz, i oczek, i dłoni szkoda.
Te oczki innym źrenicom błysną,
Te rączki inną prawicę ścisną.

Małżeństwo, Śmierć,
Wdowa, Żałoba

²⁶⁴ob. *Romantyczność* — słowa te wskazują na łączność postaci Dziewczyny z Karusią rozpaczającą w *Romantyczności* po śmierci kochanka.

Od lasu para gołąbków leci,
Para gołąbków, a orlik trzeci:
Uszlaş, gołąbko, spojrzysz²⁶⁵ do góry,
Czy jest za tobą mąż srebrnopióry?

Nie płacz, nie wzdychaj w próżnej żalobie,
Nowy małżonek grucha ku tobie,
Nóżki z ostrogą, szyją²⁶⁶ mu wieńczy
Wstążka błękitna, a kolor tęczy.

Róża z fijałkiem na letniej łące
Podają sobie dłonie pachnące,
Pieszy robotnik kosi dąbrowę,
Zranił małżonka, zostawił wdowę.

Płaczesz i wzdychasz w próżnej żalobie,
Wysmukły narcyz kłania się tobie,
Jasną źrenicą wśród polnych dzieci
Jak księżyc między gwiazdami świeci.

Nie łam twych rączek, niewiasto młoda,
Nie płacz, i rączek, i oczu szkoda.
Ten, po kim płaczesz, wzajem nie błysnie
Okiem ku tobie, ręki nie ściśnie.

On ciemny krzyżyk w prawicy trzyma,
A miejsca w niebie szuka oczyma.
Dla niego na mszę daj, młoda wdowo,
A dla nas żywych piękne daj słowo.

do Starca

Nie tęsknij, starcze, prosimy młodzi,
Tęsknota sercu i myślom szkodzi;
W tym sercu dla nas żyją przykłady,
Dla nas w tych myślach jest skarbiec rady.

Młodość, Przemijanie,
Starość, Nauka,
Dziedzictwo

Stary dąb zruca powiewne szaty,
O cień go proszą trawy i kwiaty:
„Nie znam was, dzieci nowego rodu,
Czyliście warte cienia i chłodu,
Nie takie rosły dawnymi laty
Pod mą zasłoną trawy i kwiaty”.

Przestań narzekać, niesłuszny w gniewie,
Jak było dawniej, nikt o tym nie wie.
Uwiędną jedni, powschodzą inni,
Chociaż mniej piękni, cóż temu winni?
Strzeż naszej barwy, ciesz się z okrasz,
A z nas dawniejsze wspominaj czasy.

Nie wzdychaj, starcze, w próżnej tęsknocie,
Wielu straciłeś, zostały krocie.
Nie całe twoje szczęście jest w grobie,
Nie tam są wszyscy znajomi tobie.
Weź trochę szczęścia od nas szczęśliwych,
Szukaj umarłych pośród nas żywych.

²⁶⁵spojrzy — stpol. forma trybu rozkazującego: spojrzysz.

²⁶⁶szyją — dawna forma B.; dziś: szyję.

GUŚLARZ

Kto błędząc po życiu kraju,
Chciał pilnować prostej drogi,
Choć mu los wedle zwyczaju
Wszędzie siał ciernie i głogi;

Nareszcie po latach wielu,
W licznych troskach, w ciężkich nudach,
Zapomniał o drogi celu,
Aby znaleźć wczas²⁶⁷ po trudach;

Kto z ziemi patrzył ku słońcu,
Marzył nieba i gwiazd loty
I nie znał ziemi, aż w końcu,
Kiedy wpadł w otchłań ciemnoty;

Kto żalem pragnął wydzwignąć,
Co znikło w przeszłości łonie,
Kto żądzą pragnął doścignąć,
Co ma przyszłość w tajnym łonie;

Kto poznał swój błąd niewczesnie,
O gorszej myśli poprawie,
Mruży oczy, by żyć we śnie
Z tym, czego szukał na jawie;

Kto marzeń tknięty chorobą,
Sam własnej sprawca katuszy,
Darmo chciał znaleźć przed sobą,
Co miał tylko w swojej duszy; —

Kto wspominasz dawne chwile,
Komu się o przyszłych marzy,
Idź ze świata ku mogile,
Idź od mędrców do guślarzy!

Mrok tajemnic nas otacza,
Pieśń i wiara przewodniczy,
Dalej z nami, kto rozpacza,
Kto wspomina i kto życzy.

DZIECIĘ

Wróćmy lepiej do chaty, coś tam od kościoła
Błysnęło, ja się boję, coś po lesie woła.
Jutro pójdziem na cmentarz, ty swoim zwyczajem
Dumać, ja zdobić krzyże kwiatami i majem²⁶⁸.

Mówią, że dzisiaj w nocy umarłych spotkamy,
Ja ich nie znam, ja własnej nie pamiętam mamy,
Ty oczy w dzień masz słabe, pragnąłbyś daremnie
Dawno widzianych ludzi rozeznąć po ciemnie²⁶⁹.

I słuch masz słaby. Pomniesz? dwie temu niedziele²⁷⁰
Zebrało się i krewnych i sąsiadów wiele

²⁶⁷wczas — odpoczynek.

²⁶⁸majem — zielenią.

²⁶⁹po ciemnie — po ciemku (por. ciemno).

²⁷⁰dwie... niedziele — w mowie ludu: dwa tygodnie.

Życie snem, Rozczarowanie

Tajemnica, Wierzenia,
Mądrość

Cmentarz

Sierota

Starość

Urodziny twe święcić; tyś w milczeniu siedział,
Nic nie słyszał, nikomu nic nie odpowiadał.

Zapytałeś na koniec, po co ta gromada
Zeszła się w dzień powszedni? i czy mrok już pada?
A my przyszedli wieszować i od kilku godzin
Słońce zaszło, i był to dzień twoich urodzin.

Przemijanie, Śmierć

STARZEC

Od tego dnia, ach, jakżem daleko odpłynął!
Wszystkiem znajome lądy i wyspy ominął,
Wszystkie dziedziczne skarby znikły w czasu toniach;
Cóż mnie po waszych twarzach, i głosach, i dłoniach?
Twarze, którym z dzieciństwa ukochać przywykał,
Dłonie, co mię pieściły, głos, co mię przenikał,

Gdzież są? Zgasły, przebrzmiały, zmieniły się, starły.
Nie wiem, czym pośród trupów, czyli sam umarły.
Ale inny świat rzucam, aniżelim zastał;
Nieszczęsny, kto częściami do mogiły wrastał!
Twój jeszcze głos, mój wnuku, ostatnia pociecho,
Jak po umarłej pieśniach niemowlęce echo.
Tuła się i głos matki powtarzając kwili.
Lecz i ty mię porzucasz, jak inni rzucili.

Pójdę sam; kto w dzień błądzi i żywych nie słyszy,
Widzi w nocy, zna język grobowej zaciszy.
Nie zabłądę, wszak co rok chodziłem tą drogą:
Zrazu jak ty, mój synu, z niemowlęcą trwogą,
Potem jak chłopiec pełen ciekawej ochoty,
Potem z tęsknotą, teraz nawet bez tęsknoty,
Bez żalu; cóż mię wiedzie? jakiś zapęd nowy,
Ciemne przecucie, może to instynkt grobowy.
Znajdę cmentarz i coś mi w głębi serca wróży,
Że nazad już nie będę potrzebował stróży.
Ale nim się rozłączym, twe służby dziecięce
Nagrodzę, pódz, mój synu, uklękniij, złóż ręce.

Cmentarz, Grób

Boże! Coś mi rozkazał spełnić kielich życia
I zbyt wielki, zbyt gorzki dałeś mi do picia,
Jeśli względów twojego miłosierdzia godna
Cierpliwość, z którą gorycz wychyliłem do dna,
Jedynej, lecz największej śmiem żądać nagrody:
Pobłogosław wnukowi — niechaj umrze młody!

Modlitwa

Bądź zdrów; stój i raz jeszcze ściśni dziada rękę!
Daj mi twój głos usłyszeć — zaśpiewaj piosenkę
Ulubioną i tyle powtarzaną razy,
O zaklętym młodzieńcu, przemienionym w głązy.

Śpiew

[DZIECIĘ]

śpiewa

MŁODZIENIEC ZAKLĘTY

Wyłamawszy zamku bramy,
Twardowski błądził wśród gmachów²⁷¹,

²⁷¹*śród gmachów* — gmach, tu w dawniejszym znaczeniu (z niem.): komnata.

Biegł na wieże, schodził w jamy:
Co tam czarów! co tam strachów!

W jednym sklepisku²⁷² zapadłem —
Jak dziwny rodzaj pokuty —
Na łańcuchu, przed zwierciadłem
Stoi młodzieniec okuty.

Stoi, a z ludzkiej postaci,
Mocą czarownych omamień,
Coraz jakąś częśćkę traci
I powoli wrasta w kamień.

Aż do piersi był już głazem,
A jeszcze mu błyszczą lica
Męstwa i siły wyrazem;
Czułością świeci źrenica.

„Kto jesteś? zaklęty rzecze,
Coś te gmachy zdobył śmiało,
Gdzie tak mnogie pękły miecze,
Tylu wolność postradało”.

„Kto jestem? o, drży świat cały
Przed mą szablą, na me słowa
Wielkiej mocy, większej chwały:
Jestem rycerzem z Twardowa”.

„Z Twardowa?... za moich czasów
Nie słyszałem o nazwisku,
Ni wśród wojennych zapasów,
Ni na rycerskim igrzysku.

Nie zgadnę, jak długie lata
Mogłem w więzieniu przesiedzieć;
Ty świeżo wracasz ze świata:
Musisz mi o nim powiedzieć.

Czy dotąd Olgierda ramię,
Naszą Litwę wiodąc w pole,
Po dawnemu Niemcy łamie,
Tratuje stepy mogole?”

„Olgierd? Ach, już przeminęło
Dwieście lat po stracie męża,
Lecz z jego wnuków Jagiełło
Teraz walczy i zwycięża”.

„Co słyszę? Jeszcze dwa słowa:
Może w twych błędnych obieгах
Byłeś, rycerzu z Twardowa,
Na Świtezi naszej brzegach?

Czy tam ludzie nie mówili
O Poraju silnej ręki²⁷³

²⁷²sklepisko — sklepiona piwnica.

²⁷³Poraj — jak wiemy z *Pana Tadeusza* (k. IV w. 351), był herbem Mickiewiczów. — *silnej ręki* w średniowieczu częsty przydomek (*manu fortis*), podnoszący męstwo rycerza.

I o nadobnej Maryli,
Której on ubóstwiał wdzięki?”

„Młodzieńcze, nigdzie w tym kraju,
Od Niemna po Dniepru krańce,
Nie słyszałem o Poraju
Ani o jego kochance.

Po co pytać, czasu strata,
Gdy cię wyrwę z tej opoki,
Wszystkie ciekawości świata
Własnymi odwi[e]dzisz kroki.

Znam czarodziejską naukę,
Wiem dzielność tego zwierciadła²⁷⁴,
Wraz go na drobiazgi stłukę,
By z ciebie ta larwa spadła”.

To mówiąc, nagłym zamachem
Dobyl miecza i przymierza,
Ale młodzieniec z przestachem —
„Stój!” — zawołał na rycerza.

„Weźmi zwierciadło ze ściany
I podaj go w moje ręce,
Niech sam skruszę me kajdany
I uczynię koniec męce”.

Wziął i westchnął, twarz mu zbladła
I zalał się łez strumieniem,
I pocałował zwierciadło —
I cały stał się kamieniem.

CHÓR MŁODZIEŻY
Tu guślarz kazał młodzieży
Tam na wzgórku wioska leży,
Stanąc na drogi połowie:
A tam mogiłek w dąbrowie.

Między kolebką i groby
Młody nasz wiek w środku stoi;
Śród wesela i żałoby
Stójmyż w środku, bracia moi!

Nie godzi się do wsi wracać,
Nie godzi się biec w ich ślady.
Tu będziemy święcić Dziady
I piosnkami noc ukracać.

Będziemy idących witać
I powracających pytać,
Lękliwym rozpędzać trwozę,
Błędnym pokazywać drogę. —

Zaszło słońce, biegą dzieci,
Idą starce, płaczą, nuca,

Czary, Lustro

Młodość

²⁷⁴Wiem dzielność... zwierciadła — Znam siłę jego magiczną.

Lecz znowu słońce zaświeci,
Wrócą dzieci, starce wrócą.

Nim dojdzie siwizny dziecię,
Nim starego dzwon powoła,
Jeszcze ich spotka na świecie
Niejedna chwilka wesoła.

Ale kto z nas w młode lata
Nie działa rzeźwym ramieniem,
Ale sercem i myśleniem,
Taki zgubiony dla świata.

Młodość

Kto jak zwierz pustyni szuka,
Jak pугacz²⁷⁵ po nocy lata,
Jak upiór do trumny puka,
Taki zgubiony dla świata.

Kto w młodości pieśń żaloby
Raz zanucił, wiecznie nuci;
Kto młody odwiedza groby,
Już z nich na świat nie powróci

Niech więc dzieci i ojcowie
Idą w kościół z prośbą, z chlebem;
Młodzi, na drogi połowie
Zostaniem pod czystym niebem.

Obyczaje

PIEŚŃ STRZELCA²⁷⁶

Śpiew

Śród wzgórzów i jarów,
I dolin, i lasów,
Śród pienia ogarów
I trąby hałasów:

Na koniu, co lotem
Sokoły zadumi²⁷⁷,
I z bronią, co grzmotem
Pioruny zatłumi;

Wesoły jak dziecko,
Jak rycerz krwi chciwy,
Odważnie, zdradziecko
Bój zaczął myśliwy.

Witajcież rycerza,
Pagórki i niwy,
Król lasów, pan zwierza,
Niech żyje myśliwy!

Czy w niebo grot zmierza,
Czy w knieje i smugi²⁷⁸,
Stąd leci grad pierza,
Stąd płyną krwi strugi.

²⁷⁵pugacz — puchacz, sowa.

²⁷⁶Pieśń strzelca — poeta przerobił ją po latach i ogłosił jako samodzielny utwór w wydaniu z 1829 r.

²⁷⁷zadumi — wprawi w zdumienie.

²⁷⁸smugi — ze staropolszczyzny: pole uprawne, wyciągnięte w długie niwy.

Kto w puszczy dojedzie
Odyńca bez trwogi?
Kto kudły niedźwiedzie
Podesłał pod nogi?

Czyj dowcip gnał rojem
Lataczów do sideł?
Kto wstępny wziął bojem
Sztandary ich skrzydeł?

Witajcież rycerza,
Pagórki i niwy,
Król lasów, pan zwierza,
Niech żyje myśliwy!

Dalejże, dalejże, z tropu w trop,
Z tropu w trop, dalejże, dalejże!
Dalejże, dalejże, z tropu w trop,
Z tropu w trop, hop, hop!

GUSTAW

Spolowałem piosenkę! Nie będą się gniewać
Myśliwi, że do domu wracam bez zwierzyny.
Jak tylko wrócę, zaraz muszę im zaśpiewać. —
Lecz gdzież zaszedłem? nigdzie śladu ni drożyny.
Hoła! jak w kniei glucho — ni trąby, ni strzału.
Zbłądziłem — otóż skutek wieszczego zapalu!
Goniąc mużę, wyszedłem z oblawy. — Mróz ciśnie.
Trzeba ogień nałożyć; gdy światło zabłyśnie,
Nuż jaki spółtowarzysz z myśliwej czeladzi
Błądzi jak ja, ten ogień razem nas sprowadzi,
Łacniej drogę znajdziemy.

Błądzenie

O mój przyjacielu!

Takich jak ty myśliwych nie znalazłbyś wielu.
Oni z lasu nie zwykli spoglądać w obłoki,
Ogarami na piękne polować widoki;
Z jednym zawsze zamiarem i z jedną żądzą,
Na ziemi tropią zdobycz — tym lepiej — nie błądzą!
Pewnie już z rzeźwym sercem i spoconym czołem
Dzienną zabawę kończą za biesiadnym stołem.
Każdy chlubi się z przeszłych lub przyszłych zdobyczy,
Każdy swe trafne strzały, cudze pudła liczy;
Żartują z siebie głośno lub szepcą do ucha;
Wszyscy mówią, a jeden stary ojciec słucha.
A jeśli się pod koniec uprzykrzyły łowy,
Natenczas do sąsiadek — uśmiechy, rozmowy.
Czasem strzelecka miłość — wędrowna ptaszyna,
Serce przelotem zwiedzi — tak miją godzina,
I tydzień, i rok przeszły, — tak bywało wczora,
Tak jest dzisiaj i będzie każdego wieczora.
Szczęśliwi! —

Uczta

Flirt

A ja... czemuż nie jestem jak oni?

Wyjechaliśmy razem — cóż mię w pole goni?
Ach, nie zabawy ścigam — uciekam od nudy;
Nie rozkosze myśliwskie lubię — ale trudy.
Że się myśli, a przynajmniej że się miejsce zmienia,
I że tu nikt mojego nie śledzi marzenia,

Błądzenie, Melancholia,
Samotnik

Łez pustych, które nie wiem, skąd w oczach zaświecą,
Westchnień bez celu, które nie wiem, kędy lecą.
Nie do sąsiadek pewnie! na wiatry, na gaje,
Ku marzeniom!...

Mysł dziwna! Zawsze mi się zdaje,
Że ktoś łzy moje widzi i słyszy westchnienia,
I wiecznie około mnie krąży na kształt cienia.

Ileż razy w dzień cichy szeleszczą na łące
Jakoby nimfy jakiejś stopki latające;
Spojrzę: chwieją się kwiaty i podnoszą głowy,
Jakby z lekka trącone. — Nieraz wśród alkowy
Samotny książkę czytam; książka z rąk wypadła,
Spojrzałem i mignęła naprzeciw zwierciadła
Lekka postać, szepnęła jej powietrzna szata.
Nieraz dumiałem w nocy; gdy się myśl rozlata,
Wzdycham, i coś westchnieniem dawało znak życia,
Serce biło i czułem drugie serca bicia,
Słowo nawet częstokroć, niewyraźnie, głucho,
Jak przelot nocnej muszki pogłaska mi ucho!...

Zasnąłem we mgle jasnej; z góry i z daleka
Coś błyszczący, choć widocznych kształtów nie obleka;
I czuję promień oczu i uśmiech oblicza!
Gdzież jesteś, samotności córo tajemnicza?

Niechaj się twój duch uwięczi
Choćby marnym, nikłym ciałem;
Okryj się choć rąbkami tęczy
Lub jasnym źródła kryształem!

Niechaj twojej blask obsłony
Długo, długo w oczach stoi!
Niech twych ust rajsłkimi tony
Długo, długo słuch się poi!

Świeć mi, słońca niech źrenica
Olsnie²⁷⁹ marz[ąc] twoje lica;
Piej, syreno! w lubych głosach
Usnę, marzyć o niebiosach!

Ach, gdzie cię szukać? — i od ludzi ucieknę,
Ach, bądź ty ze mną, świata się wyrzeknę!

MYŚLIWY CZARNY²⁸⁰

śpiewa

Latasz, mój ptaszku, za wysoko latasz,
A czy znasz dzielność swoich skrzydełek?
Spojrzy na ziemię, którą tak pomiatasz,
Co tam wabików, co tam sidełek!

MŁODZIENIEC

Hola! słyhać śpiewania, hej! wszelki duch żywy!
Ozwij się, bracie, kto jesteś?

²⁷⁹niech źrenica olsnie... — niech oko oślepnie, marząc o twojej twarzy.

²⁸⁰*Mysłiwý czarny* — wyobraża złego ducha. W operze romantycznej tego okresu (1821) *Wolny strzelec* K. M. Webera występuje Samieł, zły duch, zwany Czarnym Mysłiwym.

Kochanek romantyczny,
Marzenie, Miłość, Życie
snem

STRZELEC

Myśliwy,
Równej jak ty ochoty, większej trochę mocy.
Obadwa polujemy, chociaż ty w poranki
Jedziesz na świat, ja łowy rozpoczynam w nocy,
Ty czyhasz na zwierzęta, a ja — na kochanki.

Kochanek, Miłość

GUSTAW

Nie wiem, czy dobre miejsce wybrałeś na łowy,
Ale nie chcę przeszkadzać, więc szczęśliwej drogi.

STRZELEC

Hola, kolego! nie bądź taki raptusowy²⁸¹.
Jest że to grubijaństwo albo skutek trwogi?
Pierwiej mię sam zawołał, a teraz ucieka.

GUSTAW

Ja miałbym ciebie wołać?

STRZELEC

Słyszałem z daleka,
Żeś wołał; kogo? na co? nie wiem doskonale,
Dosyć, że posłyszałem westchnienia i żale.
Jestem jak ty myśliwcem, byłem kiedyś młody,
Znam więc twego rzemiosła i wieku przygody.
Musisz mieć coś na sercu, rozmówmy się szczerze.
Pewnie [cię] zabłąkało w kniei jakie zwierzę?
Bracie, ja sam błądziłem, znam zwierzęta różne,
Skrzydlate i piechotne, czworo- i dwunożne.
A jeśli nic nie gonisz, pewno rad byś gonił?
Ej, czy cię widok pustej torby nie zapłonił?
Wstyd młodemu niczego dotąd nie zastrzelić?
Przyznaj się, ja ci mogę w potrzebie udzielić.

Dorosłość, Młodość,
Starość

GUSTAW

Dzięki — od nieznajomych nie żądam pomocy,
Nie zabieram przyjaźni tak rychło i w nocy;
I nie rozumiem, co twe słowa mają znaczyć.

Obcy, Przyjaźń

STRZELEC

Jeżeliś niepojętny, będę się tłumaczyć.
Jeżeli mi nie ufasz, będę szczerzy z tobą...:
Wiedz naprzód, iż gdzie stąpisz, jest wszędzie nad tobą
Pewna istota, która z oczu cię [nie] traci,
I że chce ciebie w ludzkiej nawiedzić postaci,
Jeżeli to, coś przyrzekł²⁸², zachowasz niezłomnie...

GUSTAW

Przebóg! co to ma znaczyć?... Nie zbliżaj się do mnie!

I na tym się rękopis kończy

²⁸¹raptusowy — porywczy, gwałtowny.

²⁸²coś przyrzekł — mianowicie wyrzec się świata; por. w. 448.

Dziadów części III Ustęp

Droga do Rosji

Po śniegu, coraz ku dzikszej krainie
Leci kibitka jako wiatr w pustynie;
I oczy moje jako dwa sokoły
Nad oceanem nieprzejrzanym krążą,
Porwane burzą, do lądu nie zdążą,
A widzą obce pod sobą żywioly,
Nie mają kędy spocząć, skrzydła zwinąć,
W dół patrzą, czując, że tam muszą zginąć.

Oko nie spotka ni miasta, ni góry,
Żadnych pomników ludzi ni natury;
Ziemia tak pusta, tak niezaludniona,
Jak gdyby wczora wieczorem stworzona.
A przecież nieraz mamut z tych ziem wstaje,
Żeglarz przybyły z falami potopu,
I mową obcą moskiewskiemu chłopu
Głosi, że dawno stworzone te kraje
I w czasach wielkiej Noego żeglugi
Ląd ten handlował z azyjskimi smugi —
A przecież nieraz książka ukradziona
Lub gwałtem wzięta, przybywszy z zachodu
Mówi, że ziemia ta niezaludniona
Już niejednego jest matką narodu.
Lecz nurt potopu szedł przez te płaszczyzny,
Nie zostawiwszy dróg swojego rycia,
I hordy ludów wyszły z tej ojczyzny,
Nie zostawiwszy śladów swego życia;
I gdzieś daleko na alpejskiej skale
Ślad zostawiły stąd przybyłe fale,
I jeszcze dalej, na Rzymu pomnikach,
O stąd przybyłych mówią rozbójnikach.

Kraina pusta, biała i otwarta
Jak zgotowana do pisania karta —
Czyż na niej pisać będzie palec boski,
I ludzi dobrych używszy za głoski,
Czyliż tu skreśli prawdę świętej wiary,
Że miłość rządzi plemieniem człowieczem,
Że trofeami świata są: ofiary?
Czyli też Boga nieprzyjaciel stary
Przyjdzie i w księdze tej wyrze mieczem,
Że ród człowieczy ma być w więzy kuty,
Że trofeami ludzkości są: knuty?

Po polach białych, pustych, wiatr szaleje,
Bryły zamieci odrywa i ciska,
Lecz morze śniegów wzdęte nie czernieje,
Wyzwane wichrem powstaje z łożyska
I znowu, jakby nagle skamieniałe,

Pustynia, Natura, Żywioly,
Przestrzeń
Podróż, Rosja
Oko, Ptak

Dziedzictwo

Bóg, Książka, Szatan

Wiatr

Pada ogromne, jednostajne, białe.
Czasem ogromny huragan wylata
Prosto z biegunów; niewstrzymany w biegu,
Aż do Euxinu²⁸³ równinę zamiata,
Po całej drodze miecąc chmury śniegu;
Często podróżne kibitki zakopie,
Jak symum błędnych Libów przy Kanopie.
Powierzchnie białych, jednostajnych śniegów
Gdzieniedzie ściany czarniawe przebodły
I sterczą na kształt wysp i lądu brzegów:
To są północne świerki, sosny, jodły.

Gdzieniedzie drzewa siekierą zrabane:
Odarte i w stos złożone poziomy,
Tworzą kształt dziwny, jakby dach i ścianę,
I ludzi kryją, i zowią się: domy.
Dalej tych stosów rzucone tysiące
Na wielkim polu, wszystkie jednej miary:
Jak kitki czapek, dmą z kominów pary,
Jak ładownice, okienka błyszczące;
Tam domy rzędem szykowane w pary,
Tam czworobokiem, tam kształtnym obwodem;
I taki domów pułk zowie się: grodem.

Wieś, Dom

Spotykam ludzi — z rozrosłymi barki,
Z piersią szeroką, z otyłymi karki;
Jako zwierzęta i drzewa północy,
Pełni czerstwości i zdrowia, i mocy.
Lecz twarz każdego jest jak ich kraina,
Pusta, otwarta i dzika równina;
I z ich serc, jako z wulkanów podziemnych,
Jeszcze nie przeszedł ogień aż do twarzy,
Ani się w ustach rozognionych żarzy,
Ani zastyga w czoła zmarszczkach ciemnych —
Jak w twarzach ludzi wschodu i zachodu,
Przez które przeszło tyle po kolei
Podań i zdarzeń, żalów i nadziei,
Że każda twarz jest pomnikiem narodu.
Tu oczy ludzi, jak miasta tej ziemi,
Wielkie i czyste — i nigdy zgiełk duszy
Niezwykłym rzutem źrenic nie poruszy:
Nigdy ich długa żałość nie zaciemi;
Z daleka patrząc, — wspaniałe, przecudne;
Wszedłszy do środka, — puste i bezludne.

Chłop, Rosjanin

Dziedzictwo, Duch

Dusza, Oko

Ciało tych ludzi, jak gruba tkanica²⁸⁴,
W której zimuje dusza gąsienica,
Nim sobie piersi do lotu wyrobi,
Skrzydła wyprzędzie, wytcze²⁸⁵ i ozdobi;
Ale gdy słońce wolności zaświeci,
Jakiż z powłoki tej owad wyleci?
Czy motyl jasny wzniesie się nad ziemię,
Czy ćma wypadnie, brudne nocy plemię?

Przemiana, Wolność

²⁸³Euxinus — starożytna nazwa Morza Czarnego.

²⁸⁴tkanica — tutaj: kokon otulający larwę.

²⁸⁵wytcze — forma stpol., wytka.

Na wskroś pustyni krzyżują się drogi,
Nie przemysł kupców ich ciągi wymyślił,
Nie wydeptały ich karawan nogi;
Car ze stolicy palcem je nakryślił.
Gdy z polską wioską spotkał się ubogą,
Jeżeli trafił w polskich zamków ściany,
Wioska i zamek wnet z ziemią zrównany.
I car ruiny ich zasypał — drogą.
Dróg tych nie dojrzec w polu między śniegi,
Ale wśród puszczy dośledzi je oko:
Proste i długie na północ się wloką;
Świecą się w lesie, jak w skałach rzek biegi.

Dziedzictwo, Władza

I po tych drogach któż jeździ? — Tu cwałem
Konnica wali przyprószona śniegiem,
A stamtąd czarnym piechota szeregiem
Między dział, wozów i kibitek waleń.
Te pułki podług carskiego ukazu
Ciągną ze wschodu, by walczyć z północą;
Tamte z północy idą do Kaukazu;
Żaden z nich nie wie, gdzie idzie i po co?
Żaden nie pyta. Tu widzisz Mogoła
Z nabrzmiałym licem, małym, krzywym okiem;
A tam chłop biedny z litewskiego siola,
Wybladły, tęskny, idzie chorym krokiem.
Tu błyszczą strzelby angielskie, tam łuki
I zmarzłą niosą ciężką Kałmuki.
Ich oficery? — Tu Niemiec w karecie,
Nucąc Szyllera pieśń sentymentalną,
Wali spotkanych żołnierzy po grzbiecie.
Tam Francuz gwiżdżąc w nos pieśń liberalną,
Błądny filozof, karyjery szuka
I gada teraz z dowódcą Kałmuka,
Jakby najtaniej wojsku żywność kupić.
Cóż, że połowę wymorzą tej zgrai?
Kasy połowę będą mogli złupić;
I jeśli zręcznie dzieło się utai,
Minister wzniesie ich do wyższej klasy,
A car da order za oszczędność kasy.

Żołnierz

Urzędnik, Władza, Korzyść,
Zbrodnia, Fałsz, Obcy,
Kradzież

A wtem kibitka leci — przednie strażę
I dział lawety, i chorych obozy
Pryskają z drogi, kędy się ukaże,
Nawet dowódców ustępują wozy.
Leci kibitka; żandarm powoźnika
Wali kułakiem, powoźnik żołnierzy
Wali biczyskiem, wszystko z drogi zmyka,
Kto się nie umknął, kibitka nań wbieży.
Gdzie? — Kto w niej jedzie? — Nikt nie śmie zapytać.
Żandarm tam jechał, pędzi do stolicy,
Zapewne cesarz kazał kogoś schwytać.
„Może ten żandarm jedzie z zagranicy? —
Mówi generał. — Kto wie, kogo złowił:
Może król pruski, francuski lub saski,
Lub inny Niemiec wypadł z cara łaski,
I car go w turmie zamknąć postanowił;

Więzień, Tajemnica, Plotka

Król

Może ważniejsza pochwycona głowa,
Może samego wiozą Jermołowa²⁸⁶.

Kto wie! ten więzień, chociaż w słomie siedzi,
Jak dziko patrzy! jaki to wzrok dumy²⁸⁷:
Wielka osoba — za nim wozów tłumi;
To pewnie orszak nadwornej gawiedzi;
A wszyscy, patrz no, jakie oczy śmiałe;
Myślałem, że to pierwsze carstwa pany,
Że jenerały albo szambelany,
Patrz, oni wszyscy — to są chłopcy małe²⁸⁸;
Co to ma znaczyć, gdzie ta zgraja leci?
Jakiegoś króla podejrzanę dzieci?
Tak z sobą cicho dowódcy gadali;
Kibitka prosto do stolicy wali.

Przedmieścia stolicy

Z dala, już z dala widno, że stolica.
Po obu stronach wielkiej, pysznej drogi
Rzędy pałaców. — Tu niby kaplica
Z kopułą, z krzyżem; tam jak siana stogi
Posągi stoją pod słomą i śniegiem;
Ówdzie, za kolumn korynckich szeregiem,
Gmach z płaskim dachem, pałac letni, włoski,
Obok japońskie, mandaryńskie kioski,
Albo z klasycznych czasów Katarzyny
Świeżo małpione klasyczne ruiny.
Różnych porządków²⁸⁹, różnych kształtów domy,
Jako zwierzęta z różnych końców ziemi,
Za parkanami stoją żelaznemi,
W osobnych klatkach. — Jeden niewidomy,
Pałac krajowej ich architektury,
Wymyśl ich głowy, dziecko ich natury.
Jakże tych gmachów cudowna robota!
Tyle kamieni na kępach śród błota!

W Rzymie, by dźwignąć teatr dla cesarów,
Musiano niegdyś wylać rzekę złota²⁹⁰;
Na tym przedmieściu podłe sługi carów,

Dziedzictwo, Sztuka
Rosja, Miasto

Błoto

Pieniądz, Krew, Zbrodnia

²⁸⁶Może samego wiozą Jermołowa — W Rosji między ludem jest przekonanie, iż car może każdego innego króla wziąć w kibitkę. I w istocie nie wiemy, co by odpowiedziano w niektórych państwach feldjęgrowi, który by przyjechał w podobnym celu. To pewna, iż Nowosilcow często powtarzał: „Nie będzie pokoju, póki nie zaprowadzimy w Europie takiego porządku, iżby nasz feldjeger mógł też same rozkazy w Wilnie, w Paryżu i w Stambule z tą samą łatwością wykonywać”. Odebranie rządów Gruzji jenerałowi Jermołow, którego imię u Rosjan było bardzo popularne, uważano za rzecz ważniejszą niż zwycięstwo nad jakim królikiem europejskim. Temu mniemaniu Rosjan dziwić się nie należy. Przypomnijmy, iż Jego Królewiczowska Mość książę Wirtemberski, oblegając z wojskami sprzymierzonymi Gdańsk, pisał do jenerała Rapp, iż jenerał rosyjski równy jest co do stopnia królowi i mógłby nosić ten tytuł, jeżeliby taka była wola cesarska. — Ob. pamiętniki jenerała Rapp. [przypis autorski]

²⁸⁷Jak dziko patrzy! jaki to wzrok dumy — z tego szczegółu wolno wnosić, że więźniem tym jest Konrad.

²⁸⁸chłopcy małe — młodzież skazana w procesie filareckim.

²⁸⁹Różnych porządków — w różnych stylach.

²⁹⁰Musiano niegdyś wylać rzekę złota — te słowa wyrzekł król Gotów, ujrawszy po raz pierwszy Kolezeum w Rzymie. [przypis autorski]

By swe rozkoszne zamtuzy²⁹¹ dźwignęli,
Ocean naszej krwi i łez wyleli.
Żeby zwieźć głązy do tych obelisków,
Ileż wymyślić trzeba było spisków;
Ilu niewinnych wygnać albo zabić,
Ile ziem naszych okraść i zagrabić;
Póki krwią Litwy, łzami Ukrainy
I złotem Polski hojnie zakupiono
Wszystko, co mają Paryże, Londyny,
I po modnemu gmachy wystrojono,
Szampanem zmyto podłogi bufetów
I wydeptano krokiem menuetów.

Teraz tu pusto. — Dwór w mieście zimuje,
I dworskie muchy, ciągnące za wonią
Carskiego ścierwa, za nim w miasto gonią.
Teraz w tych gmachach wiatr tylko tańczy;
Panowie w mieście, car w mieście. — Do miasta
Leci kibitka; zimno, śnieżno było;
Z zegarów miejskich zagrzmiała dwunasta,
A słońce już się na zachód chyliło²⁹².
Niebios sklepienie otwarte szeroko,
Bez żadnej chmurki, czcze, ciche i czyste,
Bez żadnej barwy, blado przezroczyste,
Jako zmarzłego podróżnika oko.

Trup

Oko

Przed nami miasto. — Nad miastem do góry
Wznoszą się dziwnie, jak podniebne grody,
Słupy i ściany, krużganki i mury,
Jak babilońskie wiszące ogrody:
To dymy z dwiestu tysięcy kominów
Prosto i gęsto kolumnami lecą,
Te jak marmury kararyjskie świecą,
Tamte się żarzą iskrami rubinów;
W górze wierzchołki zginają i łączą,
Kręcą w krużganki i łukami płącą,
I ścian, i dachów malują widziadła: —
Jak owe miasto, co nagle powstanie
Ze śródziemnego czystych wód zwierciadła
Lub na Libijskim wybuchnie tumanie,
I wabi oko podróżnych z daleka,
I wiecznie stoi, i wiecznie ucieka²⁹³.

Wizja

Już zdjęto łańcuch, bramy otwierają;
Trzęsą, badają, pytają — wpuszczają.

²⁹¹ *zamtuz* — dom rozpusty.

²⁹² *Z zegarów miejskich zagrzmiała dwunasta. A słońce już się na zachód chyliło* — w dniach zimowych w Petersburgu około godziny trzeciej już mrok pada. [przypis autorski]

²⁹³ *I wiecznie stoi, i wiecznie ucieka* — dymy miast północnych, w czasie mroźnym wznoszące się pod niebo w kształtach fantastycznych, tworzą widowisko podobne do fenomenu zwanego *mirage*, który zwodzi żeglarzy na morzach i podróżnych na piaskach Arabii. *Mirage* zdaje się być już miastem, już wsią, już jeziorem albo oazą; przedmioty wszystkie widać bardzo wyraźnie, ale zbliżyć się do nich niepodobna; zawsze w równej od podróżnego znajdują się odległości i na koniec nikną. [przypis autorski]

Petersburg

Za dawnych greckich i italskich czasów
Lud się budował pod przybytkiem Boga,
Nad źródłem nimfy, pośród świętych lasów,
Albo na górach chronił się od wroga.
Tak zbudowano Ateny, Rzym, Spartę. —
W wieku gotyckim²⁹⁴ pod wieżą barona²⁹⁵,
Gdzie była cała okolic obrona,
Stawały chaty do wałów przyparte;
Albo pilnując spławnej rzeki cieków
Rosły powoli z postępami wieków.
Wszystkie te miasta jakieś bóstwo wzniosło,
Jakiś obrońca lub jakieś rzemiosło.

Dziedzictwo, Sztuka
Miasto, Rosja

Ruskiej stolicy jakież są początki?
Skąd się zachciało sławiańskim tysiącom
Leżać w te ostatnie swoich dzierżaw kątki
Wydarte świeżo morzu i Czuchoićcom²⁹⁶?
Tu grunt nie daje owoców ni chleba,
Wiatry przynoszą tylko śnieg i słoty;
Tu zbyt gorące lub zbyt zimne nieba,
Srogie i zmienne jak humor despoty!
Nie chcieli ludzie; — błotne okolice
Car upodobał, i stawić rozkazał,
Nie miasto ludziom, lecz sobie stolicę:
Car tu wszechmocność woli swej pokazał. —

Władza

Błoto

W głąb ciekłych piasków i błotnych zatorów
Rozkazał wpędzić sto tysięcy palów
I wdeptać ciała stu tysięcy chłopów.
Potem, na palach i ciałach Moskałów
Grunt założywszy, inne pokolenia
Zaprzął do taczek, do wozów, okrętów,
Sprowadzać drzewa i sztuki kamienia
Z dalekich łądów i z morskich odmętów²⁹⁷.

Zbrodnia, Krew

Przypomnił Paryż — wnet paryskie place
Kazał budować. Widział Amsterdamy —
Wnet wodę wpuścił i porobił tamy.
Słyszał, że w Rzymie są wielkie pałace —
Pałace stają. Wenecka stolica,
Co wpół na ziemi, a do pasa w wodzie
Pływa jak piękna syrena-dziewica,
Uderza cara — i zaraz w swym grodzie
Porzwał błotniste kanałami pole,
Zawiesił mosty i puścił gondole.
Ma Wenecyją, Paryż, Londyn drugi,
Prócz ich piękności, poloru, żeglugi.

Sztuka

Bóg, Szatan

²⁹⁴wiek gotycki — średniowiecze.

²⁹⁵baron — tu w znaczeniu: średniowieczny pan feudalny.

²⁹⁶Wydarte świeżo morzu i Czuchoićcom — Finowie, po rosyjsku zwani Czuchoićcami albo Czuchnami, mieszkali na brzegach błotnistych Newy, gdzie potem założono Petersburg. [przypis autorski]

²⁹⁷Z dalekich łądów i z morskich odmętów — u wielu historyków znaleźć można opisanie założenia i budowania Petersburga. Wiadomo, iż mieszkańców do tej stolicy gwałtem spędzano i że ich więcej niż sto tysięcy w czasie budowania wymarło. Granit i marmur zwożono morzem ze stron dalekich. [przypis autorski]

U architektów sławne jest przysłowie:
Że ludzi ręką był Rzym budowany,
A Wenecją stawili bogowie;
Ale kto widział Petersburg, ten powie:
Że budowały go chyba Szatany.

Ulice wszystkie ku rzece pobiegły:
Szerokie, długie, jak wąwozy w górach
Domy ogromne: — tu głązy, tam cegły,
Marmur na glinie, glina na marmurach;
A wszystkie równe i dachy, i ściany,
Jak korpus wojska na nowo ubrany.
Na domach pełno tablic i napisów:
Śród pism tak różnych, języków tak wielu,
Wzrok, ucho błądzi, jak w wieży Babelu.
Napis: Tu mieszka Achmet, Chan Kirgisów,
Rządzący polskich spraw departamentem
Senator. — Napis: „Tu monsieur Żoko
Lekcje daje paryskim akcentem,
Jest kuchtą dworskim, wódczanym poborcą,
Basem w orkiestrze, przy tym szkół dozorcą.”
Napis: „Tu mieszka Włoch Piacere Gioco.
Robił dla frejlin Carskich salcesony,
Teraz panieński pensjon otwiera.”
Napis: „Mieszkanie pastora Dienera,
Wielu orderów Carskich kawalera.
Dziś na kazanie wyklada z ambony,
Że Car jest Papież z Boskiego ramienia,
Pan samowładny wiary i sumnienia.
I wzywa przy tym braci kalwinistów,
Socynijanów i anabaptystów,
Aby jak każe Imperator ruski
I jego wierny Alijant, Król pruski,
Przyjąwszy nową wiarę i sumnienie,
Wszyscy się zeszli w jedno zgromadzenie²⁹⁸.”
Napis: „Tu stroje damskie” — dalej: „Nuty”;
Tam robią: „Dzieciom zabawki” — tam: „Knuty”.

W ulicach koczce, karety, landary
Mimo ogromu i bystrego lotu
Na łyżwach błysną, znikną bez łoskotu,
Jak w panorama czarodziejskie mary.
Na kozłach koczów angielskich brodaty
Siedzi woźnica; szron mu okrył szaty,
Brodą i wąsy, i brwi; biczem wali;
Przodem na koniach lecą chłopcy mali
W kozuchach, istne dzieci Boreasza;
Świszczą piskliwie i gmin się rozprasza,
Pierzcha przed koczem saneczek gromada,
Jak przed okrętem białych kaczek stada.
Tu ludzie biegną, każdego mróz goni,

²⁹⁸ *Wszyscy się zeszli w jedno zgromadzenie* — wyznania, które się odłączyły od Kościoła katolickiego, są protegowane szczególnie w Rosji; naprzód stąd, iż zwolennicy tych wyznań z łatwością przechodzą na wiarę grecką za przykładem niemieckich księżniczek i książąt; potem, że pastorowie są najlepszą podporą despotyzmu, wmawiając ludowi ślepe posłuszeństwo dla władzy świeckiej, nawet w rzeczach sumnienia, w których katolicy odwołują się do decyzji Kościoła. Wiadomo, iż wyznania auszburskie i genewskie na rozkaz króla pruskiego połączyły się w jeden Kościół. [przypis autorski]

Wieża Babel

Urzędnik, Władza

Religia

Zima

Żaden nie stanie, nie patrzy, nie gada;
 Każdego oczy zmrużone, twarz blada;
 Każdy trze ręce i zębami dzwoni,
 I z ust każdego wyzioniona para
 Wychodzi słupem, prosta, długa, szara.
 Widząc te dymem buchające gminy,
 Myślisz, że chodzą po mieście kominy²⁹⁹.
 Po bokach gminnej cisnącej się trzody
 Ciągną poważnie dwa ogromne rzędy,
 Jak procesyje w kościelne obrzędy
 Lub jak nabrzeżne bystrej rzeki lody.
 I gdzież ta zgraja wlecze się powoli,
 Na mróz nieczuła jak trzoda soboli? —
 Przechadzka modna jest o tej godzinie;
 Zimno i wietrzno, ale któż dba o to!
 Wszak Cesarz tędy zwykł chodzić piechoto,
 I cesarzowa, i dworu mistrzynie.
 Idą marszałki, damy, urzędniki,
 W równych abcugach³⁰⁰: pierwszy, drugi, czwarty,
 Jako rzucane z rąk szulera karty,
 Króle, wyżniki, damy i niżniki³⁰¹,
 Starki i młodki, czarne i czerwone,
 Padają na tę i na ową stronę,
 Po obu stronach wspaniałej ulicy,
 Po mostkach lśnącym wysłanych granitem.
 A naprzód idą dworscy urzędnicy:
 Ten w futrze ciepłym, lecz na wpół odkrytem,
 Aby widziano jego krzyżów cztery;
 Zmarznie, lecz wszystkim pokaże ordery,
 Wyniosłym okiem równych sobie szuka
 I, gruby, pełźnie wolnym chodem żuka,
 Dalej gwardyjskie modniejsze młokosy,
 Proste i cienkie jak ruchome piki,
 W pół ciała tęgo związane jak osy.
 Dalej z pochyłym karkiem czynownicy,
 Spode łba patrzą, komu się pokłonić,
 Kogo nadeptać, a od kogo stronić;
 A każdy giętki, we dwoje skurczony,
 Tuląc się pełzną jako skorpiony.
 Pośrodku damy jako pstre motyle,
 Tak różne płaszczce, kapeluszków tyle;
 Każda w paryskim świeci się stroiku
 I nóżką miga w futrzanym trzewiku,
 Białe jak śniegi, rumiane jak raki. —
 Wtem dwór odjeżdża; stanęły orszaki.
 Podbiegły wozy, ciągnące jak statki
 Obok pływaczów w głębokiej kąpieli.
 Już pierwsi w wozy wsiedli i zniknęli;
 Za nimi pierzchły piechotne ostatki.
 Niejeden kaszłem suchotniczym stęknie,
 A przecież mówi: „Jak tam chodzić pięknie!
 Cara widziałem, i przed Jenerałem
 Nisko kłaniałem, i z pazim gadałem!”

Dwór, Dworzanin

Urzędnik, Próżność

Fircyk

Urzędnik

²⁹⁹ *Myślisz, że chodzą po mieście kominy.* Para z ust wychodząca w czasie tegich mrozów daje się widzieć w kształcie słupa, długiego częstokroć na kilka łokci. [przypis autorski]

³⁰⁰ *W... abcugach* — (z niem.) w odstępach.

³⁰¹ *wyżniki... niżniki* — dawne nazwy figur w kartach.

Szło kilku ludzi między tym natłokiem,
Różni od innych twarzą i odzieniem,
Na przechodzących ledwo rzucą okiem,
Ale na miasto patrzą z zadumieniem.
Po fundamentach, po ścianach, po szczytach,
Po tych żelazach i po tych granitach
Czepiają oczy, jakby próbowali,
Czy mocno każda cegła osadzona;
I opuścili z rozpaczą ramiona,
Jak gdyby myśląc: człowiek ich nie zwali!
Dumali — poszli — został z jedenastu
Pielgrzym³⁰² sam jeden, zaśmiał się złośliwie,
Wzniósł rękę, ścisnął i uderzył mściwie
W głaz, jakby groził temu głazów miastu.
Potem na piersiach założył ramiona
I stał dumając, i w cesarskim dworze
Utkwił źrenice dwie jako dwa noże;
I był podobny wtenczas do Samsona,
Gdy zdradą wzięty i skuty więzami
Pod Filistynów dumał kolumnami.
Na czoło jego nieruchome, dumne
Nagły cień opadł, jak całun na trumnę,
Twarz blada strasznie zaczęła się mroczyć;
Rzekłbyś, że wieczór, co już z niebios spadał,
Naprzód na jego oblicze osiadał
I stamtąd dalej miał swój cień roztoczyć.

Rozpacz

Pielgrzym, Samotnik,
Nienawiść

Oko

Po prawej stronie już pustej ulicy
Stał drugi człowiek — nie był to podróżny,
Zdał się być dawnym mieszkańcem stolicy;
Bo rozdawając między lud jałmużny,
Każdego z biednych po imieniu witał,
Tamtych o żony, tych o dzieci pytał.
Odprawił wszystkich wsparł się na granicie
Brzeżnych kanałów i wodził oczyma
Po ścianach gmachów i po dworca szczytce,
Lecz nie miał oczu owego pielgrzymy;
I wzrok wnet spuszczał, kiedy szedł z daleka
Biedny, żebrzący żołnierz lub kaleka.
Wzniósł w niebo ręce, stał i dumał długo —
W twarzy miał wyraz niebieskiej rozpaczki.
Patrzył jak anioł, gdy z niebios postugą
Między czyscowe dusze zstąpić raczy:
I widzi całe w męczarniach narody,
Czuje, co cierpią, mają cierpieć wieki —
I przewiduje, jak jest kres daleki
Tylu pokoleń zbawienia — swobody.
Oparł się płacząc na kanałów brzegu,
Łzy gorzkie biegły i zginęły w śniegu;
Lecz Bóg je wszystkie zbierze i policzy,
Za każdą odda ocean słodyczy.

Spolecznik, Miłosierdzie

Cierpienie, Miłosierdzie,
Łzy, Anioł

Późno już było, oni dwaj zostali,
Oba samotni, i chociaż odlegli,
Na koniec jeden drugiego postrzegli,

³⁰²Pielgrzym — Konrad o znamionach Mickiewicza.

I długo siebie nawzajem zważali.
Pierwszy postąpił człowiek z prawej strony:
„Bracie, rzekł, widzę, żeś tu zostawiony
Sam jeden, smutny, cudzoziemiec może;
Co ci potrzeba, rozkaż w Imię Boże³⁰³;
Chrześcijaninem jestem i Polakiem,
Witam cię Krzyża i Pogoni znakiem”.

Miłosierdzie, Polak

Pielgrzym, zbyt swymi myślami zajęty,
Otrząsnął głową i uciekł z wybrzeża;
Ale nazajutrz, gdy myśli swych męty
Z wolna rozjaśnia i pamięć odświeża,
Nieraz żałuje owego natręta;
Jeśli go spotka, pozna go, zatrzyma;
Choć rysów jego twarzy nie pamięta,
Lecz w głosie jego i w słowach coś było
Znanego uszom i duszy pielgrzyma —
Może się o nim pielgrzymowi śniło.

Przeczcucie

Pomnik Piotra Wielkiego

Z wieczora na dżdżu stali dwaj młodzieńce
Pod jednym płaszczem, wzięwszy się za ręce:
Jeden, ów pielgrzym, przybylec z zachodu,
Nieznana carskiej ofiara przemocy;
Drugi był wieszczem ruskiego narodu³⁰⁴,
Sławny pieśniami na całej północy.
Znali się z sobą niedługo, lecz wiele —
I od dni kilku już są przyjaciele.
Ich dusze wyższe nad ziemskie przeszkody,
Jako dwie Alpów spokrewnione skały,
Choć je na wieki rozerwał nurt wody:
Ledwo szum słyszą swej nieprzyjaciółki,
Chyląc ku sobie podniebne wierzchołki.
Pielgrzym coś dumiał nad Piotra kolosem,
A wieszcz rosyjski tak rzekł cichym głosem:

Przyjaźń, Polak, Rosjanin,
Poeta

Góra

„Pierwszemu z carów, co te zrobił cuda,
Druga carowa pamiętnik stawiała³⁰⁵³⁰⁶.
Już car odlany w kształcie wielkoluda
Siadł na brązowym grzbiecie bucefała
miejsca czekał, gdzie by wjechał konno.

Dziedzictwo, Rosja,
Władza, Historia, Państwo,
Przemoc, Upadek,
Nieśmiertelność

Lecz Piotr na własnej ziemi stać nie może.
W ojczyźnie jemu nie dosyć przestronno,
Po grunt dla niego posłano za morze.
Posłano wyrwać z finlandzkich nadbrzeży
Wzgórek granitu; ten na Pani³⁰⁷ słowo

³⁰³w *Imię Boże* — jest to zatem człowiek zapowiedziany Konradowi przez ks. Piotra, zob. wyżej VIII 632.

³⁰⁴był *wieszczem ruskiego narodu* — według przyjętego przeważnie mniemania mowa o znakomitym poecie rosyjskim Aleksandrze Puszkynie (1799–1837), z którym Mickiewicz w Rosji zawarł bliższą przyjaźń.

³⁰⁵*Druga carowa pamiętnik stawiała* — na pomniku Piotra jest napis: *Petro primo Catharina secunda*. [przypis autorski]

³⁰⁶*Petro primo Catharina secunda* — „Piotrowi pierwszemu Katarzyna Druga”.

³⁰⁷*Pani* — carowej Katarzyny II.

Płynie po morzu i po lądzie bieży,
I w mieście pada na wznak przed carową³⁰⁸³⁰⁹.
Już wzgórek gotów; leci car miedziany,
Car knutowładny w todze Rzymianina,
Wskakuje rumak na granitu ściany,
Staje na brzegu i w górę się wspina.

„Nie w tej postawie świeci w starym Rzymie
Kochanek ludów, ów Marek Aureli,
Który tam naprzód rozślawił swe imię,
Że wygnał szpiegów i donosicieli:
A kiedy zdzierców domowych poskromił,
Gdy nad brzegami Renu i Patolu
Hordy najeźdców barbarzyńskich zgromił,
Do spokojnego wraca Kapitolu.
Piękne, szlachetne, łagodne ma czoło,
Na czole błyszczy myśl o szczęściu państwa;
Rękę poważnie wznosił, jak gdyby wkoło
Miał błogosławić tłum swego poddaństwa,
A drugą rękę opuścił na wodze,
Rumaka swego zapędy ukraca.
Zgadniesz, że mnogi lud tam stał na drodze
I krzyczał: „Cesarz, ojciec nasz powraca!”
Cesarz chciał z wolna jechać między tlokiem,
Wszystkich ojcowskim udarować okiem.
Koń wzdyma grzywę, żarem z oczu świeci,
Lecz zna, że wiezie najmilszego z gości,
Że wiezie ojca milionom dzieci,
I sam hamuje ogień swej żywości;
Dzieci przyjść blisko, ojca widzieć mogą.
Koń równym krokiem, równą stąpa drogą:
Zgadniesz, że dojdzie do nieśmiertelności!³¹⁰

„Car Piotr wypuścił rumakowi wodze,
Widać, że leciał tratując po drodze,
Od razu wskoczył aż na sam brzeg skały.
Już koń szalony wznosił w górę kopyta,
Car go nie trzyma, koń wędzidłem zgrzyta,
Zgadniesz, że spadnie i pryśnie w kawały.
Od wieku stoi, skacze, lecz nie spada,
Jako lecąca z granitów kaskada,
Gdy ścięta mrozem nad przepaścią zwiśnie:
Lecz skoro słońce swobody zabłyśnie
I wiatr zachodni ogrzeje te państwa,
I cóż się stanie z kaskadą tyraństwa?”

Cnota, Państwo, Przywódca

Dziecko, Król, Ojciec

Koń

Wolność

³⁰⁸ *I w mieście pada na wznak przed carową* — ten wiersz jest tłumaczony z rosyjskiego poety, którego nazwiska nie pomnę. [przypis autorski]

³⁰⁹ Raczej przerobiony z poety Rubana (1742–1795), z jego wiersza sławiącego pomnik Piotra Wielkiego.

³¹⁰ *Zgadniesz, że dojdzie do nieśmiertelności!* — pomnik konny kolosalny Piotra roboty Falconeta i posąg Marka Aureliusza stojący teraz w Rzymie w Kapitolium są tu wiernie opisane.

Przeгляд wojska

Jest plac ogromny³¹¹: jedni zowią szczwalnią,
Tam car psy wtrawia³¹², nim puści na zwierza;
Drudzy plac zowią grzeczniej gotowalnią,
Tam car swe stroje próbuje, przymierza,
Nim w rury, w piki, w działa ustrojony,
Wyjdzie odbierać monarchów pokłony. —
Kokietka idąc na bal do pałacu
Nie tyle trawi przed zwierciadłem czasów,
Nie robi tyle umizgów, grymasów,
Ile car co dzień na tym swoim placu.
Inni w tym placu widzą sarańczarnię,
Mówią, że car tam hoduje nasiona
Chmury sarańczy, która wypasiona
Wyleci kiedyś i ziemię ogarnie.
Są, co plac zowią toczydłem chirurga,
Bo tu car naprzód lancety szlifuje,
Nim, wyciągnąwszy rękę z Petersburga,
Tnie tak, że cała Europa poczuje;
Lecz nim wysledzi, jak głęboka rana,
Nim plastr obmyśli od nagłej krwi straty,
Już car puls przetnie szacha i sułtana
I krew wypuści spod serca Sarmaty.
Plac różnych imion, lecz w języku rządów
Zowie się placem wojskowych przeglądów.

Rosja

Dziesiąta — ranek — już przeglądów pora,
Już plac okrąża ludu zgraja cicha,
Jako brzeg czarny białego jeziora;
Każdy się tłoczy, na środek popycha.
Po placu, jako rybitwy nad wodą,
Zwija się kilku dońców³¹³ i dragonów³¹⁴;
Ciekawsze głowy tylcem³¹⁵ piki bodą,
Na bliższe karki sypią grad bizunów³¹⁶.
Kto wylazł naprzód jak żaba z bagniska,
Ze łbem się cofa i kark w tłumy wciska.
Słychać grzmot z dala, głuchy, jednostajny,
Jak kucie młotów lub mlócenie cepów;
To bęben, pułków przewodnik zwyczajny,
Za nim szeregi ciągną się wzdłuż stepów,
Mnogie i różne, lecz w jednym ubiorze,
Zielone, w śniegu czernią się z daleka;
I płynie każda kolumna jak rzeka,
I wszystkie w placu toną jak w jeziorze.

Rosjanin

Tu mi daj, muzo, usta stu Homerów,
W każde wsadź ze sto paryskich języków,
I daj mi pióra wszystkich buchhalterów,

Żołnierz, Rosjanin

³¹¹*plac ogromny* — plac Marsowy, gdzie się odbywały popisy wojsk.

³¹²*wtrawia* — wprawia, ćwiczy; termin z języka myśliwskiego.

³¹³*dońców* — kozaków dońskich.

³¹⁴*dragon* — żołnierz lekkiej jazdy.

³¹⁵*tylcem* — trzonkiem (nie ostrzem, umieszczonym na przeciwnym końcu piki).

³¹⁶*bizunów* — batów.

Bym mógł wymienić owych pułkowników,
I oficerów, i podoficerów,
I szeregowych zliczyć bohaterów.

Lecz bohaterzy tak podobne sobie,
Tak jednostajne! stoi chłop przy chłopie,
Jako rząd koni żujących przy żłobie,
Jak kłosa w jednym uwiązane snopie,
Jako zielone na polu konopie,
Jak wiersze książki, jak skiby zagonów,
Jak petersburskich rozmowy salonów.
Tyle dostrzegłem, że jedni z Moskalów,
Wyżsi od drugich na pięć lub sześć calów,
Mieli na czapkach mosiężne litery
Jakby łysinki — to grenadyjery;
I było takich trzy zgraje węsiałów.
Za nimi niżsi stali w mnogich rzędach,
Jak pod liśćmi ogórki na grzędach.
Żeby rozróżnić pułki w tej piechocie,
Trzeba mieć bystry wzrok naturalisty,
Który przegląda wykopane w błocie
I gatunkuje, i nazywa glisty.

Błoto

Zagrzmiały trąby — to konne orszaki
I rozmaitsze, ułanów, huzarów,
Dragonów: czapki, kirysy, kołpaki —
Myślałbyś, że tu kapelusznik jaki
Rozłożył składy swych różnych towarów;
W końcu pułk wjechał: — chłopcy gdyby hlaki³¹⁷,
Okute miedzią jak rząd samowarów,
A spodem pyski końskie jako haki.
Pułki w tak różnych ubiorach i broniach
Najlepiej będzie rozróżnić po koniach;
Bo tak i nowa taktyka doradza,
I z obyczajem ruskim to się zgadza.
Napisał wielki generał Żomini,
Że koń, nie człowiek, dobrą jazdę czyni,
Dawno już o tym wiedzieli Rusini:
Bo za dobrego konia gwardyjaka
Zakupisz u nich dobrych trzech żołnierzy³¹⁸;
Oficerskiego cena jest czworaka,
I za takiego konia dać należy
Lutnistę, skoczka albo też pisarza,
A w czasach drogich nawet i kucharza.
Skarbowe chude, poderwane klacze,
Nawet te, które wożą lazarety,
Jeśli je stawia faraona gracze,
Liczą się zawsze: klacz za dwie kobiety.

Rosja, Koń

Kobieta, Mizoginia

Wróćmy do pułków. — Pierwszy wjechał kary,
Drugi też kary, lecz angliczowany,
Dwa było gniade, a piąty bułany,

³¹⁷hlak — (prowinc. z białorus.) dzbanek gliniany, pękaty, z wąską i krótką szyją.

³¹⁸Zakupisz u nich dobrych trzech żołnierzy — konie jazdy rosyjskiej piękne są i drogo kosztują. Koń żołnierski gwardyjski płaci się często kilka tysięcy franków. Człowieka rosłego, miary przepisanej, można kupić za tysiąc franków. Kobiety w czasie głodu na Białorusi sprzedawano w Petersburgu za dwieście franków. Że wstydem wyznać należy, iż panowie niektórzy polscy z Białorusi tego towaru dostarczali. [przypis autorski]

Siódmy znów gniady, ósmy jak mysz szary,
Dziewiąty rosły, dziesiąty mierzyna,
A potem znowu kary bez ogona,
U dwunastego na czole łysina,
A zaś ostatni wyglądał jak wrona.
Harmat wjechało czterdzieści i osim,
Jaszczków³¹⁹ więcej niżli drugie tyle;
Wszystkiego dwieście, jak po wierzchu wnosim:
Bo żeby dobrze zliczyć w jedną chwilę
Śród mnóstwa koni i ludzi motłochu,
Trzeba mieć oko tve, Napoleonie,
Lub twoje, ruski intencencie prochu; —
Ty, nie zważając na ludzi i konie,
Jaszczków patrzysz, wnet liczbę ich zgadłeś,
Wiesz, ile w każdym ładunków ukradłeś.

Urzędnik, Rosjanin,
Kradzież, Złodziej

Już plac okryły zielone mundury,
Jak trawy, w które ubiera się łąka,
Gdzieniedzie tylko wznosi się do góry
Jaszczek podobny do błotnego bąka
Lub polnej pluskwy z zielonawym grzbietem,
A przy nim działa ze swoim lawetem
Usiadło na kształt czarnego pająka.

Każdy ten pająk ma nóg przednich cztery
I cztery tylnych: zowią się te nogi
Kanonijery i bombardyjery.
Jeżeli siedzi spokojnie śród drogi,
Noga się każda gdzieś daleko rucha;
Myślisz, że całkiem oddzielne od brzucha,
I brzuch jak balon w powietrzu ulata.
Lecz skoro cicha, drzemiąca harmata
Nagle się zbudzi, rozkazem wzywana,
Jak tarantula, gdy jej kto w nos dmuchnie³²⁰,
Wnet ściągnie nogi, podchyła kolana
I nim się nadmie, nim jady wybuchnie,
Zrazu przednimi kanonierami
Okolo pyska długo, szybko wiję,
Jak mucha, co się w arseniku splami,
Siadłszy swój czarny pyszczek długo myje,
Potem dwie przednie nogi w tył wywróci,
Tylnymi kręci, potem kiwa zadem;
Nareszcie wszystkie nogi w bok rozrzuci,
Chwilę spoczywa, w końcu buchnie jadem.

Pułki stanęły; — patrzą car, car jedzie,
Tuż kilku starych, konnych admirałów,
Tłum adiutantów i ćma jenerałów
Z tyłu i z przodu, a car sam na przedzie.
Orszak dziwacznie pstry i cętkowany,
Jak arlekiny: pełno na nich wstążek³²¹,
Kluczyków, cyfer, portrecików, sprzężek,

Urzędnik, Żołnierz,
Rosjanin, Światło

³¹⁹ *jaszczek* — skrzynia na naboje.

³²⁰ *Jak tarantula, gdy jej kto w nos dmuchnie* — tarantule, rodzaj wielkich, jadowitych pająków, gnieźdzących się na stepach południowej Rosji i Polski. [przypis autorski]

³²¹ *Jak arlekiny: pełno na nich wstążek* — orderów rosyjskich, licząc w to różne ich klasy tudzież cyfry cesarskie i tak nazwane sprzężki z liczbą lat służby, jest około sześćdziesięciu. Zdarza się, że na jednym mundurze świeci dwadzieścia znaków honorowych. [przypis autorski]

Ten sino, tamten żółto przepasany,
Na każdym gwiazdek, kółek i krzyżyków
Z przodu i z tyłu więcej niż guzików.

Świecą się wszyscy, lecz nie światłem własnym,
Promienie na nich idą z oczu pańskich;
Każdy jenerał jest robaczkiem jasnym,
Co błyszczy pięknie w nocach świętojańskich;
Lecz skoro przejdzie wiosna carskiej łaski,
Nędzne robaczki tracą swoje blaski:
Żyją, do cudzych krajów nie uciekają,
Ale nikt nie wie, gdzie się w błocie wleką.
Jenerał w ogień śmiałym idzie krokiem;
Kula go trafi, car się doń uśmiechnie;
Lecz gdy car strzeli niełaskawym okiem,
Jenerał bladnie, słabnie, często — zdechnie.

Śród dworzan prędzej znalazłbyś stoików,
Wspaniałe dusze — choć gniew cara czują,
Ani się zarzną, ani zachorują³²²;
Wyjadą na wieś do swych pałacyków
I piszą stamtąd: ten do szambelana,
Ów do metresy, ów do damy dworu,
Liberalniejsi piszą do furmana,
I znowu z wolna wrócą do faworu. —
Tak z domu oknem zrucony pies zdycha,
Kot miauknie tylko, lecz stanie na nogi
I znowu szuka do powrotu drogi,
I jakąś dziurą znowu wnidzie z cicha:
Nim stoik w służbę wróci tryumfalnie,
Na wsi rozprawia cicho — liberalnie.

Dworzanin, Urzędnik,
Rosjanin, Fircyk, Falsz

Car był w mundurze zielonym, z kołnierzem
Złotym. Car nigdy nie zruca mundura;
Mundur wojskowy jest to carska skóra,
Car rośnie, żyje i — gnije żołnierzem. —
Ledwie z kolebki dziecko wyjdzie carskie,
Zaraz do tronu zrodzony paniczyk
Ma za strój kurtki kozackie, huzarskie,
A za zabawkę szabelkę i — biczyk.
Sylabizując, szabelką wywija
I nią wskazuje na książce litery;
Kiedy go tańczyć uczył guwernery³²³,
Biczykiem takty muzyki wybija.

Przemoc, Wojna, Rosja,
Zabawa, Żołnierz,
Przywódcą

Dorósłszy, całą jest jego zabawą
Zbierać żołnierzy do swojej komnaty,
Komenderować na lewo, na prawo,
I wprawiać pułki w musztrę — i pod baty.
Tak się car każdy do tronu sposobił,
Stąd ich Europa boi się i chwali;

³²²Ani się zarzną, ani zachorują — przed niewielu laty jeden z dworskich urzędników zarznął się dlatego, iż na jakimś obchodzie dworskim naznaczono mu niższe miejsce, niż podług hierarchii należało. Był to Watel czynownictwa. [przypis autorski]

³²³Kiedy go tańczyć uczył guwernery — portret carewicza, następcy tronu, można widzieć w galerii obrazów petersburskiej Ermitażu. Malarz Anglik Dow wystawił go w postaci dziecka w mundurze husarskim z biczem w ręku. [przypis autorski]

Słusznie z Krasickim starzy powiadali:
„Mądry przegadał, ale głupi pobił”.

Piotra Wielkiego niechaj pamięć żyje,
Pierwszy on odkrył tę Caropedyję.
Piotr wskazał carom do wielkości drogę;
Widział on mądre Europy narody
I rzekł: „Rosyję zeuropejczyć mogę,
Obetnę suknie i ogolę brody”.
Rzekł — i wnet poły bojarów, kniazików
Ścięto jak szpaler francuskiego sadu;
Rzekł — i wnet brody kupców i muzyków³²⁴
Sypią się chmurą jak liście od gradu.
Piotr zaprowadził bębny i bagnety,
Postawił turmy, urządził kadety,
Kazał na dworze tańczyć menuety,
I do towarzystw gwałtem wwiódł kobiety;
I na granicach poosadzał strażę,
I łańcuchami pozamykał porty,
Utworzył senat, szpiegi, dygnitarze,
Odkupy³²⁵ wódek, czyny i paszporty; —
Ogolił, umył i ustroił chłopą,
Dał mu broń w ręce, kieszeń narublował,
I zadziwiona krzyknęła Europa:
„Car Piotr Rosyją ucywilizował”.
Zostało tylko dla następnych carów
Przylewać kłamstwa w brudne gabinety,
Przysyłać w pomoc despotom bagnety,
Wyprawić kilka rzezi i pożarów;
Zagrabiać cudze dokoła dzierżawy,
Skradać poddanych, płacić cudzoziemców,
By zyskać oklask Francuzów i Niemców,
Ujść za rząd silny, mądry i łaskawy.

Niemcy, Francuzi, zaczekajcie nieco!
Bo gdy wam w uszy zabrzmie huk ukazów,
Gdy knutów grad na karki wam zleca,
Gdy was pożary waszych miast oświeca,
A wam natenczas zabraknie wyrazów;
Gdy car rozkaże ubóstwiać i sławić
Sybir, kubitki, ukazy i knuty —
Chyba będziecie cara pieśnią bawić
Waryjowaną na dzisiejsze nuty.

Car jak kręgielna kula między szyki
Wleciał i spytał o zdrowie gawiedzi.
„Zdrowia ci życzym”, szepcą wojownicy,
Ich szepty były jak mruc stu niedźwiedzi.
Dał rozkaz, — rozkaz wymknął się przez zęby
I wpadł jak piłka w usta komendanta,
I potem gnany od gęby do gęby
Na ostatniego upada szerczanta. —
Jęknęły bronie, szczękęnęły pałasze
I wszystko było zmieszane w odmęcie:
Na linijowym kto widział okręcie

³²⁴muzyk (ros.) — chłop.

³²⁵odkupy — arenda, wyszynk wódki monopolowej.

Ogromny kocioł, w którym robią kaszę,
 Kiedy węń woda z pompy jako z rzeczki
 Bucha, a w wodę sypie majtków rzesza
 Za jednym razem krup ze cztery beczki,
 Potem dziesiątkiem wioseł w kotle miesza; —
 Kto zna francuską izbę deputatów,
 Większą i stokroć burzliwszą od kotła,
 Kiedy w nią projekt komisya wmiotła
 I już nadchodzi, godzina debatów:
 Cała Europa, czując z dawna głody,
 Myśli, że dla niej tam warzą swobody;
 Już liberalizm z ust jako z pomp bucha;
 Ktoś tam o wierze wspomniał na początku,
 Izba się burzy, szumi i nie słucha;
 Ktoś wspomniał wolność, lecz nie zrobił wrzątku,
 Ktoś wreszcie wspomniał o królów zamiarach
 O biednych ludach, o despotach, carach,
 Izba znudzona krzyczy: „Do porządku!”
 Aż tu minister skarbu, jakby z drągiem,
 Wbiega z ogromnym budżetu wyciągiem,
 Zaczyna mieszać mową o procentach,
 O cłach, opłatach, stemplach, remanentach;
 Izba wre, huczy i kipi, i pryska,
 I szumowiny aż pod niebo ciska;
 Ludy się cieszą, gabinety straszą,
 Aż się dowiedzą wszyscy na ostatku,
 Że była mowa tylko... o podatku. —
 Kto tedy widział owy kocioł z kaszą
 Lub ową izbę — ten łatwo zrozumie,
 Jaki gwar powstał w tylu pułków tłumie,
 Gdy rozkaz carski wleciał w środek kupy.
 Wtem trzystu bębnow ozwały się huki,
 I jak łód Newy, gdy pryśnie na sztuki,
 Piechota w długie porznęła się słupy.
 Kolumny jedne za drugimi dążą,
 Przed każdą bęben i komendant woła.
 Car stał jak słońce, a pułki dokoła
 Jako planety toczą się i krążą.
 Wtem car wypuścił stado adiutantów,
 Jak wróble z klatki albo psy ze smyczy;
 Każdy z nich leci, jak szalony krzyczy,
 Wrzask jenerałów, majorów, szerczantów
 Huk tarabanów³²⁶, piski muzykantów —
 Nagle piechota, jak lina kotwicy
 Z kłębów rozwita, wyciąga się sznurem;
 Ściany idącej pułkami konnicy
 Łączą się, wiążą, jednym stają murem.
 Jakie zaś dalej były tam obroty,
 Jak jazda rączna i niezwyciężona
 Leciała obses³²⁷ na kartki piechoty,
 Jak kundłów psiarnia trąbą poduszczona
 Na związanego niedźwiedzia uderza,
 Widząc, że w kluby³²⁸ ujęto pysk zwierza;

Pieniądz

Religia, Wolność

Słońce

Pies

³²⁶taraban — wielki bęben.

³²⁷obses — (z łac.) obcesowo, nie bacząc na nic.

³²⁸w kluby — (z niem.) w rzyzy, w kleszcze.

Jak się piechota kupi, ściska, kurczy,
Nadstawia bronie jako igły jeża,
Który poczuje, że pies nad nim burczy;
Jak wreszcie jazda w ostatnim poskoku
Targniona smyczą powściągnęła kroku;
I jak harmaty w przód i w tył ciągnano,
Jak po francusku, po rusku łajano,
Jak w areszt brano, po karkach trzepano,
Jak tam marzniono i z koni spadano,
I jak carowi w końcu wieszowano —
Czuję tę wielkość, bogactwo przedmiotu!
Gdybym mógł opiąć, wślawiłbym me imię;
Lecz muza moja, jak bomba³²⁹ w pół lotu,
Spada i gaśnie w prozaicznym rymie,
I wśród głównego manewrów obrotu,
Jak Homer w walce bogów, — ja — ah, drzymię.

Nuda

Już przerobiono wojskiem wszystkie ruchy,
O których tylko car czytał lub słyszał;
Śród zgrai widzów już się gwar uciszał,
Już i sukmany, delije, kozuchy,
Co się czerniły gęsto wkoło placu,
Rozpełzały się każda w swoje stronę,
I wszystko było zmarzłe i znudzone —
Już zastawiano śniadanie w pałacu.

Ambasadorzy zagranicznych rządów,
Którzy pomimo i mrozu, i nudy,
Dla łaski carskiej nie chybią przegładów
I co dzień krzyczą: „o dziwy! o cudy!”
Już powtórzyli raz tysięczny drugi
Z nowym zapalem dawne komplementy:
Że car jest taktyk w planach niepojęty,
Że wielkich wodzów ma na swe usługi,
Że kto nie widział, nigdy nie uwierzy,
Jaki tu zapal i męstwo żołnierzy.
Na koniec była rozmowa skończona
Zwyczajnym śmiechem z głupstw Napoleona;
I na zegarek już każdy spojierał,
Bojąc się dalszych galopów i kłusów;
Bo mróz dociskał dwudziestu gradusów,
Dusiła nuda i głód już doskwierał.

Pochlebstwo, Urzędnik

Lecz car stał jeszcze i dawał rozkazy;
Swe pułki siwe, karę i bułane
Puszcza, wstrzymuje po dwadzieścia razy;
Znowu piechotę przedłuża jak ścianę,
Znowu ją ściska w czworobok zawarty
I znowu na kształt wachlarza roztacza. —
Jak stary szuler, choć już nie ma gracza,
Miesza i zbiera, i znów miesza karty;
Choć towarzystwo samego zostawi,
On się sam z sobą kartami zabawi.
Aż sam się znudził, konia nagle zwrócił
I w generałów ukrył się natłoku;

Zabawa

³²⁹bomba — granat artyleryjski.

Wojsko tak stało, jak je car porzucił,
I długo z miejsca nie ruszyło kroku.
Aż trąby, bębny dały znak nareszcie:
Jazda, piechota, długich kolumn dwieście
Płyną i toną w głębi ulic miejskich —
Jakże zmienione, niepodobne wcale
Do owych bystrych potoków alpejskich,
Co rycząc mętne wałą się po skale,
Aż w jezior jasnym spotkają się łonie
I tam odpoczną, i oczyszczą wody,
A potem z lekka nowymi wychody
Błyskają, toczą szmaragdowe tonie. —
Tu pułki weszły czerstwe, czyste, białe;
Wyszły zziąbane i oblane potem;
Roztopionymi śniegi poczerniałe,
Brudne spod lodu wydeptanym błotem.

Błoto

Wszyscy odeszli: widzę i aktory.
Na placu pustym, samotnym zostało
Dwadzieście trupów: ten ubrany biało,
Żołnierz od jazdy; tamtego ubiory
Nie zgadniesz jakie, tak do śniegu wbity
I stratowany końskimi kopyty.
Ci zmarzli, stojąc przed frontem jak słupy,
Wskazując pułkom drogę i cel biegu;
Ten się zmyliwszy w piechoty szeregu,
Dostał w łeb kolbą i padł między trupy.
Biorą ich z ziemi policejskie sługi
I niosą chować; martwych, rannych społem:
Jeden miał żebra złamane, a drugi
Był wpół harmatnym przejechany kołem;
Wnętrznosci ze krwią wypadły mu z brzucha,
Trzykroć okropnie spod harmaty krzyknął,
Lecz major woła: „Milcz! bo car nas słucha”.
Żołnierz tak słuchać majora przywyknął,
Że zęby zaciął; — nakryto co żywo
Rannego płaszczem, bo gdy car przypadkiem
Z rana jest takiej nagłej śmierci świadkiem
I widzi na czczo skrwawione mięsiwo —
Dworzanie czują w nim zmianę humoru,
Zły, opryskliwy powraca do dworu,
Tam go czekają z śniadaniem nakrytem,
A jeść nie może mięsa z apetytem.

Zbrodnia, Trup

Rosjanin, Żołnierz, Niewola

Jedzenie

Ostatni ranny wszystkich bardzo zdziwił:
Grożono, bito, próżna groźba, kara,
Jenerałowi nawet się sprzeciwił,
I jęczał głośno — kłął samego cara.
Ludzie niezwykłym przerażeni krzykiem
Zbiegli się nad tym parad męczennikiem. —
Mówią, że jechał z dowódcy rozkazem,
Wtem koń mu stanął jak gdyby zaklęty,
A z tyłu wleciał cały szwadron razem;
Złamano konia, i żołnierz zepchnięty
Leżał pod jazdą płynącą korytem;
Ale od ludzi litościwsze konie:
Skakał przez niego szwadron po szwadronie,

Zbrodnia, Polak

Jeden koń tylko trafił weń kopytem
 I złamał ramię; — kość na w pół rozpadła
 Przedarla mundur i ostrzem sterczała
 Z zielonej sukni, strasznie, trupio biała,
 I twarz żołnierza równie jak kość zbladła;
 Lecz sił nie stracił: wznosił drugą rękę
 To ku niebiosom, to widzów gromady
 Zdawał się wzywać i mimo swą mękę
 Dawał im głośno, długo jakieś rady.
 Jakie? Nikt nie wie, nie mówią przed nikim.
 Bojąc się szpiegów słuchacze uciekli
 I tyle tylko pytającym rzekli,
 Że ranny mówił złym ruskim językiem;
 Kiedy niekiedy słyhać było w gwarze:
 „Car, cara, caru” — coś mówił o carze.
 Chodziły wieści, że żołnierz zdeptany
 Był młodym chłopcem, rekrutem, Litwinem,
 Wielkiego rodu, księcia, grafa synem;
 Że ze szkół gwałtem w rekruty oddany,
 I że dowódca, nie lubiąc Polaka,
 Dał mu umyślnie dzikiego rumaka,
 Mówiąc: „Niech skręci szyję Lach sobaka”;
 Kto był, nie wiedzą, i po tym zdarzeniu
 Nikt nie posłyszał o jego imieniu;
 Ach! kiedyś tego imienia, o carze!
 Będą szukali po twoim sumnieniu.
 Diabeł je pośród tysięcy ukaże,
 Któreś ty w minach podziemnych osadził,
 Wrzucił pod konie, myśląc, żeś je zgładził.

Nazajutrz, z dala za placem słyszano
 Psa głuche wycie — czerni się coś w śniegu;
 Przybiegli ludzie, trupa wygrzebano;
 On po paradzie został na noclegu.
 Trup na pół chłopski, na poły wojskowy,
 Z głową strzyżoną, ale z brodą długą,
 Miał czapkę z futrem i płaszcz mundurowy,
 I był zapewne oficerskim sługą.
 Siedział na wielkim futrze swego pana,
 Tu zostawiony, tu rozkazu czekał,
 I zmarzł, i śniegu już miał za kolana.
 Tu go pies wierny znalazł i oszczekał. —
 Zmarznął, a w futro nie okrył się ciepłe;
 Jedna źrenica śniegiem zasypała,
 Lecz drugie oko otwarte, choć skrzepte,
 Na plac obrócił: czekał stamtąd pana!
 Pan kazał siedzieć i sługa usiadł;
 Kazał nie ruszać z miejsca, on nie ruszy,
 I nie powstanie — aż na strasznym sądzie;
 I dotąd wierny panu, choć bez duszy,
 Bo dotąd ręką trzyma pańską szubę
 Pilnując, żeby jej nie ukradziono;
 Drugą chciał rękę ogrzać, ukryć w łono,
 Lecz już nie weszły pod płaszcz palce grube
 I pan go dotąd nie szukał, nie pytał!
 Czy mało dbały, czy nadto ostrożny —
 Zgadują, że to oficer podróżny;

Rosjanin, Sługa, Niewola,
 Śmierć

Oko

Pan

Że do stolicy niedawno zawitał,
 Nie z powinności chodził na parady,
 Lecz by pokazać świeże epolety;
 Może z przeglądów poszedł na obiady,
 Może na niego mrugnęły kobiety,
 Może gdzie wstąpił do kolegi gracza
 I nad kartami — zapomniał brodacza;
 Może się wyrzekł i futra, i służki,
 By nie rozgłosić, że miał szubę z sobą;
 Że nie mógł zimna wytrzymać jak drugi,
 Gdy je car carską wytrzymał osobą;
 Bobby mówiono: jeździ nieformalnie
 Na przegląd z szubą! — myśli liberalnie.
 O biedny chłopie! heroizm, śmierć taka,
 Jest psu zasługą, człowiekowi grzechem.
 Jak cię nagrodzą? Pan powie z uśmiechem,
 Żeś był do zgonu wierny — jak sobaka.
 O biedny chłopie! za cóż mi łaź plynie
 I serce bije, myśląc o twym czynie:
 Ach, żal mi ciebie, biedny Słowianinie! —
 Biedny narodzie! Żal mi twojej doli,
 Jeden znasz tylko heroizm — niewoli.

Chłop, Kondycja ludzka,
 Pies

Oleszkiewicz³³⁰³³¹

Dzień przed powodzią petersburską 1834
 Gdy się najtęższym mrozem niebo żarzy,
 Nagle zsiniało, plamami czernieje,
 Podobne zmarzłej nieboszczyka twarzy,
 Która się w izbie przed piecem rozgrzeje,
 Ale nabrawszy ciepła a nie życia,
 Zamiast oddechu, zionie parą gnicia.
 Wiatr zawiął ciepły. — Owe słupy dymów,
 Ów gmach powietrzny jak miasto olbrzymów.
 Niknąc pod niebem jak czarów widziadło,
 Runęło w gruzy i na ziemię spadło:
 I dym rzekami po ulicach płynął,
 Zmieszany z parą ciepłą i wilgotną;
 Śnieg zaczął topnieć — i nim wieczór minął,
 Oblewał bruki rzeką Stygu³³² błotną.
 Sanki uciekły, koczki i landary
 Zerwano z płozów; grzmią po bruku koła;
 Lecz pośród mroku i dymu, i pary
 Oko pojazdów rozróżnić nie zdoła;
 Widać je tylko po latarek błyskach,
 Jako płomyki błędne na bagniskach.

Miasto, Trup

Błoto

Noc, Obcy

Szli owi młodzi podróżni nad brzegiem
 Ogromnej Newy; lubią iść o zmroku,

³³⁰Oleszkiewicz, malarz znany w Petersburgu ze swoich cnót, głębokiej nauki i mistycznych przepowiedni. Obacz nekrolog jego w gazetach petersburskich z roku 1830. [przypis autorski]

³³¹Nekrolog ten, pióra Franciszka Malewskiego, ukazał się w »Tygodniku Petersburskim« 1831 nr 41; podniesiono tam znacność charakteru, religijno-mistyczne skłonności i dziwny urok osobisty zmarłego Oleszkiewicza.

³³²Styg — Styks, jedna z rzek, które według wyobrażeń starożytnych Greków opływały świat podziemny.

Bo czynowników unikną widoku
 I w pustym miejscu nie zejda się z szpiegiem.
 Szli obcym z sobą gadając językiem;
 Czasem pieśń jakąś obcą z cicha nuca,
 Czasami staną i oczy obróca,
 Czy kto nie słucha? — nie zeszli się z nikim.
 Nucąc błędzili nad Newy korytem,
 Które się ciągnie jak alpejska ściana,
 Aż się wstrzymali, gdzie między granitem
 Ku rzece droga spada wyrębana.
 Stamtąd, na dole, ujrzeli z daleka
 Nad brzegiem wody z latarką człowieka:
 Nie szpieg, bo tylko śledził czegoś w wodzie,
 Ani przewoźnik, któż pływa po lodzie?
 Nie jest rybakiem, bo nic nie miał w ręku
 Oprócz latarki i papierów pęku.
 Podeszli bliżej, on nie zwrócił oka,
 Wyciągał powróż, który w wodę zwisał,
 Wyciągnął, węzły zliczył i zapisał;
 Zdawał się mierzyć, jak woda głęboka.
 Odblask latarki odbity od lodu
 Oblewa jego księgi tajemnicze
 I pochylone nad świecą oblicze
 Żółte, jak obłok nad słońcem zachodu:
 Oblicze piękne, szlachetne, surowe.
 Okiem tak pilnie w swojej księdze czytał,
 Że słysząc obcych kroki i rozmowę
 Tuż ponad sobą, kto są, nie zapytał,
 I tylko z ręki lekkiego skinienia
 Widać, że prosi, wymaga milczenia.
 Coś tak dziwnego było w ręki ruchu,
 Że choć podróżni tuż nad nim stanęli,
 Patrząc i szepcąc, i śmiejąc się w duchu,
 Umilkli wszyscy, przerwać mu nie śmieli.
 Jeden w twarz spojrział i poznał, i krzyknął:
 „To on!” — I któż on? — Polak, jest malarzem,
 Lecz go właściwiej nazywać guślarzem,
 Bo dawno od farb i pędzla odwyknął,
 Bibliją tylko i kabałę bada,
 I mówią nawet, że z duchami gada.
 Malarz tymczasem wstał, pisma swe złożył
 I rzekł, jak gdyby rozmawiając z sobą:
 „Kto jutra dożył, wielkich cudów dożył,
 Będzie to drugą, nie ostatnią próbą;
 Pan wstrząśnie szczeble assurskiego tronu,
 Pan wstrząśnie grunty miasta Babilonu;
 Lecz trzecią widzieć, Panie! nie daj czasu!”
 Rzekł i podróżnych zostawił u wody,
 A sam z latarką z wolna szedł przez schody
 I zniknął wkrótce za parkan terasu.
 Nikt nie zrozumiał, co ta mowa znaczy;
 Jedni zdumieni, drudzy rozśmieszeni,
 Wszyscy krzyknęli: „Nasz guślarz dziwaczy!”
 I chwilę jeszcze stojąc pośród cieni,
 Widząc noc późną, chłodną i burzliwą,
 Każdy do domu powraca co żywo.

Przecucie, Gwiazda

Jeden nie wrócił, lecz na schody skoczył
I biegł terasem; nie widział człowieka,
Tylko latarkę jego z dala zoczył,
Jak błędna gwiazda świeciła z daleka.
Chociaż w malarza nie zajrzał oblicze,
Choć nie dosłyszał, co o nim mówili,
Ale dźwięk głosu, słowa tajemnicze
Tak nim wstrząsnęły! — przypomniał po chwili,
Że głos ten słyszał, i biegł co miał mocy
Nieznaną drogą, śród słoty, śród nocy.
Latarka prędko niesiona mignęła,
Coraz mniejszała, zakryta mgły mrokiem
Zdała się gasnąć; wtem nagle stanęła
W pośrodku pustek na placu szerokim.
Podróżny kroki podwoił, dobiega;
Na placu leżał wielki stos kamieni,
Na jednym głazie malarza spostrzega:
Stał nieruchomy pośród nocnych cieni.
Głowa odkryta, odsłonięte barki,
A prawa ręka wzniesiona do góry,
I widać było z kierunku latarki,
Że patrzył w dworca cesarskiego mury.
I w murach jedno okno w samym rogu
Błyszczało światłem; to światło on badał,
Szeptał ku niebu, jak modląc się Bogu,
Potem głos podniósł i sam z sobą gadał.

„Ty nie śpisz, carze! noc już wkoło głucha,
Śpią już dworzanie — a ty nie śpisz, carze;
Jeszcze Bóg łaskaw posłał na cię ducha,
On cię w przeczuciach ostrzega o karze.
Lecz car chce zasnąć, gwałtem oczy zmruża,
Zaśnie głęboko — dawniej ileż razy
Był ostrzegany od anioła stróża
Mocniej, dobitniej, sennymi obrazy.

„On tak zły nie był, dawniej był człowiekiem;
Powoli wreszcie zszedł aż na tyrana,
Anioły Pańskie uszły, a on z wiekiem
Coraz to głębiej wpadał w moc szatana.
Ostatnią radę, to przecucie ciche,
Wybije z głowy jak marzenie liche;
Nazajutrz w dumę wzbiją go pochlebce
Wyżej i wyżej, aż go szatan zdepcze...

„Ci w niskich domkach nikczemni poddani
Naprzód za niego będą ukarani;
Bo piorun, w martwe gdy bije żywiły,
Zaczyna z wierzchu, od góry i wieży,
Lecz między ludźmi naprzód bije w doły
I najmniej winnych najpierwej uderzy...

„Usnęli w pjaństwie, w swarach lub w rozkoszy,
Zbudzą się jutro — biedne czaszki trupie!
Spijcie spokojnie jak zwierzęta głupie,
Nim was gniew Pański jak myśliwiec spłoszy,

Upadek, Grzech,
Przecucie, Sen,
Miłosierdzie, Sumienie,
Anioł, Szatan, Król, Pycha

Kara, Los, Wizja, Żywioty

Śmierć

Tępiący wszystko, co w kniei spotyka,
Aż dojdzie w końcu do legowisk dzika:

„Słysz! — tam! — wichry — już wytknęły głowy
Z polarnych lodów, jak morskie straszidła;
Już sobie z chmury porobili skrzydła,
Wsiedli na fale, zdjęli jej okowy;
Słysz! — już morska otchłań rozchełznana
Wierzga i gryzie lodowe wędzidła,
Już mokrą szyję pod obłoki wzdyma;
Już! — jeszcze jeden, jeden łańcuch trzyma —
Wkrótce rozkują; — słysz! młotów kucie...”

Woda

Rzekł i postrzegłszy, że ktoś słucha z boku,
Zadmuchnął świecę i przepadł w pomroku.
Błysnął i zniknął jak nieszczęść przeczucie,
Które uderzy w serce, niespodziane,
I przejdzie straszne — lecz nie zrozumiane.

Przechucie

Do przyjaciół Moskali

*Ten Ustęp
Przyjaciółom Moskalom
poświęca Autor*

Rosjanin, Przyjaźń

Wy — czy mnie wspominacie! ja, ilekroć marzę
O mych przyjaciół śmierciach, wygnaniach, więzieniach,
I o was myślę: wasze cudzoziemskie twarze
Mają obywatelstwa prawo w mych marzeniach.

Pamięć

Gdzież wy teraz? Szlachetna szyja Rylejewa,
Którąm jak bratnią ścisnął, carskimi wyroki
Wisi do hańbiącego przywiązana drzewa;
Klątwa ludom, co swoje mordują proroki.

Morderstwo, Śmierć

Ta ręka, którą do mnie Bestużew wyciągnął,
Wieszcz i żołnierz, ta ręka od pióra i broni
Oderwana, i car ją do taczki zaprzęgował;
Dziś w minach ryje, skuta obok polskiej dłoni.

Syberia

Innych może dotknęła srogsza niebios kara;
Może kto z was urzędem, orderem zhańbiony,
Duszę wolną na wieki sprzedał w łaskę cara
I dziś na progach jego wybija pokłony.

Urządźnik, Zbrodniarz

Może płatnym językiem tryumf jego sławi
I cieszy się ze swoich przyjaciół męczeństwa,
Może w ojczyźnie mojej moją krwią się krwawi
I przed carem, jak z zasług, chlubi się z przeklęstwa.

Jeśli do was, z daleka, od wolnych narodów,
Aż na północ zalecą te pieśni żalosne
I odezwą się z góry nad krainą lodów, —
Niech wam zwiastują wolność, jak żurawie wiosnę.

Poezja, Wiosna, Wolność

Poznacie mię po głosie; pókim był w okuciach,
Pełzając milczkiem jak wąż, łudziłem despotę,
Lecz wam odkryłem tajnie zamknięte w uczuciach
I dla was miałem zawsze gołębia prostotę.

Podstęp, Wąż

Teraz na świat wylewam ten kielich trucizny,
Żrąca jest i paląca mojej gorycz mowy,
Gorycz wyssana ze krwi i z łez mej ojczyzny,
Niech zrze i pali, nie was, lecz wasze okowy.

Trucizna

Kto z was podniesie skargę, dla mnie jego skarga
Będzie jak psa szczekanie, który tak się wdroy
Do cierpliwie i długo noszonej obroży,
Że w końcu gotów kąsać — rękę, co ją targa.

Niewola

Ten utwór nie jest chroniony prawem autorskim i znajduje się w domenie publicznej, co oznacza że możesz go swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać. Jeśli utwór opatrzony jest dodatkowymi materiałami (przypisy, motywy literackie etc.), które podlegają prawu autorskiemu, to te dodatkowe materiały udostępnione są na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa – Na Tych Samych Warunkach 3.0 PL.

Źródło: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/dziady>

Tekst opracowany na podstawie: Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. 1-4, wyd. Czytelnik, Warszawa 1974

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Olga Sutkowska, Stanisław Pigoń.

Okładka na podstawie: Luigi Crespo Photography@Flickr, CC BY 2.0

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Nowoczesna Polska – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Nowoczesna Polska, KRS 0000070056.

Pomóż uwolnić konkretną książkę, wspierając **zbiórkę na stronie wolnelektury.pl**.

Przekaż darowiznę na konto: **szczegóły na stronie Fundacji**.